БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
„ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

Мариана Георгиева, Мария Китанова
Калина Мичева-Пейчева

ВЛАСТТА НА ЕЗИКА И МЕДИЙНИЯТ ДИСКУРС

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
„ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

Мариана Георгиева
Мария Китанова
Калина Мичева-Пейчева

ВЛАСТТА НА ЕЗИКА И МЕДИЙНИЯТ ДИСКУРС

София • 2022

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

© Мария Кирилова Китанова-Маркова, автор, 2022
© Мариана Василева Георгиева-Бенчева, автор, 2022
© Калина Стефанова Мичева-Пейчева, автор, 2022
© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2022

ISBN 978-619-245-243-8 (e-book)

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР / 5

Мариана Георгиева. Властта на езика и езикът на „четвъртата власт“ / 9

Мария Китанова. Речта в електронните медии – „мода“, незнание, масови грешки или тенденция / 55

Калина Мичева-Пейчева. Пунктуационни грешки в медиите и пунктуационни правила в учебниците / 81

ЕЗИКЪТ Е ИДЕНТИЧНОСТ, РЕЧТА Е НЕЙНИЯТ МЕЧ

Този Сборник представя теоретична част на работа по едноименен проект на колеги от Секцията по етнолингвистика на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН. В него са включени студиите *Властта на езика и езикът на “четвъртата власт”*, *Речта в електронните медии – мода, незнание, масови грешки или тенденции* и *Пунктуационни грешки в медиите и пунктуационни правила в учебниците*. Ние не сме новатори в тази проблематика, даже сме едно «дълго ехо». Това не е просто обикновен опит да бъдем в редицата на наблюдателите или на изследвачите на езика на медиите. Този Сборник не анализира влиянието на езика на медиите, а представя сблъсъка на властта на езика, разбирана от наша страна като властта на нормата, на кода, с изгубената в някаква степен медийна власт, осмисляна като информативна сила, а и като модулатор на езиково и съответно, разбира се, гражданско съзнание.

Тезите в студиите от този Сборник показват, че е недопустимо грешката да атакува нормата и кода на езика през честотността.

Наблюденията в отделните студии се обединяват около позицията да се търси пресрещане между арогантния модернизъм на медийния дискурс по отношение на нормата и кода в книжовния език и съответно нормата и кодификацията в документите и трудовете на Секцията по съвременен български език. Компромисът, пресечната точка, е някъде в наблюдението, предпазливо казано, на дублетността като феномен. Дублетността да бъде тестът за или против сговор между нормата и грешката в нейната масовизация.

„Властта на езика и медийният дискурс“ подчертава, че езикът през нормата и кода има власт, че тази власт не може да бъде бламирана от свободата на словото като небрежност на употребата. Смятаме, че грешката не може да бъде верифицирана като модерна норма на XXI в., защото грешката е отстъп на речевата употреба на езиковата единица, т.е. отстъп по отношение на нормата, на кода. Нашата

позиция е, че ние не можем да направим обратно действие, да върнем действието назад, да направим метатеза на позициите *език – реч*, да сложим употребата преди феномена. Феноменално, категориално диалектически тази метатеза не е възможна. Не може тази ретранслация да се смята като технология, като механизъм за нова нормативизация, за отричане на нормата или за технология на кодификация.

Ако ще търсим компромиса в тази технология, от нас изведена като механизъм на заниманията ни, то е само в територията на дублетността. Там е теренът на колегите от Секцията по лексикология и лексикография, защото употребите и грешките и инвазията на чуждици, и то преднамерена инвазия, това, като феномен на употребата, е благодатна почва да се наблюдава ексцерпцията като едно приложно поле, от което да започнат провокациите на теоретичните изследвания по посока на модерните и съвременните експликации на граматикализацията. Този феномен колегите от Секцията за съвременен български език дълбоко наблюдават, изследват и презентират, но ние мислим, че медийният дискурс е на първо място предизвикателство като приложно поле за този феномен на граматикализацията.

Мотото на изследователските ни усилия е Хумболтовата теория и теорията на Рикьор за властта на езика, за вектора на тази влас – формира езиково съзнание, езикова личност, оттам формира идентичност и затова не може да има такава игра, едно свенливо снизхождение спрямо феномените. Всяко едно снизхождение спрямо нормите и кода свободно, през свободата на словото като верификация, означава да посягаме на концептите, на феномените. Нямаме право, защото това е философията на езика, смятаме ние. Така би се провокирала националната идентичност и би се накърнила философията на езика. Да се грижим за националната идентичност през езиковата личност, езиковото съзнание и ако продължим да връщаме – стигаме чак до езика и речевата употреба като проекция, означава, че ние не можем с лека ръка да махнем и да допуснем, че всичко е възможно, след като си го позволяват носителите на езика.

Дисциплината ни на граждани включва и отговорността да усвояваме и спазваме книжовната норма. Тази отговорност форматира и формира нашето мислене – невидимо, но сигурно и стратегически. В нашето мислене се създават матриците от концепти, от цели и приоритети, парадигмата от права и отговорността ни пред законите на държавата.

Наблюденията на медийния дискурс по отношение на книжовната норма на езика доказва властта, която ни моделира като езикови личности. Езиковата личност е истинският и модерен гражданин, който диалектически съставя цивилизована нация и силна и авторитетна държава. В противен случай оставаме «сами заедно» в «следобеда на света», както пише Георги Господинов.

Сборникът е вик всеки от нас и всички да се грижим да не сме сами, за да има България утро и утре винаги и навеки.

Проф. д.ф.н. Мариана Георгиева

ВЛАСТТА НА ЕЗИКА И ЕЗИКЪТ НА „ЧЕТВЪРТАТА ВЛАСТ“

Мариана Георгиева

„#СамиЗаедно: Следобедът на света
(наместо дневник)“
Георги Господинов (dnevnik.bg, 07:56, 25 май 20)

Увод

Медиалингвистиката е утвърдено направление, което има за предмет на изследване езика на медиите – електронни, печатни, интернет, аудио- и телевизионни, жанровата парадигма, дискурсната характеристика въобще. (За първи път терминът “media linguistics” се използва в изследвания на Джон Корнер (Корнер 1995; 1998 – цит. по Хамидова 2018: 294). В Русия терминът е въведен от Т. Г. Добросклонска през 2000 г. (вж. Хамидова 2018: 294). И у нас медиалингвистиката има история (вж. Александрова 2012; 2017, Велева 1995, Добрева 2009, Ефтимова 2016; 2020, Сталянова, Миланов 2012, Сталянова 2020). Проблематиката е средоточие на повече направления – психолингвистика, социолингвистика, стилистика, прагматика, журналистика, лингвистика на текста, когнитивистика, лингвокултурология, медиапсихология, както, разбира се, и реторика. Всички тях ги обединява въпросът за медиалността като постигане на смисъла, т.е. в каква степен формата на комуникацията влияе на съдържанието (вж. Чернявская 2015) .

Трябва да се посочи, че характерът на медиалингвистиката предопределя интердисциплинарност на изследването заедно с комплексния характер на нейния предмет. Може би е добре да се отбележи, че предисторията на медиалингвистиката е изследването на публицистичния стил и неговата лингвистична характеристика.

Диахронията на медиалингвистиката сама по себе си е част от основанието да определим предмета на изследването ни – **властта на езика**. Припомняме позицията на акад. Михаил Виденов „по въпроса за „масовата грешка“ в речта на съвременната българска интелигенция“: „1) каква е природата на масовата грешка, и 2) каква следва да бъде ролята на езиковеда българист в обозримото бъдеще – утре или чак до 2025 г., а и след това. И двата въпроса ни показват колко много страда езикознанието ни от липсата на разработки по философия на езика“ (Виденов 2003: https://liternet.bg/publish3/mvidenov/masovata.htm).

Посочената от акад. Виденов в началото на века необходимост от разработки по философия на езика е съзнание за тържеството на езика. П. Рикьор го представя в четири равнища на експликация – субект на речта, субект на действието, субект на разказа (във времето) и субект на отговорността. Затова от гледна точка на философията на езика Рикьор отбелязва, че идентичността всъщност е езиковата ни идентичност. Първият критерий за човечност е езикът (Рикьор 1996: 32 – 34). Екстраполацията удобно и логично пренася тържеството на езика в територията на така наречената „четвърта власт“ – територията на публичния дискурс, на колективния субект на езика и останалите три равнища – действието, разказа и отговорността. Езикът на медиите е експликация на власт. Платон е казал, че няма тиран без софист. (Относително доказателство може да се потърси в хералдиката на Темида – везните и меча. Херменевтиката им доказва властта на езика – везните са символ на равното право да се изказваме, след което се спуска мечът на правосъдието и разсича с реч (par la parole) (Рикьор 1996).

Медиавистиката у нас представя наблюдения над отделни категориални характеристики на медиаезика и медиатекста – печат, радио, телевизия, интернет и пр. мрежи. Регистрират се грешки – „масови“, анализира се агресията, анализира се разговорността или просто се правят корпусни анализи (Виденов, Денчева, Добрева, Ефтимова, Миланов, Осенова, Сталянова).

„Властта на езика и медийният дискурс“ обаче има за **предмет** не просто медиаезика, но неговата роля, която е прототип на общественото съгласие медиите да се определят през компромиса „четвърта позиция“ в парадигмата на властта като философска категория, чийто експликации преди тях са законодателната, изпълнителната, съдебната.

Всъщност „четвърта власт“ е метафора на властта на езика безспорно в комуникативната му функционалност. Медиадискурсът е тържеството на превъзходството на езика като информативен ресурс. Няма друга хипотеза за прототипа на етимона „власт“ в метафората – термин на средствата за масова информация. И още нещо може да се прибави тук – парадигмата „власт“. Прототипът на „властта“ като дълбинна семантика на етимона във всички случаи е езикът, словото, текстът.

Въпросът за езика на медиите не може да отпадне от вниманието на лингвистиката по няколко причини. На първо място, това е концентрирана функционалност, в която се наслагват множество речеви характеристики. Езикът на медиите всъщност е оптиката на националната идентичност и гражданското съзнание ведно. Освен тази, втора причина, следва да се отбележи модулиращата сила на политическата риторика, която има своето ключово място в медийния дискурс. Концептуалният регистър на езика на медиите е прототипът на националния суверенитет. В езика на медиите се представя езиковото ни съзнание, което е основата на гражданската ни култура. Авторитетът ни на граждани се основава на езиковата ни култура, която невидимо съгражда устойчивостта на националното съзнание и на държавността ни.

На пръв поглед изглежда, че тези причини са несериозни или твърде специфични. Не е така. Най-силното ни основание за това е феноменът „фалшива новина“ например. „Фалшивата новина“ е своеволие по отношение на езика. Езиковата употреба за нереални факти и обстоятелства срещу истината е отсъствие на отговорност на и пред съзнанието ни. Дефицитите на смисъл са особено посегателство срещу езика, защото се разрушава тъканта на комуникацията като технология на цивилизацията. Точно комуникацията е пътят на homo sapiens-a в обществото. Разрушената цялост на комуникативната тъкан е деструктивен „демарш“. Той е контрапродуктивен и е редукция на цивилизационния ръст – на обществата и на човечеството. Примерите в тази посока са много и са сериозни, но това е предмет на самостоятелно изследване. В настоящето ни изследване езикът се подлага на анализ преди всичко за некоректната спрямо книжовната норма негова употреба. Това е своеобразно рушене на културата ни за езика и неговата употреба. Усвояването и спазването на книжовната норма е ключово условие за прогреса на обществото

и на държавата ни. Това е аксиомата на homo sapiens-а – нормата пази и усъвършенства мисленето ни. Книжовната норма пази и лексикалния състав от жаргона и прекомерната стилизация на некнижовния регистър.

Предмет, цел, задачи и метод на изследване

Анализът на езика на медиите не е просто регистрация на езикови явления, в това число и отклонения от нормата и кода. Не е и разностилието като дисонанс в текста на медийните жанрове. Не е и функционалността на жанровата парадигма в медиите. Като отбелязваме това, съвсем не омаловажаваме тази проблематика, разбира се. Напротив. Това е само част от тематиката на медиалингвистиката и тя си има своето основополагащо значение. Всичко това е контрапункт на предмета на нашето изследване – **властта на езика, проявена и доказана от езиковата медийна експликация**. И обратно – властта на езика, която „регулира“ езиковата медийна експликация през езиковите закони и езиковите норми.

Обект на изследване са ексцерпции от аудио- и тв медии, печатни и електронни издания; електронни сайтове; интернет комуникация. Наблюденията се правят върху повече от 1000 ексцерпции, които се разполагат в отделните езикови равнища и проявяват отклонения от книжовната норма както в правоговора, така и в правописа, към които се присъединява и пунктуацията като култура в синтаксиса. Ексцерпциите са правени от повече от 20 медии.

Целта е да се обоснове езикът на медиите като експликация на „властта“ им, от една страна, и тази тяхна власт да се представи съответно като гарант на и за езика като еманация на философията му да продуцира идентичност, лична и колективна – национална, от друга.

Задачата ни е представяне на тетриадата езиково съзнание – езикова личност – езикова култура – граждански суверенитет (национална сигурност) в комуникативното сечение на смисъла като огледало на книжовната норма и на кода на езика. Тази тетриада е фон на властта на езика и заедно с това и нейна валидация.

Наблюдаваните грешки са илюстративна справка за „властта“ на езика по отношение на медийния дискурс и неговите снижени или дори разрушени информативно-модулиращи стойности. Приносът е

да се потвърди изискването за отговорно и професионално отношение към езика при създаването на медиадискурс. Тази ексцерпция е лаборатория, която като предмет на интердисциплинарно изследване може да бъде приносна в две посоки. Първо, като източник на развойни процеси в лексиката на езика. Лексикализацията и граматикализацията могат да се проследят и регулират по посока на обогатяване на езика и неговото бъдеще като когнитивен паспорт на националната идентичност. Второ, като източник на ненормативни употреби, които могат да се предотвратят и да предпоставят модерни и актуални регулаторни механизми по посока на защитата и съхраняването на езика – пак като когнитивен паспорт на национална идентичност и културен суверенитет.

Методът е комплексен – описателен, статистически, функционален, но и когнитивен. Използването на методите на когнитивната лингвистика в медиалингвистиката е само едно от доказателствата за интердисциплинарността в науката и за интердисциплинарния подход в нея (Хамидова 2018: 298).

„Властта на езика и медийният дискурс“ потвърждава институционалността на езика и функционалната проекция на тази институционалност, разбирани в светлината на Хумболтовата теория за езика не като продукт на определено действие, а сам по себе си действие, т.е. формиращ идентичност, както припомнихме П. Рикьор.

Тезата на Хумболт за въздействието на езика като социално явление над индивида и съзнателното ползване на езика от индивида, в което се отразява националният дух и се формира неговото мислене, дава основание да прозираме в защитата на езиковата норма отговорност пред обществото и държавата (Хумболт 1985).

Интердисциплинарният фокус на диахронията на научните търсения на лингвистиката потвърждава силата на книжовната норма като езиков код, който съхранява философията на езика да моделира и модулира homo sapiens-a в когнитивния модел на комуникацията. За нас властта на езика е книжовната норма. Ние смятаме, че нито предметът, нито методите на неофункционалната лингвистика (социолингвистика, психолингвистика, медиалингвистика, еколингвистика и пр.) не могат да противоречат на нормата и кода на езика. Всеки дял на лингвистиката по дефиниция има за предмет в крайна сметка езика, но той притежава философия, спрямо която нормата и

кодът са канон. Може да се каже, че системата и структурата на езика като диалектически компоненти не могат да се оборват от нито един дял на лингвистиката, от нито една методология.

Езикът като власт и медията

Езикът естествено поставя своя субект в центъра на предметната парадигма на науката. Затова лингвистиката след антропоцентризма като принцип се развива и в нова посока – лингвоекология. Трябва да се отбележи, че защитата е с два вектора – защита на езика от човека и защита на човека от езика. Тази проява на диалектиката не е нито самоволна, нито самоцелна. От една страна, езикът има своите норми и принципи, които осигуряват системно-структурното му единство; от друга страна, „властта на езика“ е основен културоформиращ фактор в цивилизованото общество.

Във всеки език протичат процеси, които изразяват определена регулярност. Доколко тя е постижима, е функция от характеристиката на носителите на езика. Те, представяни като езиково съзнание, „тормозят“ законите на езиковите подсистеми и на взаимовръзката между езиковите равнища (вж. Костомаров 2015). Оттук следва различната степен на култура на езиковата личност, която всъщност е парадигма от езикови употреби в устна или в писмена форма.

Дяловете на лингвистиката и методологията с интердисциплинарността им като диалектическа тяхна характеристика могат просто да „разкрият“ философията на нормата и кода, за да стане езикът достъпен като когнитивно „тайнство“ за езиковото съзнание, което през културата на употребата ретранслира когнитивните оператори – концепти, чрез кода на разбирането в обновен и още по-силен като тържество на властта език. Този кръговрат на практика е модус и модератор ведно на националната идентичност и духовен суверенитет, на homo sapiens.

Въпросите за езиковата култура, за чистотата на езика, за масовите грешки не са преставали да бъдат предмет на научно изследване. Тук обаче обръщаме внимание на проблемите на езика в неговата употреба в медиите.

Предметът на нашите наблюдения е сам по себе си и „партньор“, така да се каже, колкото и противоречиво или парадоксално да изглежда тази наша дързост като претенция на изследването на властта на езика и езика на „четвъртата власт“. В медиите ние ре-

гистрираме непрестанно случаи на езикова отговорност и езикова грижа, но не може да се подмине и премълчи, че наред с това в медиите има немалко нарушения на нормата в езика при употребата на неговите единици – както в устната, така и в писмената форма на речта. Т.е. за езика и неговия развой като обогатяване – за бъдещето му, е нужно да се анализират регистрираните отклонения.

На второ място, медиите особено ревностно и с оправдано безпокойство са трибуна на проблемите на езиковата култура на учениците и като ключов проблем на образованието в обучението по български език и литература. Тази тема от медиадискурса се активира и когато се презентират резултатите от изследванията на функционалната грамотност на учениците, която мери PISSA, и когато е календарът на външното оценяване за учениците, и естествено по време на провеждане на държавните зрелостни изпити. Напоследък по-сдържано, но преди години много емоционално се анализираха статистиката и регистърът на езиковите „бисери“ на кандидатстудентските изпити по български език и литература.

На трето място – историята на масовите грешки и непрестанната ни ангажираност с тях.

Тази условна подредба от проблеми, които проявяват както грижата за езика, така и една озадачаваща и, бихме си позволили, упорита „конфликтност“ на езиковото съзнание и езиковата личност като спорна култура, дава основание да се продължи научното изследване, но във всеки случай не като описание. Няма спор, че и като предписание нещата не са от вчера, но проблемът не е загубил остротата си. Явно, че предписанията като дефиниране и декларативност не са продуктивен механизъм. Те изглежда не достигат до тази степен, която да активира като модерация езиковото съзнание. Тези бариери пред и на езиковото съзнание са предизвикателството пред изследването на властта на езика и езика на „четвъртата власт“ като диалектика на защита и обновяване на езика, като параметри на неговото функционално бъдеще.

Тук следва да се каже, че Центърът за анализ на журналистическата и политическата реч към Софийския университет допринася съществено за изграждане на публична езикова култура. Неговите корпуси от политическа реч и парламентарна риторика са изследователски ресурс безспорно.

Предизвикателството, което ние си поставяме като предмет и задача на изследване, е да се надгради описанието и регистърът да

стане сам по себе си предмет на интердисциплинарна изследователска визия, която да се опита да формулира характера и посоката на развойните процеси по отношение на отделните езикови равнища, веднъж, и по отношение на посоката на тези процеси и равнища ведно – обогатяване (лексика) и защита (граматика), втори път.

Академичната „камбана“ за масовите грешки в речта на съвременната българска интелигенция дава право да прецизираме проблема по корелацията език – реч. Нека да държим сметка дали и колко речта като комуникативна проекция на езиковата употреба е верификатор на езика. Имаме ли научно основание да се доверим на речевата експликация като представителна извадка за езиковата единица в едно от равнищата на системата и структурата на феномена, който експлицира нашето мислене на homo sapiens?

Езикът като един от елементите в диадата мислене – език, зад която е съзнанието като човешка потенция за когниция, придава квалификативност на това съзнание именно и заради диалектиката на тази диада. Взаимовръзката мислене – език е функция с две валенции. Езикът като средство за когниция и комуникация представя мисленето ни, но едновременно и го развива – моделира и модулира. Владеенето на езика предпоставя и създава правилно мислене и интелигентен когнитивно извисен и комуникативно културен homo sapiens. Когнитивната претенция и комуникативната функционалност поддържат и развиват, разбира се, езика. Техният комплекс като продукт е езиковото съзнание. Комуникативната функционалност като вербализирана проекция е речта. Несъответствието на речта на езика – като негова употреба – от гледна точка на неговите закони е грешката. В зависимост от равнището грешката може да бъде фонетична, лексикална, граматична – морфологична и синтактична (и пунктуационна), и стилистична – функционално-дискурсна. Онова, което се регистрира в годините и провокира дори футуристични опити, е **грешката**.

Феноменът за нас е сблъсъкът език – реч на територията на човешкото съзнание като еманация на когнитивната претенция и комуникативната интенция, по-точно в тяхното сечение. Екстраполирано трябва да се продължи, че проблемът е доколко езиковата личност притежава категорично по отношение на езиковите закони съзнание, за да постига култура в неговата естествена и априори презентация. Комуникативната функционалност на езиковата единица – речта

като нейна употреба, е следствие от езиковата ресурсност на съзнанието. Разбира се, че съзнанието през рефлексивността се развива от когнитивния ръст на езиковата личност, но само ако езикът е нормативен, със законово постигнат когнитивен код (Георгиева 2019). Съзнанието може да рефлектира през езиковия код заради взаимовръзката мислене – език. Тук трябва да продължим – в парадигмата мислене – език – реч. Ние смятаме, че това е естественият ред на парадигмата, съзнанието е рефлексивно за езика и на езиковия модел, тъй като той е контактен с мисленето като негова (на съзнанието) потенция. Речта не може да влияе директно, не може да „атакува“ до промяна съзнанието. В имликацията „мисъл“ не проникват пряко речевите единици – търсим съответствието назад в екстраполацията език – реч. Посоката е права, така да се каже. Езикът моделира мисленето, а оттам – и съзнанието. Речта – не. Затова не е възможно като научна воля да се нормативизират „масовите“ грешки, както се двоуми А. Ефтимова например.

Не е научно обосновано с модерните методи в съвременната лингвистика на 21 в. честотността и социологическата валидация да атакуват законите на езика като система и структура. Нито една солидарност – научна, социологическа, медийна, социална, не може да бъде по-силна и да стои по-високо от диалектиката на езика и неговите единици и модели. Това би означавало да се пробие неговата системно-структурна основа, т.е. да се разруши. Разрушението означава унищожаване на феномена. Това не е възможно. Векторът е друг. Иманентността на феномена и „агресията“ на „сгрешената“, ненормативна реч са причината за разрушена ценностна система на националния характер, за нестабилна национална идентичност, за понижено гражданско съзнание като облигация на културата обаче на езиковата личност. Това на практика е резултатът от компромиса с езиковата грешка в речта като комуникативна активност и функционалност. Логиката на езика като феномен и посоката на позицията му в парадигма е повече от закон. Това е канон. Това е библия на човешкото съзнание. Така може да се обясни съпротивлението, заради което футурологията от края на миналия и началото на настоящия век си остава в режим на хипотеза и не може да се превърне в езикова реалност. Ние трябва да се съобразяваме с философията на езика преди каквито и да са ресурси на методология и научни авторитети. Затова смятаме, че тезата на Ст. Буров за наддиалектна норма в две

регионални измерения е алогична и безперспективна по принцип (Буров 2012).

Езикът не допуска амбиции в реверсивен режим. Генеалогията на нормата трябва да ни служи като ориентир. Нормата е технологията, която осигурява книжовния език като наддиалектно образование. Не може да има норма, с която да снемем норма, за да отидем отново в парадигмата на диалекта. Не може да се сегрегира национална идентичност като фонова (ценностна) импликация на езика – негов прототип. Реверсивността е допустима посока на езикова технология като процесуалност, развой само на равнището на лексиката – в семантиката и думата като нейна експликация и вербализация.

Да преодолеем нормата и да валидираме езиковите грешки в граматиката, т.е. по отношение не на системата, а на структурата на езика, като подменена свобода на речта, означава да посягаме на езиковото съзнание и да рушим невидимо националната идентичност. Премоделираното през валидираната до норма речева грешка колективно езиково съзнание е разрушена националност и дебалансирано общество. Тук трябва да заявим отговорно, че не забравяме и за футурологията като част от научното знание, но държим на конструктивното сечение между футурология, социолингвистика, езикова култура и еколингвистика например.

Освен това е важно да не се забравя корелацията правоговор – правопис. Не бива да се мисли за тези два феномена като за „плаващи пясъци“. Тук изследването на колегите от Секцията по съвременен български език в ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“ по проекта за нормативните нагласи най-категорично ще очертае разделителните линии. С други думи, когато се опитваме да прогнозираме или пък да актуализираме норми, ние трябва да не забравяме генеалогията, формата на езикова употреба и философията на езика като ценностен феномен. За сравнение може да се ползва препратката с консерватизма на правописа в английски и във френски език.

Т.е. демокрацията като властови феномен едва ли съответно може да бъде репликирана с демократизация на езика. Отново подчертаваме, че посоката не може да е обратна, защото езикът е първенстващ феномен в отношението му към, с държавността. Възможно е демократизацията да се разполага като конотативен ресурс, но той е присъщ на лексикално равнище и като стилистика.

Тук веднага следва да се направи уговорка. Правоговорът и правописът в срещата си в медийния дискурс могат да определят проблемите на книжовната норма като предмет на интердисциплинарен изследователски подход с модерна методологическа рамка. Това се отнася обаче до равнищата, които представят структурата на езика, неговата генеалогия. Разбира се, че в случаите, които се разполагат в периферията на тази структура, каквото например смятаме, че е дискутираното двойствено като разполагане в правоговора и правописа окончание за 1 л., ед. ч. на глаголите от 1 и 2 спрежение (-*ме*) – правоговорна грешка, но едва ли и правописна (съвсем не се изключва регистрацията и в писмена форма), можем да анализираме когнитивната допустимост на дублетността като относителен компромис с нормата. Т.е. дори дублетността в такива случаи трябва да се изследва методологически актуално и да се регулира нейната правомерност по посока на развоя като обогатяване и бъдеще на езика и неговата ресурсност.

Когато става въпрос за лексикални употреби като експликативна представителност на обогатена когнитивна компетентност, като речникова перспектива, то неологизмите следва да се изследват на основата на езиковите закони.

Но когато езиковите употреби, които представят структурата на езиковата единица като граматична характеристика и вербализация на мисълта като прототип на комуникативно релевантен минимум, престъпват нормата, това не е просто грешка, а разрушаване на езиковото съзнание в сегмент от неговия модел на мислене и е обречено по силата на езиковите закони като дискредитиране на информативно-комуникативната значимост. С други думи, анулира се словото. Властта на езика остава като аксиома и силата на словото се срива до „самотното“ и безцелно значение на думите. Медийният дискурс обаче като етимон и като релевантност е слово с власт – както в устна, така и в писмена форма:

> ***„Отпорът срещу простащината е новото дисидентство в България“*** *(Дъното отдолу, Медиапул, 3 юни 2018, Веселина Седларска)*.

„*Дисидентството*“ е прототипът на целта на настоящето изследване. Десемантизирането на „*дисидентството*“ в текста на В. Седларска е задачата ни в работата по проекта. Научноизследовател-

ската стойност не е самоцел: „***Състоянието на българската журналистика***“ (Дъното отдолу, Медиапул, В. Седларска, 3 юни 2018) и „***запетаята и пълният член са по-страшни от пандемия***“ (Запетаята и пълният член са по-страшни от пандемия ..., Диян Божидаров, в. Сега, 23 май 2020 г.).

Това е дълбинната семантика на името на проекта – **властта на езика**.

Език, норма, когниция и риторика

Ние предпоставяме властта на езика, т.е. ние приемаме нормата за канон, за експлицитната част на философията на езика. Освен това дори в темата на проекта тази власт на езика е преди медиаезика. Ние анализираме медиаезика от гледна точка на нормата, но не като нейна уязвимост или разколебаване. Обратно. Нормата транслира властта на езика в силата на словото като реализирана, „четвърта власт“. Предметът на нашите наблюдения е уязвимостта на медиаезика от гледна точка на нормата. Смисълът на наблюденията ни е да се разкрие през анализа на грешките властта на езика и щетата на медийния дискурс от отклонения от нормата медиаезик.

Така следва да се разбира и осигурява посоката на анализа и усилията ни. Наред с това обаче нашият анализ настоява на експертиза, която да подчертае ресурсността на наблюденията на медийния дискурс и тяхната когнитивно-риторична характеристика заедно с книжовнонормативната експертиза. Този филтър ще подскаже развойната перспектива пред езика като лексика – обогатяване и актуализиране, но не за сметка на съхраняването, а като продължение или надграждане, разбирани като обогатяване и естествен развой вследствие на обогатена концептуална картина на когнитивния свят на езиковата личност. Този нов когнитивен ресурс на езиковото съзнание и езиковата личност изисква и налага обогатяването на лексиката на езика. Макар и бавни, трудни и пестеливи, процесите са не просто важни, а са задължителни и затова необходими. Медийният дискурс е услужлив източник за представителна ексцерпция, на основата на която да се изследват прецизно и с интердисциплинарна методологическа рамка лексикализацията и граматикализацията като технология на обогатяването на езика на лексикално равнище. Ние смятаме, че точно в медиаезика ще се регистрират по логични

причини тези „есенции“ на когнитивната перспектива на актуалното езиково съзнание динамиката им, а не като архив с диахрония. Представителността им може да е прототип на категориален процес, чийто генезис да се изследва в неговата социопроекция. Т.е. медийната представителна експликация подсказва и предсказва социолингвистичния анализ като технология на лексикализация и граматикализация в обновяването на българския език.

В потвърждение на тезата ни ще представим контрапункт, който доказва естествените препятствия пред инертната аналогия или толерантност спрямо „модернизма“ на езика в неговата недопустимост и категорично отрицание:

*Ком – **Еми, не**! Газ до връх Ком* (31 юли 2019, Планинар.орг).

Дали е въпрос на печатна небрежност, която скандализира, дали е криворазбрана стилизация, която преминава в унищожение на лексема, значение, смисъл, култура въобще – това, според нас, са все възможни хипотези, и то в еднаква степен. Каквато и да е причината, езикът е недосегаем за подобно своеволие или безотговорност. Скандално би било, ако е въпрос на дефицит в културата и когнитивната характеристика на езиковото съзнание, което се експлицира в тази медийна употреба.

В потвърждение на властта на езика анализът на когнитивно-риторичните характеристики и тестването на словообразователните модели могат да предпоставят научноизследователската експертиза, която да нормативизира лексикографски или пък да отхвърли тази футурологическа дързост. Анализът не може да бъде на самостоятелно семантично и речниково равнище. За това е полезен интердисциплинарният подход:

*Евгений Дайнов**: Бай-тошовизъм** в действие* (Клуб Z, 4.01.2018)

***Дъждокалипсис** и във Варна, градът е под вода* (Блиц, заглавие, 29 юли 2018);

Празнобърборене. (OFFNews, интервю с Теодора Димова, 13 ноември 2019);

„Времеубежище“, Георги Господинов.

*България в Черно море: атлантизъм и **неутрализъм*** (Bgsniper, заглавие, 5 декември 2019);

*Нинова: В здравеопазването думите „достъпност“ и „**безплатност**“, се заменят с „връзки“ и „пари“* (*Епицентър*, 19 октомври 2018);

*Мая Манолова: Изказването на Валери Симеонов е срамно, жестоко и **безчовечно*** (*FROGNEWS*, 20.10.2018).

Тази наша препоръка не е претенциозна или свободна. Точно интердисципилинарният анализ например на „***празнобърборене***“ като авторски неологизъм на твореца Теодора Димова е есенциална експликация както на информативно-културните дефицити и рецепции в публичната реч, чиято представителна референция е медийният дискурс, така и премерена и премислена словообразователна инициация. Неологизмът е авторска интенция за отговорността на учени, творци и на останалия интелектуален елит на нацията, в която като прототип се разполага неудовлетворение, грижа, призив и укор едновременно. Този комплекс от концепти и тяхната дълбинност са предупреждение за езика и на езика. Оттук нататък ***празнобърборене*** като езикова форма следва да бъде предмет на лексиколози и лексикографи и конкретно, и като словообразователен модел – прототип.

Не по-малко заслужава изследователско внимание лексемата „***Бай-тошовизъм***“. Преди да бъде езикова употреба със стилизираща конотация, като словообразователен модел лексемата е благодатна за интердисциплинарен анализ. Зад словообразователната технология и взаимодействието й със семантичните процеси на основата на компонентите в лексикализацията стои езиков процес и е предопределена езикова перспектива. Тук обаче е категорично ясно, че езиковата ресурсност като есенциалност е в синхрона между номинация и граматикализация. Т.е. лексикалната семантика като функция на когнитивна интеграция, която отвежда към композицията на семите. Ценното като актуална езикова процесуалност с категориална претенция е преплетката и отграничаването като два различни, но затова пък паралелни процеса между лексикализация, граматикализация и отсреща стилизацията – фигура в номинацията през граматикализацията. Този неологизъм е интересен за когнитивен анализ.

Така е и при неологизма – заглавие на романа „***Времеубежище***“ на твореца Георги Господинов. Тези предизвикателства на словообразуването и новите ценности, включително и като когнитивен дефицит или парадокс, са сигурна представителна научноизследо-

вателска извадка за развойните езикови процеси по отношение на обогатяването и бъдещето на българския език.

Категорично различно се разполагат обаче „***дъждокалипсис“*** и „***неутрализъм“***. Тук наблюденията не са в полза на тяхната езикова верификация като лексикална единица. Волността на носителя на езика не може да се валидира от аналогията, заради която при конюнкцията с „*атлантизъм“* частичните словообразователни компресии водят до семантични дефицити, да не кажем липси, които са по-скоро и по-близо до грешката, отколкото до неологизма. Ето в тези случаи е налице **безсилие на граматикализацията и на стилизацията да преведат минимума в езиковата култура през компромиса на аналогията в нормативизация и обновяване.**

Културата на владеене на нормата и на кода на езика означава постигнато езиково съзнание на принципа на кръга – без начало и край, равнопоставеност и диалектическа взаимовръзка. Стабилното езиково съзнание представя езиковата личност като носител на езика и показател на национална идентичност. Историята на лингвистиката отдавна е постигнала енциклопедичността на функциите на езика. Техните проекции в обществото и времето са феномените, които са дефиницията на медията и нейната категориална валидност. Медиите са колективният еквивалент на homo sapiens-a, така да се каже. Тази събирателност в метафоричен план е по право отговорна и представителна ведно за състоянието на езика, за неговото развитие, за неговото основно място и значение в изграждането на цивилизационния портрет на гражданина и за съхраняването на националната идентичност на народа; гарант за държавността всякак – и сам по себе си, и като технология на всички феномени в обществото и държавата, на всяка експертиза:

> *„Ами ..., аз не говоря така, ама слушам по телевизията, че говорят така и си мислех, че това е правилното, щом политиците го казват.“* (Mediapool.bg, 03.06.2018, Дъното отдолу – Веселина Седларска, Редута).
>
> *90% от българите не се справят с пълния и краткия член, посочи още доц. Георгиев в коментар за нивото на граматичните познания у нас (Блиц, 2018)*

Публичната риторика за знанието и умението да членуваме имената, когато говорим и пишем, и да разбираме членуването на

имената, когато четем и слушаме, не само че е необходима, но е и с особен принос да се намери верният път за постигане на необратима грамотност. Тя създава образователна социална акустика, която да стимулира самодисциплина на езиковото съзнание да мисли с норми и в норми, които осигуряват езика. Формирането на информационно-езиковата култура и съхраняването на езиковата норма и езиковата култура е високата обществена отговорност на медийния дискурс като авторски продукт естествено. Етимонът на медията предопределя ролята ѝ на прототип на обществено съзнание, изразено в актуална експликация на единицата култура на деня, така да се каже. Това е моментната снимка на националната идентичност като единица информативност в единица актуално време, в което се съдържа както политическата информативност и култура, така и социално-икономическата информация, и културният „вкус“ като извадка за изкуството и неговия лист. Ако тази смислова част на обществената култура не е осигурена с правилната езикова форма, сблъсъкът на норма и ценност като представително сечение не би намерил проекцията на ефекта (вж. Хабекирова 2016). Затова изучаването на езика на средствата за масова комуникация изисква и налага прилагането на интердисциплинарния подход, където се пресичат както лингвистични, така и психолингвистични, когнитивноинформативни, социолингвистични, културологични, риторически и херменевтични аспекти на анализа. Според З. С. Хабекирова специално внимание заслужава когнитивната съставяща на езика на средствата за масова комуникация (Хабекирова 2016: 80 – 81).

Публичната риторика сама трябва да е образец за нормативно езиково съзнание (и в устна форма), да образова редом с учебниците и училището. Когато публичната риторика е своеобразен комуникативен самоучител, представително колективно езиково съзнание, с други думи да я наречем, тогава езиковата личност на гражданина ще е миниатюра на национална идентичност, национално достойнство, национална сигурност и суверенитет. Грижата за езиковото ни съзнание е национална доктрина. Езикът е феномен, но той има своята непрестанна експликация – езиковото съзнание на езиковата личност с езикова култура и съответна грамотност, функционална, разбира се.

Език и „четвърта власт“

Властта на езика и езикът на медията проявяват смисъла на „четвъртата власт“, нейната философия от социална гледна точка. Това е публичната езикова среда, която възпитава в култура на говорене и на писане. Акустиката на публичната реч и книжовнонормативната писмена форма на езика на медиите и медийния дискурс като цяло заедно с рецепцията на езиковата личност доказват в сблъсъка си тази власт. Наблюденията на езика на медиите не са нито самоцелно, нито маловажно занимание за лингвистите. Така може да се определят тенденциите на развитие на езика във всичките му равнища. Най-напред е лексикалното. Причините за това са обясними. Цивилизационният обмен, демокрацията и глобалното публично пространство със секторите на информативен обмен непреодолимо „атакуват“ и обогатяват лексиката на езика. Само че проблемите не са в увеличения брой на чуждите думи и чуждиците, въпреки че и тук е необходимо да се анализира приложимостта на регулаторния механизъм. Проблемите са във вулгаризацията на лексиката като източник на агресия и обида. Лингвистиката трябва с модерна методологическа рамка да верифицира съотносимостта като регулация в лексикалния ресурс – нови думи, чужди думи, (чуждици).

Наред с това обаче колективното езиково съзнание на „четвъртата власт“ е в режим на авторегулация дори по отношение на нормата на граматическо равнище:

*Запетаята и пълният член са по-страшни от пандемия, Политици, сред тях и управляващи културата, демонстрират ярка писмена неграмотност – Днес рожден ден празнува**,** световната и европейска шампионка по борба – Тайбе Юсеин. ... и още стотици пъти, да чуваш **българският** химн ...* (Сега, 23.05.2020 г.);

„Много хора не се справят, защото начинът, по който се преподава граматика и правопис, е убийствен, така че да отврати децата, а не да им даде възможност да пише грамотно“, смята тя (Цвета Брестничка, председателят на асоциация „Родители“) (Блиц, 23.05.2018);

*Оказа се, че тя не може да съгласува дори **частите на речта като подлог, сказуемо и допълнение**, които при нея не съвпадаха нито по род, нито по число* (ПИК, 14.05.2019: *„Абе, тая*

*Йончева била много куха лейка...“ Пред нея Цветанов е древногръцки мислител...*Автор: Ива Николова);

*Децата и юношите са най-големите почитатели на най-популярната игра и **слушат под лупа** всичко, което чуват от екрана. ... Но той допуска езикови грешки, които малко или много дразнят. Още повече, че те излизат от устата на човек, който има не само добра физическа, но и **умствена визия**. ... Йордан Господинов е родом от Източна България, където глаголите **от сорта** на „говорим“ и „работим“ се употребяват правилно. За разлика от София и Западна България, където въпросните думи неправилно се изговарят „говоримЕ“, „работимЕ“. ... Дума като **излезНа** липсва в българския правописен речник.“*(Блиц, 16.07.2019).

Езиковата личност на медиаезика е ангажирана пред законите на езика и съзнава своята отговорност да ги спазва, да приучава към спазването им и да изисква от другите това. Само че на практика тук като че ли принципът на солидарността е непостоянна величина. Тези наблюдения са с два вектора едновременно. От една страна, това поставя задачата пред нас, учените, които изследваме езика и неговите характеристики, особености и употреби, да се ангажираме с експертизата - като актуалност, като последователност и като приложимост. От друга страна, това налага партньорството с журналистите, защото публичната комуникация е, така да се каже, тяхна компетентност най-напред и преди всичко. Партньорството би било в полза на езика и на културата на езиковата личност като споделена продуктивност при моделиране и модериране на съвременната национална идентичност в условията на цивилизационен обмен в глобалното информационно пространство. Това не е кабинетна теза или максима. Това е отговорност пред културата на обществото като колективно езиково съзнание и мисия в името на бъдещето на българския език.

Публичната комуникация като компетентност на журналисти, политици, елит въобще преди всички като колективен субект на публичния дискурс е лабораторията на езиковия развой, най-общо казано. Експертизата на този дискурс, която науката чрез модерната методологическа атака следва да прилага неотклонно, е средството да се постигне модерно и стабилно езиково съзнание с култура на реч-

та на личността като представителна миниатюра на националната идентичност. Валенциите на тази наша научна експертиза изискват ефекта на модерацията. Триъгълникът политици – журналисти – лингвисти трябва да е функционално активен. В този триъгълник не трябва да има достъп агресията, нормативното нарушение или фалшът.

Властта на езика е категорична и на равнището на правописа в рамките само на лексемата без граматичните ѝ характеристики.

Например вмятането на „*т*“ във форми за множ. ч. на прилагателни имена може просто да си остане неправилен правопис, който не променя комуникативната стойност на изречението с тази употреба:

Стига вече с тези ***словестни*** *фойерверки по различни теми“ (БЛИЦ, 01.06.2018),*

но може да доведе до промяна в смисъла и до друга комуникативна информативност:

... да си прави барбекю със скъпи ***местни*** *деликатеси . (БЛИЦ, 9 август 2018).*

Незнанието за граматическите категории и граматическите значения оставя езиковата личност във властта на инертната аналогия, която отвежда текста встрани от информативната задача и го разполага в риска на паронимията. ***Местни*** отпраща рецепцията към локализацията като семантика, докато, разбира се, ***месни*** е квалификация по произход на деликатесите – от месо, защото може и да се млечни например. Във всеки случай деликатесите предполагат квалификативна характеристика като обогатена семантика, а не по място на производство или потребление, логически. Това е когнитивният код естествено. Затова затрудненият правопис посяга на информативната стойност почти до обезсмисляне.

Незнанието на нормата и принципът на аналогията като култура на езиковото съзнание все пак – по принцип – водят до парадоксите:

Мръстният *въздух уврежда всички органи* (*FROGNEWS,* заглавие, 4 декември 2018);

България ***блестна*** *с „наука“ на Антинобеловите награди* (*FROGNEWS,* заглавие, 16 септември 2019);

Как ще докаже ***въпростният*** *Медицински съвет, че ...* (ПИК, 24.03.2020 г.);

„*С 10% са* ***нарастнали*** *хората, които одобряват смъртното наказание.(*Епицентър, *май, 2018).*

Липсата на култура на езиковото съзнание като модел, който е функционалност на овладяната норма, дава територията на колебанието и хиперстаранието, които всъщност са параметри на грешката:

ОБЛАС *ВРАЦА,* ***ОБЛАС*** *ПЛЕВЕН* ***ОБЛАС*** *РУСЕ* ***ОБЛАС*** *ТЪРГОВИЩЕ* ***ОБЛАС*** *ПЛОВДИВ – КАРТА НА БЪЛГАРИЯ в материал за резултати от местни избори 2019 и надписи с тези грешки (Нова телевизия,* субтитри при представяне на изборни резултати).

Това е скандално категорично доказателство за властта на езика през нормата, нарушението на която превръща грешката в причина за отнета власт на медията. Тя не е четвърта власт в този конкретен дискурс. Тя не разполага със силата на словото и не формира обществено съзнание. Във всички случаи на рецепция, на адресати информативността е отстъпила на пораженията от властта на езика като норма, която унищожава при неприлагането ѝ.

Тук може да се прибавят и следните случаи на езикови грешки:

НСО се ***обезкървява****.* ***За съжаление*** *при такова ...* ***По паметливи*** *споделят ...(ПИК, 28.04.2020 г.);*

...за да се ***подтисне*** *общественото напрежение. ... хората да не разбират****,*** *как ... (FROGNEWS, 21.04.2020 г.);*

Вчера беше голям **хаус.** *(Блиц, 26.02.2020 г.);*

Това ли е нашето ***верою****?!* (FROGNEWS, 07.05.2020);

На пръв поглед „досадната“ взискателност на правописната култура е условие за информативната коректност на текста.

*„****Ивайло Калфи*** *алармира: ...(FROGNEWS, 26 януари 2020).*

Видно, може да се предположи в по-голяма степен, че става въпрос за печатна грешка, а не за правописна, но този пропуск променя фамилно име и оттам би могло да снеме персонализацията като авторство и следователно като истинност на информационнот съдържание. Тук на помощ е публичният авторитет на политика Ивайло

Калфин, но ако този ресурс не е налице и става въпрос за експертиза на авторитет с лимитирана в определена сфера публичност, информативността е снижена до минимална степен и това не предлага власт на словото. Подобен елементарен случай обаче потвърждава отговорността на медийния дискурс пред нормите на езика и неговата власт да неутрализира авторски замисъл, медийна политика и въобще информативна стойност с една-единствена правописна грешка, в този случай – може би печатна грешка.

За това свидетелства примерът с писане на *й* вместо *и:*

*... охранява **НОЙ** Бургас ... (БЛИЦ , 7 август 2018).*

Анализът на този парадокс да се преиначи семантиката на абревиатурата на националната институция – за социално осигуряване, до почти алюзионна препратка на езиковата рецепция към библейски герой, само че и там имаме отстъп от истинността пак заради правописна, разбирай езикова култура, защото имената се изписват само с начална главна буква, е своеобразно натрупване на равнища на култура във властта на езика при проява на дефицитите в авторската й референция. Най-напред това е сблъсък на незнанието на значението на абревиатурата. Правописът на абревиатурата „услужливо“ е обслужен при автора на текста от неговата езикова култура, че в единствено число се пише в края на думата „*й*“, без да държи сметка за характеристиката на абревиатурата, за когнитивната й характеристика. Нека да добавим и небрежността на езиковото съзнание по отношение на употребата на главни букви (в случая би го подсетила). Този на пръв поглед безобиден като езикова грешка пример е силно доказателство за отговорността на журналиста и социалната функционалност на медията, и двете ведно – по правило – функция от езика и неговите норми. Концентрацията на норми, които не са овладяни в минималната степен, която изисква и налага езикът, доказва, че сме заставени да признаем неговата „власт“ и не е по силите на толерантността ни да я преодолеем.

Оттук може да се направи извод за необходимостта да държим сметка за силата на нормата и да осъзнаем, че грешките ни заставят да приложим научна експертиза не да ги валидираме, а да ги направим невъзможни като реалност в писмената форма на експликацията на езика.

„ПЕКИНСКАТА ПАТИЦА“ КАРАЯНЧЕВА ПАК СЕ ОСРА! ПРОСТОТИЯ ДО ШИЯ! БРЕКЗИД (Afera. bg, 21.12.2019 г./19:10);

Примерът с наслагване на равнища на ефекта от езикова грешка в концентриран като власт дискурс – медийна презентация на политическо слово в писмена форма – обаче веднага проявява проблема за агресията като езиков тероризъм. За нас този негативен феномен на поражението на езиковото съзнание в проективността на парадигмата от персонализации е реактивността като защита от страна на когнитивния код на евристичната потенция и проекцията ѝ в мисленето с неговата езикова експликация.

Не е възможно да се брани властта на езика обаче единствено през обидата като метаезик на грешката. Интолерантността на езика е демонстрация на неговото тържество като власт. Отсъствието на когнитивна интеграция за географски понятия превалира в метаезик, при който чрез метафората – още едно равнище на мета-, наслагва агресия и интолерантност. Ескалацията на интолерантността е затрудненият когнитивен код при правописа на чужда дума и непознаването на още семантики на други чужди думи. Тази комбинаторика, условно да я наречем, проявява културата за краесловните съгласни. Т.е. сблъсъкът на езикови експликации – български и английски, сблъсъкът на езикови семантики и сблъсъкът на правопис и правоговор наведнъж не удържат стабилно езиковото съзнание и то изтърпява властта на езика като провокирана с неправилна референция спорна култура на езиковата личност. Когато тя е политически институализирана, обидата и агресията ескалират.

Недопустима е езикова агресия и интолерантност както като модус по принцип, така и като когнитивен модус. Още по-недопустимо е това и като номинация, и като квалификация. Властта на езика обаче може да снижи тази агресия с грешки в езиковите употреби при експликацията на адресанта на нестабилно като езикова референция езиково съзнание:

...Откъде-накъде ще ни поучават и ***назидават изкукали бабички, сбърканяци и оядени чиновници****?...* (pik.bg, 3 юли 2019);

Властта на езика изисква и налага във всички случаи. Ние не може да припознаваме хегемонията на ***–ме***. Аналогията и остатъчните рефлексии на националното езиково съзнание от времето на

отворената сричка означават връщане на езика към отминал етап на развитие – синтетизма; означава обратна интенция. Няма логика като прогрес тази обратна посока – това е отрицателен вектор.

Какво бихме посочили като основание за отнасяне на такъв компромис например по отношение на хармонията в езика като мелодика, както и за езиковата икономия също така? Как хем сме в съзнание за принципа на езикова икономия, хем сме за удължената глаголна флексия? Освен това нали точно единството на диахрония и синхрония като ресурсно сечение – взаимодействие, би попречило на фонетичните закони и тяхната диахрония? Фониката е част от органичната езикова ресурсност и не може да няма своите си диалектически парадигми. Няма бъдеще подход на изследване, при който се смесват лековато логични и алогични фрагменти, история и перспектива с обратен знак. Интенция, ретенция и претенция като амалгама, която стресира езиковото съзнание до обида и агресия.

Преди това може да се анализира определена нормативна употреба и отклонението от нея като непреодолима промяна на смисъла или пък негова недостатъчност. Т.е. ролята на книжовната норма не е претенция, а постигнато състояние на култура на владеене и ползване на езика, която сама по себе си има цивилизационен ефект. Когато изразяваме тези позиции за усвояването на езиковата норма, ние не сме самоцелни ли пък последователни по принцип. Нашата задача е да се провеждат непрестанно анализи на състоянието на езиковата реалност в една или друга социална проекция на нейната речева референция, за да се проследят ползата или вредата, или пък минимизираното „поражение“ от разколебаната нормативна езикова култура. Особено показателна е картината на езиковата употреба в медийния дискурс, която настоява на нормата и изисква когнитивен ангажимент по компетентност в името на езика и неговото бъдеще. Това е езикът на „четвъртата власт“ за властта на езика. Принципът на огледалото като колективна рефлексия е изразената национална идентичност с ценностен ресурс, която споделя своята неудовлетвореност от културата на езиковата личност да носи когнитивно съответно съзнание за властта на езика:

„***Търсиме сервитьорка****“ – пише на табелка в един град,в който има много диалектни особености, но не и точно този, ме-кането в края на 1 л. мн. ч. Питам собственика защо го е написал така. „Ами ..., аз не говоря така, ама слушам по телевизията,*

*че говорят така и си мислех, че това е правилното, щом политиците го казват“. Не са само политиците. „**Не можеме** ...“ – казва една политоложка в сутрешен блок – „Искаме, но не **можеме** ...“ ...Описваме дъното, гледано отдолу. Само така имаме шанс един ден да се придвижим нагоре към нулевия етажи по-горе. (Mediapool.bg, 03.06.2018, Дъното отдолу – Веселина Седларска, Редута);*

*Вместо **да бичи** рок в парка, ние **седиме** и **гледаме*** (ПИК, 01.05.2020 г.);

Нисък лексикален ресурс и вулгаризиран код на арогантност се представя в последния пример, който за съжаление е регистър на публична личност. Това е отстъп от власт.

Съвременният комуникативен паспорт на информирания гражданин в отвореното общество превръща езика и в модулатор на вербалното пространство. Това е аналог на национална речева култура и национален риторичен идеал. Затова авторитетът на медийния дискурс поставя журналистите в елита – ценностен и рефлексивен, който изгражда стандарти в демократичното общество, един от които е високата култура на общуване. Индексът на тази култура е езикът, разбира се. Високата култура на общуване обаче изисква, освен култура на езика, и култура на мисленето, за да се владее изкуството на разбирането.

Модусът е този феномен, който „разпознава“ субектите, като по този начин името се категоризира като известно, определено от модуса на субекта на езика, и неизвестно, неопределено от този модус. Задачата е да се създаде алгоритъм за езиковото съзнание, който да подпомага мисълта и разбирането. На тази основа граматиката няма да препятства езиковото съзнание, а ще подпомага езиковата личност в изграждането и постигането на функционална езикова грамотност. От друга страна, с този алгоритъм на мислене и разбиране ще се усъвършенства комуникативната култура и ще се постигне висок комуникативен код в българското общество. По този въпрос не може да се прави компромис с дублетност или пък честотност на употребите. Това е проблем на структурата на мисълта като модел на комуникативната единица. Няма как да посягаме на основна единица от езиковата структура, защото това би било недопустимо посегателство върху езиковото мислене и езиковото съзнание съответно. Опитите или намеренията да се отхвърли определителният член, и

то пълният, са обречени. Няма как да се разруши валентната природа на семантиката. Не е възможно да се руши тази част от субектно-предикатната структура като матрица на мисленето и формула на изречението. Не може да се отнема каквото и да е от предикацията като философска формула на комуникацията, защото това означава, че рушим комуникативната единица.

Грешките при употребата на вариативните морфеми за членуване на имената от м.р., ед. ч. се дължат в немалка част от случаите и на позицията на името в изреченската структура, в конструкцията. Класическото съполагане субект – предикат (подлог – сказуемо) като позиция е по аналогия метаезиковост, която поставя езиковото съзнание в режим на аналогия или инерционност, а това подвежда като формалност, по формален критерий и се стига до грешка при членуването. Този факт доказва тезата ни за синтактичния когнитивен код, в който се съполагат позицията, контактът и дистанцията като негови компоненти. Оперативният механизъм на когнитивния синтаксис е технологично по-правдоподобен за формиране на езиково съзнание с висока култура на комуникативната компетентност.

Не е случайно, че категорията словоред има две значения – прав и обратен. Важно е да се отбележи, че и двете значения се отнасят за разполагането на главните части – подлог и сказуемо (субект и предикат). Трябва да се обърне внимание, че разместването, инверсирането на субекта и предиката не води до промяна в контакта, защото това произтича в структурата на изречението, където частите са главни, а зависимостта на едната от тях от другата в дефинирането им е по отношение на граматикализацията на контакта съгласуване по лице, число (понякога и род):

*Обвиняват в убийство **мъжът,** който ... (Блиц, 18 юли 2018);*

*Преди броени минути **лифта** тръгна отново, предаде БНТ. (Блиц, 5 август 2018);*

*От тогава се издирваше и **сина** му. (Блиц,28 януари 2019);*

*Искрен Веселинов: Не мисля, че се прави опит да бъде сплашен **президента**.(Faktor.bg, 29.01.2020);*

*Нова форма на интернет изнудване – на мушката са **малкия** и среден бизнес (Faktor.bg, 17 юли 2018);*

*Спешно трябва да се актуализира **Закона** за българите в чужбина (Faktor.bg, заглавие, 28.01.2019).*

Тези примери илюстрират незнанието на същността на категорията определеност и проблематичността, когато трябва да се спази книжовната норма за членуването на имената. Невладеенето на езиковата норма и разколебаното по тази причина езиково съзнание варират по формални критерии по различен начин в едни и същи позиции например. Няма обяснение защо е „***мъжът***“, но е „***лифта***“, след като него го *обвиняват*, пък той *тръгна*, като позиционирането им е съответно на правия словоред. Обаче:

Акад. Светлин Русев: ***Ужасът****, който сътвори съвременният свят, го дължим на великите сили. (Epicenter.bg, 26.05.2018),*
но

„***Изпита*** *ще може да започне на 21.05.2018 10.00“, пише на страницата на МОН* (Дир. Бг, 23.05.2018, 01:19);

Няма го корабът, който трябва да върне боклуците от Варна в Италия (FROGNEWS, 11.02.2020 г.);

„Вижте ***надписът*** *колко е пророчески, земен, обикновен....“ (Epicenter.bg, 26.05.2018).*

Илюстративните употреби по категоричен начин потвърждават тезата ни за неовладяната от езиковото съзнание норма, заради което езиковата личност няма култура да членува имената в съответствие с нормата. Този сблъсък между формалните показатели – позиция, след предлог, кратка местоименна форма (удвоявяне на допълнение), и когнитивния модус има за резултат абсолютната вариативност и безпринципност на употребите на практика до границата на смисловия дефицит, който може да стигне и до когнитивния абсурд.

На Петдесетница се празнува ***рождения*** *ден на Христовата църква.(Epicenter.bg, заглавие - 27.05.2018, 09:58);*

Трябва да отбележим, че това е може би ***първия*** *опит за посъдържателна и смислена литературна дискусия (Epicenter.bg, Иван Гранитски: Бесовете на нравственото разрушение, 11 юни 2018);*

В ***университетът*** *идват деца, за които ... (Epicenter.bg, 2 юли 2018, 08:22);*

В учебната програма ще бъде включено изучаването на ...., както и името и ***адреса*** *на училището. (Epicenter.bg,24 август 2018);*

*... ще бъде ли фатална за мира в управлението войната между министър**ът** на туризма Николина Ангелкова и вицепремиера Валери Симеонов. (ПИК,12 юни 2018)*

*Не се притеснявам да не падне **кабинета**. (ПИК,12 юни 2018);*

*Предмет на проверката **са начина** на осъществяване ... (ПИК, 20 август 2018);*

*За поста се кандидатираха **досегашния** лидер на партията Божидар Лкарски и **лидерът** на столичната организация д-р Антон Койчев, ... (Epicenter.bg, 7 юли 2018, 20:42);*

*По думите на очевидец**ът** кола е излетяла от пътя до село Осиковица. **На място** има полиция и линйка. (БЛИЦ, 8 юли 2018);*

*Срещата е между вицепремиер**ът** и министър на външните работи Екатерина Захариева, министър**ът** на здравеопазването Кирил Ананиев, министър**ът** на външните работи Младен Маринов, финансовия министър Владислав Горанов и главни**ят** секретар на МВР главен комисар Ивайло Иванов. (Епицентър, Борисов след спешната среща заради коронавируса, 1 февр.., 14:23);*

*Главни**я** секретар на парламента Стефана Караславова обясни, че ... (Епицентър, 9 юли 2018);*

*... била ли е уплашена **зам.-министъра** за бъдещето на фирмата, на която тя ... (Епицентър, 9 юли 2018);*

*... – **бащата** му е бил партиен секретар на ... (ПИК, 16 септември 2019*)

*И понеже няма как **да го** изцапат с мръсните си ръце три години се занимаваха със **съпруга** му...(FROGNEWS, 29.01.2020);*

*Осъдиха **съпруга** на Слободан Милошевич на 1 година затвор (Faktor.bg, 27 юни 2018).*

Последните два примера са извън когнитивната компетентност и анулират смисъла на изречението, което е нулева информативност. Т.е. налице е **медийна аномалия**, силогизъм. В тях става въпрос за нечленуване на име от женски род – *съпруга* – което през омонимията с членуваната с кратък член форма на името от м.р. *съпруг*-а води до недопустимото и алогично *съпруг на Слободан Милошевич* и той да има съпруг, например (като когнитивен анонс). Ето това е медийната аномалия или просто информативна некомпетентност.

Този парадокс на информативната некомпетентност, който създава медийната аномалия и унищожава когнитивния код и когнитивната интеграция, се проявява и в следните примери:

*Херо Мустафа цитира **„Родната реч“** на Иван Вазов по повод 170 години отрождението на твореца ... Тя **изрецитира** ... (epicenter.bg, 12.04.2020 г.),*

където членуването на поставено в кавички заглавие на творба е културен дефицит, ако не и по-силна квалификация на когнитивния недостиг, следствие точно от силата на езиковата норма, проявена спрямо некомпетентната за нея езикова личност. Тези случаи потвърждават по непреодолимо категоричен начин актуалността на темата на нашето изследване. Не е възможно, когато става въпрос за езикови норми, чиято приложимост се разполага в структурирането на езика като модел на осигуряване на функционалността на мисълта и на съзнанието, да се стигне до вариативност или до толерантност, която времето и честотата на употреба да валидират в норма.

Когнитивната компетентност също е феноменът, който солидарно осигурява авторитета на съзнанието и не може да прави компромис със смисъла като функция на когнитивния модус и нормата ведно:

*Кирил Ананиев и **Даниел Вълчев** обявяват как ще работят детските градини, те ще бъдат обявени от здравни**ят** министър Кирил Ананиев и министър**ът** на образованието Красимир Вълчев по време на пресконференция днес* (FROGNEWS, 19.05.2020 г.);

*Руска делегация се срещна с групата за приятелство с Русия в парламента – **снимка на министър Красимир Вълчев** с текст под нея „Съпредседателят на групата за приятелство България – Русия в Народното събрание **Красимир Вълчев“** и това е и първото изречение от текста ... /ГЕРБ/ ....(24 часа, 04.03.2020 г., 13:05);*

*Оказа се, че тя не може да съгласува дори **частите на речта като подлог, сказуемо и допълнение**, които при нея не съвпадаха нито по род, нито по число (ПИК, 14.05.2019: „Абе, тая Йончева била много куха лейка...“ Пред нея Цветанов е древногръцки мислител...Автор: Ива Николова).*

Философията на езика и балансът на тази философия с когнитивната интеграция, както и взаимовръзката между когнитивен код и

информативна стойност на медийния дискурс превръщат в парадокс и медийна аномалия определени употреби на дисонанса. Може да се каже, че в някои случаи парадоксът е на границата на културния **„хумор на езика“:**

Световно светило *във вирусологията*: ... (ПИК, 24.03.2020 г.)

Критиката на нечия езикова култура сама по себе си изразява недостиг на езикова култура и в този порочен кръг смисълът е непостижим. Безсилието му стига до ирония, или **медийна езикова гротеска:**

Децата и юношите са най-големите почитатели на най-популярната игра и ***слушат под лупа*** *всичко, което чуват от екрана. ... Но той допуска езикови грешки, които малко или много дразнят. Още повече, че те излизат от устата на човек, който има не само добра физическа, но и* ***умствена визия****. ... Йордан Господинов е родом от Източна България, където глаголите* ***от сорта*** *на „говорим“ и „работим“ се употребяват правилно. За разлика от София и Западна България, където въпросните думи неправилно се изговарят „говоримЕ“, „работимЕ“. ... Дума като* ***излезНа*** *липсва в българския правописен речник.“*(Блиц, 16.07.2019).

Тези експликации от медийния дискурс са емблематични за нашето изследване и с особена сила налагат тезата ни за необходимостта да се наблюдава езикът на медиите. Тези наблюдения изискват, първо, последователност, второ, интердисциплинарен анализ и, трето – непременна научноизследователска експертиза както с реконструктивен характер, така в още по-голяма степен с прогностичен ангажимент. Съхраняването, обогатяването и обновяването на езика е неизбежна и феноменална среща на езикови процеси с различен вектор и от различно категориално естество.

Не е маловажно, че синтактичният когнитивен код може да оптимизира пътя за постигане на необратима функционална грамотност след едно гарантирано на практика качествено обучение по български език – култура на писане и говорене с разбиране при овладяна норма, в това число и като философия на когницията.

Девет *министри от кабинета Борисов –* ***3*** *подадоха оставка. (15 януари 2020, Frognews.bg).*

Когнитивната интеграция на продуцента на езиковата употреба, ако владее нормата, ще каже, че това е поредният, *девети* като поредица от оставки министър, който извършва този акт, а не количеството като новина – *девет*, наведнъж, едновременно, общо в момента. Тази грешка на езиковата употреба, която пренарежда семите в значението на числителното име като категориална употреба, прави невалиден когнитивния модус на адресанта и съответно не обслужва когнитивната потребност на адресата. С други думи, информативността е унищожена, медийната стойност е нулева. Езикът тържествува над речта в безсмислицата или парадокса. Няма компромис и не е възможна демократизация на рецепцията или на перцепцията.

***6** кандидатстват за генерален директор на БНР* (Сега, 28 май 2019);

*Двама яки **бодигарда** пазят ...* (ПИК);

*Дано да се поздравим с **осем евродепутата**...*(FROGNEWS, 31.05.2019).

Така и нормата за употреба на бройната форма на имената от м.р. за лица, както и мъжколичните форми на бройните числителни имена също са превенция или – обратно – унищожаване на когнитивния код и на информативната стойност при неправилна езикова употреба:

***100 члена** на комисии и полицаи измряха от изтощение на изборите в Индонезия (24 април 2019, 22:40);*

*Сегашните **трима директора** ще бъдат освободени поетапно...* (Сега, 09.04.2020 г.);

***2700 артефакти** от колекцията ...* (Епицентър, 07.02.2020 г.)

Езикови грешки, които показват когнитивен дефицит и непознаване на лексикалната семантика, водят до изкривяване на смисъла:

*Огнен ад, причинен от хвърлена цигара, **се състоя** в столичния квартал „Света Троица“. (24 юли 2019, 16:43);*

*Ситуацията **не предразполага** „червен картон“ за Горанов* (ПИК, 18.05.2020 г.).

Тук едва ли става въпрос за непознаване на семантиката. По-скоро е налице или бързане, или неосигурена с когнитивна интеграция и коректност хиперстарателност, която с натрупването на представ-

ките и неуспешното търсене на излишна претенция се превръща в грешка. Тази езикова грешка отмества встрани значението на предиката, което е достатъчно определящо да измени до невалидност смисъла на изречението.

Т.е. престараването и несигурната когниция като предварителна подготовка на езиковата личност се превръщат в жертва на законите на езика. Властта на езика отнема властта на словото и така на практика изчезва властта на медията. „Четвъртата власт“ е денонсирана от езика. Аксиоматичният и аксиологичен „диктат“ на езика и неговите закони като философия на мисленето и функционалност на съзнанието е суверенът на словото и оттам и суверен на неговата сила, която всъщност осигурява парадигмата на властите и ги подрежда дори.

Затова *свикна* прави невалидно като информативност и в най-минимизиран вариант медийното остойностяване на:

*Президентът **свикна** КСНС за мерки срещу корупцията по високите етажи на властта (Медиапул, 3 април 2019);*

Тавтологията като сблъсък на нисък когнитивен код, „загубен“ на срещата на чужда дума и изконна лексема, проявява езиковата взискателност по отношение на лексикална семантика и стил:

*Можело да се даде **опция** на общинските съвети **възможността** с един час да удължат или намалят ...(Блиц, 13 юни 2018);*

*Днес въздушната маса **ще се задържи неустойчива**. (Блиц, Няма оправия: И днес в половин България ще е страшно, 07:15, 30 юни 2018);*

*..., който ще се гледа **на есен**.(Блиц, 13 юни 2018);*

*..., че **сте бил** жертва на ... (Блиц, 15 юни 2018);*

***Иде** извънредна среща в Министерския съвет (Блиц, 7 януари 2019, заглавие, 18:04)*

*По **продължението** на р. Марица .... (БТВ, късните новини 23.30, 4 февруари 2020, репортаж);*

Неправилното разполагане на лексеми и словосъчетания пречи на смисъла като информативна задача на медията:

*Министърът на отбраната Красимир Каракачанов ще награди и 10-те най-добри спортисти на Министерството на отбраната, военните спортни **клуба**, ...(24 часа, 17 декември 2019);*

Непремереният експликат на когнитивния модус личи в:

*Ще има ли война **най-сетне**?(24 часа, заглавие, 7 януари 2020);*

*... **заразителна** болест ... (Канал 3, пряко предаване от Парламента на гласуването на Закона за извънредното положение; Александрова, председател на Правната комисия на 44-то НС; 20.03.2020)*

*Заседанието започна с леко **ескалиране на спокойствието** в залата. (ПИК, 7 юни 2019);*

*Елена Йончева **си самопризна**: ... (ПИК, 18 юли 2018);*

***Действията** на Гешев изглеждат изненадващи, но очевидно са замислени отдавна и съгласувани с когото трябва. Освен това **звучат** някак ултимативно. (*FROGNEWS, *27януари2020).*

Властта на езика се разполага не само по отношение на лексикална семантика и граматическа характеристика като неуспешна референция на когнитивната интеграция и на когнитивния модус, но и в не по-малка степен в случаи, когато тези дефицити се отнасят до комбинаториката като комплекс от позиция и графика ведно.

Борисов разпореди важна проверка на двама министри (Блиц, 29 май 2019);

*Борисов: Щом **махат** всички, а не ни псуват, социологията е добра (Mediapool, 16 февруари 2020, 12:06, заглавие)*

*„Чухте ли**,** какво каза Цветанов?* (Афера, 01.06.2019);

*Моля**,** да не ме задържате под стража* (Епицентър,04.03.2020 г.)

*Пита**,** дали има ли нужда от подобно предаване* (Faktor ,16.04.2020 г.);

Да дариш е глагол, който спасява* (OFFNews, 26.11.2019 г.);

*Снеха обвинения на турски писателки за тероризъм, **преведени и на български език*** (Faktor, 14.02.2020 г.);

***Кандидат-студентският изпит** по български език е върху мисъл на Камю: Човекът е единственото създание, което отказва да бъде*, каквото е“*(Сега, 08 юни 2019);

*Тази година всяко от отличените училища чества **знаменателна** за развитието на просветното дело **годишнини.*** (24 часа, 22.05.2020г.).

Дали Борисов е разпоредил да бъдат проверени двама министри, или Борисов е разпоредил на двама министри да направят определена проверка, е въпрос на затруднена рецепция и съответно обслужена когнитивна потребност от страна на адресата, реципиента. Този информативен разколебан заради неправилно позициониране код е следствие от недостатъчно прецизиране на семантичните контакти между отделните лексеми в позициите.

По същата причина не е напълно и изведнъж ясно „***махат всички***“ обратен словоред, при който ***махат*** е поздрав, ли е, или ***махат*** е отстранявам всички. Т.е. *всички* може да е подлог в постпозиция, но може да е допълнение и от това зависи информативната стойност и когнитивната култура.

Езиковото съзнание с неговата когнитивно-евристична нагласа и в двете посоки – екстра- и интро-, противостои, когато нещо е механика и формализъм. Принципът на инерцията и повторяемостта, цикличността дори смущава езиковото съзнание, защото то ползва и разпознава модели.

Запетаята пред *каквото е* не само че не е поставена в съответствие с мисълта като референция на когнитивната интеграция на езиковото съзнание, но и руши когнитивния код и когнитивната креативност (вж. Официален ... 2012). Не може да се разкъсва предикатната връзка при копулата на екзистенцията.

Иначе грешката при правопис на сложни думи е отдавна известна, за съжаление, и отдавна обяснена (***кандидат-студентският***).

Вариативността на пунктуационните знаци в края на изречението – точка, възклицателен знак, въпросителен знак, многоточие – проявява валидността на практика на интонацията редом с предикацията в нейната финалност като постижимост. От друга страна, не е без значение обстоятелството, че възклицателният и въпросителният знак са експликатори на модуса преди всичко и в определяща степен. Целта на изказване, казано иначе, е презентация на модуса по пътя му към когницията и креативността. На следващо място трябва да се отбележи, че в устна форма това е присъдено на интонацията, на гласа като фоника, което недвусмислено издава когнитивната „съкровеност“ на човешкото съзнание, на аз-а. Паралелността на дефинитивните признаци ангажира субекта и в неговата автокогниция, чиято референция изцяло принадлежи на модуса му като метаезик на вербално равнище.

Пунктуацията е графика на етапите на менталността на субекта на съзнанието, в които се съдържа и самосъзнанието за тези етапи – отношението към тях – и поотделно, и като верижност. Пунктуацията е техниката на субекта, чрез която той привежда менталността си във вербализирани еквиваленти, които представя езикът. Пунктуацията е маркерът на отношението на субекта към функционалността на съзнанието му, графика на модуса, на неговата потенция за когниция. Затова в случаите на предикативна граница между предиката и обекта му като завършена семантична негова перспектива не може да има графично присъствие. То в този случай би препятствало процесуалната активност на субекта неоснователно

Прилагането на когнитивния подход може да осигури стабилно езиково съзнание, което да функционира като езикова грамотност и висока култура – на комуникативно и социално равнище.

Формалният критерий налага инерция на аналогията, при която се анулират когнитивно-евристичните потенции и след тях и въобще комуникативната перспектива на езика. Това е една от сериозните причини, наред със субективните естествено също така за пунктуационните грешки. „Колебливото“ езиково съзнание не е „приучено“ неизменно да разбира същността на структуриране и съставяне на изречението, а е моделирано да държи сметка за лексикалните експликации – съюзи, съюзни думи, съчетания с тях. Затова поставя запетая или сляпо последователно (тогава изключенията са сигурните грешки, просто защото е вариативна лексикалната комбинаторика въобще), или просто многото съюзи и вариативността го затрудняват като памет за този регистър и то не поставя запетая, където е необходимо. И се стига до парадокси да се поставя запетая между подлога и сказуемото при разширен състав и предикация сред предикация, разположена като поредност на експликаторно равнище.

Единственото решение е, закриване на ... (Frognews, 3 юли 2018);

... най-важната битка сега е, да отстраним ... (Frognews,3 юли 2018);

*Абитуриентските балове**,** събуждат по-скоро негативна реакция сред обществото.(Epicenter.bg, „Галъп“: Почти половината пълнолетни българи имат проблеми с правилото за пълния и краткия член, 21.05.2018);*

Нинова: В здравеопазването думите „достъпност“ и „безплатност“, се заменят с „връзки“ и „пари“ (Epicenter.bg, 19 октомври 2018);

Замесени в далавери, ми дават фалшиви оценки (ПИК, заглавие, 19 юни 2019);

*Първо **президента** ни, разказа обобщено, това, което гражданите на България ... (FROGNEWS, 6 септ. 2018);*

Сачева – готова с оставката,, ако ще се реши проблемът (FROGNEWS, 14.02.2020 г.);

... ценните, истинските неща, са изстраданите неща.(дир.бг)

Снимки показаха що за ужасяващ зимен апокалипсис, застигна българските шофьори (Блиц, 29 ноември 2018);

В здравеопазването думите „достъпност“ и „безплатност“, се заменят с „връзки“ и „пари“ (19 октомври 2018).*

Тези употреби на запетаята между подлога и сказуемото, между субекта на действието и самото действие на когнитивно равнище всъщност унищожават мисълта и се превръщат в регистър, лексикон от думи в линейна последователност без каквато и да е информативна стойност (имат само семантика в референциален ред на изреждане). Няма никаква комуникативна презентация, няма смислова валенция, т.е. няма адресат, няма слово, няма власт. Тази извадка на езикова грешка на синтактично равнище е доказателство за зависимостта като функционалност на четвъртата власт от властта на езика. Безусловно до закон.

Ролята на пунктуационния знак като метаезик на синтактично равнище и властта на този метаезик се илюстрира от „???“ в употребата на въпросителния знак вместо заглавие:

„Владимир Костов: ???“(„Владимир Костов: ???“, Епицентър, 25 януари 2020 г./23:15).

„Не намирам по-точно от въпросителните, за да изразя това, което будят у мен ... „„ пише Вл. Костов. Ето я „властта на езика“. Метаезикът като експликация на когнитивната интеграция и когнитивния модус на езиковото съзнание в графичната форма се лексикализира. Реверсивът граматикализация – лексикализация се превръща в стилистична фигура и реализира текстообразуваща функция.

Тази **орбита на езикови процеси и функции** ведно е емблематична научна теза за властта на езика, за метаезика като част от тази власт и за властта на употребата като валенция на тази власт.

Затова така се греши при поставяне на запетая при обръщението. Ограждането му със запетаи, ако е сред частите на изречението, и съответно от едната страна – когато е в абсолютно начало или абсолютен край, съответства на тезата ни за метаезика като вербализиран модус на субекта на езика – продуцента на предикативни единици с комуникативна стойност. Това се доказва и от емотивните частици при обръщението като словоред, предвид на пунктуацията.

Единствено пунктуацията например е маркерът, който променя синтактичната позиция на именната семантика – обръщение или подлог, адресат или субект на действието. Метаезикът всъщност е релевантният критерий, който осигурява останалите дефинитивни признаци – предикативност или модалност и (при) константна граматическа оформеност:

Кажи ми сега, мило дете защо пушиш ....(Блиц, 13 юни 2018, 11:11);

Корнелия Нинова: Българи бъдете смели! ... (Евроком. Бг, 2 февр. 2020, Политика и спорт, субтитри);

Уважаеми, г-н главен прокурор, ...(ПИК, 15 февруари2019).

Ето как непознаването на когнитивния модус на обръщението води до парадокса то да се накъсва като философия на контакта.

Това са случаите, когато една и съща верига от семантики, лексеми, синтактични позиции могат да са например еднородни или неоднородни части. Кой е модулаторът на тази вариативност, която превалира в различен смисъл? Човешкото съзнание, субектът на езика и неговият модус към сегмента реалност са изненадани:

България поема нов четвърти дълг само за два месеца* (clubz. Bg, 17.02.2020 г.);

Когнитивната креативност не може да не отбележи грешката в метаезика на насложените една след друга квалификации в равностойна помежду им позиционираност. Затова между нов и четвърти присъства метаезикът на запетаята, за да прояви когнитивната коректност на евристичността.

Пунктуационните грешки не са просто синтактична графика, а са разрушаване на информативната стойност и обезсмисляне на медийната компетентност, като в преди анализираните примери с невярна пунктуационна култура на употребата на запетаята.

По-важното е, че варирането преди *въпреки че*, *макар че, независимо че, в случай че и т.н.* потвърждава тезата ни за пунктуацията като графика на метаезика и предикацията – механизми на когницията като цялостен феномен на евристичното съзнание на аз-а. Това е силата на метаезика, етимонът на който валидира последователността от предикации – преди всичко и най-напред вертикално – ще рече, относителна скала на степените на когнитивната интеграция в етапите на познание на субекта – продуцент на оперативната единица за това – изречението като синтактичен еквивалент впоследствие при вербализацията. Съюзът сам по себе си не е верификаторът. Запетаята като норма на присъствие на метаезика в графичната му форма подчертава и доказва властта на езика в синтаксиса и в метаезика му в графичен вариант.

Не по-малко категорично се представя зависимостта между властта на езика като употреба и езика на „четвъртата власт“ като информативна сила в словоредните грешки – илюстрация за силата на нормата в граматиката. Показателен пример е изречението „*БСП излиза от дневния ред на проблемите на страната*“ на Тома Биков (Панорама, БНТ, 12.06.2020; Фактор. бг, 12.06.2020). Словоредът и семантичните връзки между думите в така представените им позиции може да са амбивалентни като смисъл и внушение, т.е. като политика през словото и властта на езика. Изглежда, когнитивно правдоподобното като модус от страна на Тома Биков е, че проблемите на страната излизат от дневния ред на БСП. А може и дневният ред на проблемите да излиза от модуса на БСП. Тази вариативност подлага на съмнение когнитивната интеграция на Биков и даже е допустимо, че самият Биков излиза от определен дневен ред или определен дневен ред излиза от модуса на Биков. Във всички случаи подобна вариативност, която прилича на еквилибристика, доказва недвусмислено властта на езика – като сила, като изначална позиция, като доминанта и аксиома по принцип. Тя може да се делегира на словото и в словото единствено през езиковото съзнание като потенция да вербализира в употребата езика като слово. Словото обаче се обезсилва, ако не са налице езиковите закони като реферирани норми. Нормативната

езикова употреба транслира властта като сила на словото и така от властта на езика е налице власт въобще – закон. Законът транслира власт – политика. Политиката е старт на властта на езика и словото. „Четвъртата власт“ е медиаторът, който именно затова трябва да се изследва. Първо – за да се гарантира властта на езика, и второ – за да се реализира наистина тази власт. Перспективата като вектор валидира обновяването на езика, но то е възможно по пътя на когнитивната перспектива, за която своеобразен източник и гаранция ведно е и медийният дискурс. Науката обаче може да постигне това, като приложи методологическата рамка на интердисциплинарния срез и анализира и прогнозира развойните езикови процеси – лексикализация, граматикализация, реконструкция и прогностика.

Езикови грешки, политически дискурс и „четвъртата власт“ – емоции

В съвременната комуникативна култура се разполагат невербалното общуване, изкуството на диалога и полемиката, в резултат на които може да се променя модусът, без да отсъства и още една култура – културата на емоцията. При тези условия, с наличието на тези параметри властта на езика създава култура и съхранява култура едновременно. Културата на словото и на интерпретацията на словото е модератор на национална етично-нравствена парадигма, на идентичност, защото въздейства на човека и формира личността му като комплекс от множество субкултури, където се съдържат концептите и ценностите на националния идеал и държавността.

Човешкият мозък има своята емоционална характеристика (Симонов 1981). Подсъзнанието и свръхсъзнанието, заедно със съзнанието, правят човека податлив на въздействие – вербално и невербално. Емоциите моделират не само вербалния, но и невербалния свят на личността, в това число и езикова. Емоционалният индекс на човека управлява неговия езиков избор (Шаховски 2015: 12).

Културата на речта като функция на езиковия избор означава степен на грамотност и чистота на речника. Грамотността изисква знание за книжовната норма с автоматизъм на употребата. Умението да се спазват книжовните норми, е резултат от езиково знание и отговорност да го съхраняваме в комуникацията си. Речниковият запас

и правилната употреба на думите са цивилизационен феномен. За това не е достатъчно само доброто образование. Важна е и езиковата среда, комуникативното пространство, в което медията – с аудио-визуалната си характеристика, участва продуктивно. Спазването на книжовната норма не само че не е маловажен или пък незначителен факт, но нарушаването й, условно казано, е речево престъпление. Журналистическият ценностен и рефлективен елит следва да претендира за авторитета си и по отношение на книжовната норма в езиковата употреба. Властта на словото, която е основно средство за статута на „четвъртата власт“, се осигурява с културата на мислене и културата на езика като експликат. Високата и резултативна култура на вербалното пространство означава продуктивен комуникативен код, с което се формира национална култура и се съхранява културната памет. Отразяването на факти и събития от реалността се допълва и от принципа на реконструкцията заради двояката функция на медийния дискурс – да информира и да въздейства едновременно. Предвид на това няма как да се пренебрегне въздействието и по отношение на езиковата култура, освен, разбира се, и чрез емоцията, както вече се отбеляза и което по-нататък ще бъде анализирано.

Медийният дискурс като форма на модерна риторика изразява в най-голяма степен властта на езика, защото съучаства във формирането на публичното езиково съзнание през и чрез езиковото съзнание на всяка езикова личност – читател, слушател и зрител на медиен продукт въобще. Важно е обаче да се подчертае, че езиковото съзнание и езиковата личност са категории, които не изместват книжовноезиковата норма, нито пък от своя страна могат да я променят, когато става въпрос за основни норми по отношение на системата и структурата на езика. Това уточнение има смисъл, тъй като заради честотността, или заради недоразбрания в същината му авторитет на медийния дискурс се смята, че нормата е претенция в тежест на езиковата личност. Това не е вярно. Въпреки социолингвистиката като направление в лингвистиката социологията не може да подмени нормата в езика по силата на каквато и да е извадка, когато става въпрос например за категорията определеност, или за членуването на имената от м.р., ед. ч. Диференциацията пълен член – кратък член не изразява удобство или прекомерно старание, а се отнася до субектно-обектна корелация при структурирането на мисълта чрез предикацията. Затова субтитри в публицистично предаване на една

телевизия „*Ще се криминализира ли целиЯ граждански оборот?*“ по повод на „*Спорни промени в НК*“ намаляват властта на езика като част от „четвъртата власт“. Авторитетът на медийния дискурс е с обратен знак на аксеологическия вектор, защото неориториката на дискурса в медията съдържа този аспект на въздействието върху езиковото съзнание на зрителя (читател). Дискурсът е колективен продукт, разбира се, заради технологията на изграждане в медията – водещ, продуцент, редактор и прочие участници в дооформянето му за зрителската рецепция.

Електронна медия пише в заглавие на коментар „*Утре съдА решава съдбата на Желяз...*“, а месец преди това уместно същата тази медия има заглавие „*Тотална неграмотност на националния ни празник!*“ по повод на субтитри в телевизия при репортаж на живо от националния ни празник „*Особености на съвременния български пЪтриотизъм*“. Т.е. журналистическият авторитет има самосъзнание за властта на езика и за въздействието на неговата норма, но парадоксално на националния празник национална телевизия представя злополучно нерадостни „особености на съвременния български пЪтриотизъм“. Може би този пример за самоизобличение през изобличението на медийнодискурсивен оксиморон, да го наречем, е най-силната илюстрация на тезата, че езикът трябва да бъде защитаван от човека и заедно с това читателят и зрителят (читател) да бъдат защитавани от нарушенията на нормата. Ненормативната вербалност е посегателство срещу езиковото съзнание и езиковата личност особено когато адресатът е колектив от личности – зрителската аудитория и рейтингът са мултиплицирана вреда. Количественото мултиплициране създава друга личност като нравствено-аксеологично присъствие, чиято множественост не бива да се изражда и легитимира в социологическа извадка за сметка на езиковата норма, защото езиковата норма е продукт на езиков развой, а не на „обществен договор“ за езиковата система и структура.

Спазването на книжовните норми предполага съучастие в компетентностите на читателя, зрителя (читател) и слушателя, като се разширяват компетентности, каквито например са и езиковите.

Греши се употребата на бройна форма при имената от м.р.:

„Около 100 камионИ и 70 автобусА блокират днес София“;

„Кметицата Фандъкова в ексклузивно интервю пред ...: 80 нови автобусИ тръгват в София до края на 2018 г.“.

Във втория пример и властта на езика е отслабена, отслабен е и езикът на властта в лицето на кмета на столицата. Освен това стои отворен въпросът, доколко може да се приеме за безусловен авторитетът на медийния дискурс като колективен продукт и дали качеството на медийния дискурс не е принизило езика на властта неправомерно. Това е случай, който потвърждава тезата ни за необходимост от отговорност на журналистическия ценностен елит като категория, а не като персоналност да се спазват строго книжовноезиковите норми, преди това те задължително да се владеят и да е последователна правилната употреба в речников състав, строеж на думата, граматическо структуриране и стилистична безукорност.

Това се отнася и до правилната употреба на думите – в това число и чужди, и чуждици:

„*Отдаваме важно значение на тристранния българо-гръцкИ-турски Център за полицейско и митническо сътрудничество“*.

Според медията така казва председателят на Народното събрание, но според нас това е отстъп от властта на езика и в езика на властта – и четвърта, и първа. Друга медия пък пише: „*Томислав Дончев: В правителството не може да има ПРОЛОБИТА на други страни...“*. Тук е разрушен езикът на втората власт, но реконструкцията като принцип в медийния дискурс може да преодолее проблема, ако властта на езика е по силите на медията. Затова и в случая със сложната дума, и в случая с неправилната употреба на чуждата лексема (като словообразуване) е налице доказателство за защита на езиковата норма като иманентна защита на езиковата личност – все едно адресант или адресат, продуцент или реципиент. Когато те са представители на една от властите като ценностен или рефлексивен елит, може да се каже, че се руши в известна степен национално-етичната парадигма, руши се държавността по някакъв начин. Не на последно място, така се руши колективното езиково съзнание и се снижава езиковата култура като национална ценност и концепт от националната идентичност.

Културата на емоцията, психологическото взаимодействие като стратегия на общуване и култура на полемиката не могат да допускат тотална негация на информацията и на езиковата тоналност:

„*Тъй наречените „национални“телевизии БТВ, Нова, БНТ...“;*

„В БНТ пък не знаят на кой господ да се кръстят..., шибат ги и оттук и оттам“;

„Сакън нещо да не объркат...“;

„Няма по-раздорно и разнебитено племе от нашего брата“.

Емоцията на негацията руши, включително и езиковото съзнание на адресанта, оттам и езиковата му култура естествено. Словоредната последователност на съчетанието „*тъй наречени*“ с употребата `*национални*` в кавички е облигация на негативната емоция в синтактичен оксиморон. Ако отсъстваха кавичките, емоцията щеше успешно да обслужи стремежа към ирония или сарказъм, но явно, че адресантът се е изгубил в емоцията за словото и е изгубил властта на езика. Така се губи аксиологическият вектор на медийния дискурс и няма както информативност, така и въздействие. Похабената словесност е своеобразно унижение на езика и създава самоцелно негативна психоемоционална енергия в обществото. Нормите на семантична съчетаемост са променени, разрушена е метафоризацията, използва се жаргон, просторечие, чуждица, което е в противоречие с лексикалната норма и със стилистичната фигура. Профанацията на езика е насилие над него и някак си речево „хулиганство“. Неспазването на нормата създава агресивност, която деформира информацията и негативизира вербалното пространство. Изгубената в негацията до разрушение езикова култура преобразява текста в речево престъпление. Тук няма власт на езика, тук властва сляпата емоция, тук е повсеместна негация. Няма обаче оправдание за ругателство на журналистическия ценностен елит, на адресанта на медийния дискурс. Езикът на властта, наречена „четвърта“, е самоунищожен в тази илюстрация. Само че адресатът не заслужава това насилие; въздействието се е случило обаче. Така не се практикува и илюстрира свобода на словото. По-скоро се злоупотребява със свободата на словото и се ползва за прикритие на нещо друго, но не и отразяване на факти и събития, не и на реконструкция.

Заключение

Властта на езика изисква компетентност. Езиковото съзнание е ресурс на езиковата личност. Културата за езика означава владеене на нормата и отговорна употреба съобразно това. Кооперативността

на лингвистиката не трябва да насочва вектора в обратна, ще рече, отрицателна посока. Кооперативността на лингвистиката е по посока на съхранение на езика, част от което е и добросъвестно отношение към нормата. Когато нормата изразява структурно-системни отношения, подлагането ѝ на рушене и социология е негативно отношение към езика. Лингвистиката трябва да отговаря на въпроса защо?, а не да спира до въпросите как?, какво?.

Езикът на "четвъртата власт" не бива да създава мита за снижаване на книжовната норма, защото неориториката на „четвъртата власт" има немаловажното призвание да придава публичност на политиката като концепт на властта и ценност на демократичното ни общество. Затова естествено медията е трибуна с най-силна обществена акустика по въпросите на проблемите в образованието, един от които е обучението по български език и езиковата грамотност на учениците, т.е. на обществото, на нацията ни. Културоформиращият феномен на авторитета на медийния дискурс би бил саморазрушен, ако езикът му е ненормативен. Парадокс тук не може да се допуска. Обратно. Трябва да се осигури комуникативен континуум по този проблем – структуроопределящ и в двете комуникативни ситуации. Стратегията на информационния обмен трябва да обедини аудиторията и да се служи добросъвестно на словото и на способността на езика да моделира – все едно, езиково съзнание, езикова личност, езикова култура, културни традиции.

Властта на езика задължава. За журналистическия ценностен и рефлективен елит задължението е отговорност за нормативност – правоговорна и правописна; лексикална, граматична и стилистична, защото този журналистически елит не е „*раздорно и разнебитено племе"*. Това е власт, която съучаства в изграждането на езиковите личности като национален капитал и като израз и пазител на държавност.

„**Състоянието на българската журналистика**" тревожи В. Седларска в „Дъното отдолу", което я притеснява: „*един сайт да ме **ПИК-не**, както той обича да прави.) (Медиапул, Дъното отдолу, В. Седларска, 3 юни 2018 г.)*. Вътреизреченският континуум и когнитивната интеграция са такава смислова концентрация, която превръща информативно-комуникативните валенции на словото на Седларска в тази му експликативна миниатюра в научноизследователска задача на лингвистиката. Властта на езика и езикът на „четвъртата власт" мо-

гат да се превърнат ресурс за придвижване по-напред и по-нагоре от 111-то място на българския медиен дискурс като свобода на словото. Защото не може да се отрече, че властта на езика придава свобода на словото по силата на „усвоена“ наистина власт, за да е налице етимонът „четвърта“. Класацията денонсира словото и отнема властта. Това обаче не е просто социален феномен, за който науката няма ангажимент. Напротив, точно това е тревога за състоянието на езика, но не като власт, защото тя е аксиома, а като ценностно осигурен и стабилен когнитивен код на нацията. Точно този код е прототипът на националната идентичност, сама по себе си духовен еквивалент на национална сигурност и държавен суверенитет.

Затова Диян Божидаров пише във в. Сега, че „***запетаята и пълният член са по-страшни от пандемия***“. Запетаята е метаезикът на мисълта като единица смисъл и на информацията в нейната комуникативна себестойност в писмената ѝ форма естествено. Пълният член пък е експликативна форма на когнитивно основополагащия елемент на тази мисъл.

За лингвистиката задължението е мониторинг на състоянието на езика в комуникативната мрежа на медийния дискурс и партньорство в името на езика и за бъдещето на езика като феномен на нацията и държавността.

Т.е. част от комуникативната мрежа на вербалното пространство е и този мониторинг като метакомуникация между лингвистиката и медийния дискурс. И ако медийният дискурс е неориторика, то мониторингът е метариторика.

Наблюденията дават основание да се направи изводът, че езикът е власт, заради която езиковото съзнание модерира субекта на езика в личност, чиято социална когниция превръща нейния код в национална идентичност. Езиковото съзнание представя едновременно както силата на езика и неговите вътрешни закони като философия на експликацията на мисълта, така и правото на тази негова сила да се реферира като власт през употребата - сама по себе си като експликация и като вербализация – в словото. Словото транслира власт. Тази власт е феноменът, прототипът на количествено броимата нейна парадигма, чиято „поанта“ е медията – език, дискурс, комуникация въобще. Етимонът на „четвъртата власт“ валидира нейното значение за властта въобще – в която и да е нейна презентация като референция на властта на словото.

Медийният дискурс на Диян Божидаров, прибавен към „***Дъното отдолу***“ на Веселина Седларска, е „времеубежище“ (Г.Господинов, „Времеубежище“) на българския език, в което науката за езика и медията като социокултурен институт са изправени пред властта на езика за правото да се делегира „четвъртата власт“ като условие и при условие за защитата, съхраняването и обогатяването на българския език в името на неговото бъдеще като конституиран и конституиращ нацията и държавата концепт.

Библиография

Александрова 2012: Александрова, Д., Тенденции в политическата реторика на българския преход - В: Реторика и комуникации / A Peer Scentific Journal, бр. 3, 2012 г.

Буров 2012: Буров, Ст. Две норми на българската устна книжовна реч // Електронно списание LiterNet, 07.11.2012, № 11 (156). Available from: https://liternet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm

Велева 1995: Велева, М. За несъщинската разговорност на вестникарските заглавия – В: *Съпоставително езикознание*, кн. 1,1995, 47-55.

Виденов 2003: Виденов, М. По въпроса за “масовата грешка” в речта на съвременната българска интелигенция. // Електронно списание LiterNet, 13.06.2003, № 6 (43). Available from: https://liternet.bg/publish3/mvidenov/masovata.htm

Добрева 2009: Добрева, Е. Толерантност, нетолерантност и нулева толерантност в съвременния български печат: критически лингвосемиотичен анализ. Велико Търново: Фабер, 2009.

Добросклонска 2000: Добросклонская, Т. Г. Теория и методы медиалингвистики. Москва. МГУ. 2000.

Ефтимова 2016: Ефтимова, А. Двойственият език в медиите: езика на политическата коректност vs езика на омразата. София: Просвета, 2016 – 335 с. ISBN 978-954-01-3271-6.

Ефтимова 2020: Ефтимова, А. Масовите отклонения от книжовноезиковите норми в медиите – грешки или нови норми. Медии и език. Електронно списание за научни изследвания по медиен език. 26.01.2020. Бр. 7. ISSN 2535-0587.

Костомаров 2015: Костомаров, В. Г. Язык текущего момента: понятие правильности: Златоуст. Санкт-Петербург. 2015. ISBN 978-5-86547-835-5.

Ницолова 1999: Ницолова, Р. Основни тенденции в развитието на българския печат след 1989 г. – В: *Медиите и езикът*. София: ЕТО, 1999, 114-121.

Реторика ... 2017: Реторика във времето. Съст. Александрова, Д. БАР. Изд. Експрес. Гб. 2017.
Рикьор 1996: Рикер, П. Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права // Вопросы философии, 1996. №4.с. 32 – 34.
Симонов 1981: Симонов, П. В. Эмоциональный мозг. Москва. Издательство „Наука“. 1981.
Сталянова 2020: Сталянова, Н. Речта на съвременното българско общество, Издателство „Парадигма“, София, 2020.
Сталянова, Миланов 2012: Сталянова, Н., В. Миланов, Езикови портрети на български политици, част 1, УИ „Климент Охридски“, 2012.
Хабекирова 2016: Хабекирова, З. С. Характерные особенности языка массовой коммуникации. „Вестник АГУ“. Вып. 2. (177). 2016. с. 78 – 82; 80 -81.
Хамидова 2018: Хамидова, А. Х. Медиалингвистика: новая парадигма в изучении языка СМИ. Вестник МГЛУ. Гуманитарные науки. Вып. 1 (789) / 2018. с. 294; 298.
Хумболт 1985: Гумбольдт, В. фон. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985.
Шаховски 2015: Шаховский, В. И. Эмоциональная коммуникация как модератор модуса экологичности. // Вестник РУДН. Серия лингвистика. 2015. №1. с. 12.
Чернявска 2015: Чернявская, В. Е. Медиальность: опыт осмысления формирующейся парадигмы в лингвистике. Журнал „Медиалингвистика“. 2015. № 1 (6).
Corner 1998: Corner, J. The Scope of Media Linguistics, BAAL Newsletter, 1998.
Corner 1995: Corner, J. Documentary television: the scope for media linguistics. In AILA Review, 1995, p.62

РЕЧТА В ЕЛЕКТРОННИТЕ МЕДИИ – „МОДА“, НЕЗНАНИЕ, МАСОВИ ГРЕШКИ ИЛИ ТЕНДЕНЦИЯ

Мария Китанова

В статията си „Масовите отклонения от книжовноезиковите норми в медиите – грешки или нови норми“, Андреана Ефтимова отбелязва следното: „В речта се наблюдават явления, които се отклоняват от книжовноезиковата норма и се употребяват масово, т.е. представляват „масови“ грешки, които общуващите с течение на времето спират да оценяват като отклонение в езиковото си поведение. Обичайно такъв тип грешки се интерпретират като проява на ниска езикова култура и като остър дефицит в познаването на книжовноезиковите норми. Всъщност много вероятно е да става дума за промяна на нормата, която е настъпила, но все още не е намерила отражение в кодификационните документи“. Разбира се, тя подчертава, че става въпрос за устна, а не за писмена реч (Ефтимова, 2015; Ефтимова 2020).

Авторката е направила мониторинг на речта на определени медии и въз основа на това тя отделя два основни типа грешки: фонетични и граматически. От фонетичните са представени следните грешки: колебание в ударението, билабиално вместо алвеодентално *л*, а от граматическите – промяната в морфологичната парадигма на съществителните абстрактно-събитийни имена**,** които все по-често се използват в множествено число (Ефтимова 2020), разколебаването на употребата на бройната форма; пълно разколебаване на граматичното правило може да се отбележи и при употребата на притежателни възвратни местоимения**,** липса на съгласуване в изречения.

В статията е отбелязана една синтактична грешка – дублирането на допълнението от главното изречение в подчиненото определително изречение вече в службата на подлог, няколко правописни (*клалзи, лай-фай, Константинопоу, палза*), а също и неразличаване

на паронимите – *алт – аут; получавам – поучавам; лобирам – обирам; блуза – буза; блуден – буден.*

С подобни проблеми се занимава и Владко Мурдаров в последната си книга (Мурдаров 2019), а също и авторите на студии в Приложение 1 сп. Български език за 2019 година, които са резултат от проекта „Езиковите нагласи на днешните българи“. В „Разни нови езикови съвети“ е обърнато внимание на неправилната употреба на неопределителен член в речевата пряктика, на бройната форма, формите на учтивост и съгласуването на числителните имена и др., представяни в рубриката Култура БГ.

В своята студия аз се спирам само на най-често повтарящите се грешки, допускани от водещи на предавания и в някои случаи от техните гости, когато те са публични лица, като не засягам фактите, разгледани в работите на А. Ефтимова и Михаил Виденов. Всички ние осъзнаваме, че журналистите от електронните медии и публичните личности създават особен вид „мода“ в речта, съдържаща някои особености, които в последствие започват да се повтарят и да се употребяват масово. Оказва се, че „четвъртата власт“ може да диктува определени прояви в речта на хората. В тази своя работа аз ще обърна специално внимание на подобен тип речево поведение, което се мултиплицира и в речта на на голяма част от българите. Разбира се, това, което показвам, е забелязано от колегията, но събрано на едно място вероятно може да бъде полезно за тези, които говорят и които слушат. Структурата на предлаганата работа прилича повече на кратки етюди, които очертават мозаечно картината на особеностите на речта, която ежедневно слушаме по телевизията. В текста маркирам определени факти и насочвам вниманието към тях. В случая нямам претенция за изчерпателност или подробно обяснение на представеното в текста. По-скоро става въпрос за маркиране на проблемите.

I. ФОНЕТИЧНИ ГРЕШКИ

Най-явните грешки във фонетиката са свързани главно с рефлексите на старобългарските звукове, които могат да бъдат различни в диалектите, но в книжовния език са точно определени:

1. Непрегласен рефлекс на стб. Ѣ

Една от най-често срещаните неправилни употреби е **непрегласеният рефлекс на стб. ѣ** (т. нар. променливо *я*). Неправилният изговор се среща изключително често. Някои езиковеди го приемат за хиперстарание, което е характерно за хора главно от Западна България, тъй като за западнобългарските диалекти не е характерен полупрегласеният изговор на този старобългарски звук, а се среща само *е: бел, млеко, нема, зрел* и т. н. С тези примери всички, които живеем в София, сме свикнали. Проблемът, на който искам да обърна внимание, е свързан и с обратното явление т. нар. „якане", независимо от позицията на променливото *я* (Златева 2019: 286-309).

Примери: *Веднага сл**я**зли от автобуса. Сложих си едни б**я**ли обувки. Имам гол**я**ми грижи. Сингапур и Африка са местата, където сме живя**л**и. Всичко стана заради т**я**хните проблеми. Безспорно най-гол**я**мият роблем е този с коронавируса. Зр**я**лостта не винаги е мъдрост. Разбрах, че не мога да покрия всички т**я**хни изисквания. Не мога да є бъда **вярен***.

Правилото в българския книжовен език е следното:

1/ пред мека сричка и под ударение стб. звук ѣ **>** **е**:*слязъл > слезли*, *бял > бели*, *голям > големи*; *живял > живели*, *тяхна > техни*, *успял > успели*, *мярка > мерки*, *мляко > млечен*.
2/ при изместване на ударението също се наблюдава полупрегласен изговор: *зрялост > зрелостта,* а не *зрялостта, грях > греховен.*

Срещат се даже случаи, при които *а* на етимологично място след *j, ж, ч, ш* се употребява с преглас като рефлекс на ѣ: *кафяв > кафеви, държава > държева* и др., което е характерно за ютоизточните български диалекти, но не и за книжовния език. Особено често се употребява думата *кафяв* в мн. ч. *кафеви*. Съществува даже известна песен на група „Мастило" – „*Твоите кафеви очи*...". Този преглас на места в българските говори съвпада с ареала на променливото *я*, но за книжовния език не е характерен.

2. Рефлекс на Ѧ

За мене е абсолютно необяснимо смесването на рефлекса на стб. ѧ и рефлекса на стб. ѣ**,** което също е често явление. В българския книжовен език малката носовка има само един рефлекс и той е *> е.*

Примери: *девятка, десятка* вместо *деветка, десетка*. Това е една от най-масовите грешки. Всеки втори българин я допуска. Във всички медии също се употребява непрекъснато. *Девятка* и *десятка* са русизъм. В старобългарски език числителните *девет* и *десет* са съответно девѧть и десѧть. Малката носовка в съвременния български книжовен език има само един рефлекс и той е > *е*. Същото е с примери като *свят човек* вместо *свет човек* и *свят* > *светец*, в които *свят* е със значение ‘праведен, непорочен’.

В Речника на българския език е отбелязано следното:

СВЕТ и СВЕТЙ, -à, -ò, прил.

1. Според религиозните схващания — който е предмет на религиозна почит; свещен. *Света Троица. Свети дух. Света вода*.

2. За човек — който е водил живот, съобразен с религиозните норми; непорочен, праведен. *свети старец, свет човек*.

3. Прен. Дълбоко обичан, скъп. *...свети бащини думи*.

4. Прен. Който заслужава най-голямо преклонение и жертви. *Всички помагаха за светото дело — освобождението.*

◊ **Света(я) светих** — най-съкровеното. **Свети синод**— управителен съвет на Българската православна църква.

Прилагателното *свят* със значение *свет* също е представено:

СВЯТ, свята, свято, мн. святи прил. *...край твоя свят олта*р. Яворов;*...и любовта ни сякаш по е свята*... Дебелянов.

Правилното обаче би трябвало да бъде *свет* > *светец*. Тук *е* също е рефлекс от старобългарската малка носовка ѣ̈ть ἅγιος, ἱερός (Супр., Григ. Наз.), в праславянски **svętъ*, в руски *святой* (Фасмер 1987: 585). Българската дума *свят* е пряк наследник на старобълг. свѣтъ – „светлина“ и „свят“ (всичко, което ни заобикаля), която произлиза от праславянската **světъ* (Зогр., Мар., Асем., Супр.). Първоначалното значение на ѣ̈ть е вероятно „празничен“, срв. значенията в балтийски: лит. *švęsti, švenčiu* „празнувам“, *šventė* „празник“, *šventas* „свят“, латв. *svinet, svinu* „празнувам“, старопрус. *swenta* (в топоними) „свят“ (*k^uen-, *k^uen-to-). От праслав. *svętъ заета в рум. *sfînt,* унг. *szent* „свети“. Срв. и ЛИ рус. *Святопълкъ*, средногр. *Σφεντόπλικος* (Жит. св. Климент), чеш. *Svatopluk*, пол. *Swiętopełk* „чиято войска е света“, рус. *Святославъ*, средногр. *Σφενδοσθλάβος*

(Конст. Багр., De Adm. imp.), „чиято слава е света“ (БЕР т. 6: 541-542). Формата *свят* с -я- от *ę, вместо *е* вероятно е навлязла по-късно чрез църковнославянско влияние. Всъщност добре е да се знае, че в старобългарски има две отделни думи свѧтъ ‘свет, непорочен’ и свѣтъ ‘светлина, свят’ (Остромир., Клоцов., Супрас.)**.** Вероятно поради масовата употреба в редица речници е отбелязано *свят*[1]същ. със ‘значение съвкупност от всичко, което съществува’, и *свят*[2]прил. *свет* (БТР 1973: 909; РБЕ, ОПРБЕ 2012 и др.) като дублетни форми.

3. Несъществуваща палатализация

Палатализациите в български език са позиционно обусловени и са изчезнали с времето. Например промяната на задноезичните съгласни *к, г, х* в *ц, з* (*дз*), *с* от близостта с гласните ***и, ѧ, ь***, която се нарича трета (прогресивна) палатализация, защото посоката на промяната е права по отношение на звуковия поток на речта. Според Шевельов тя е продължила вероятно между VII и IX век (Шевельов 1992: 7 – 9), а резултатите от нея не са последователни, както тези на първа и втора палатализация. Промяната на *г > з* като резултат от 3-та палатализация се среща най-често при заемки от стари германски езици с наставка –ing: kuning > къnęs. В речта на определени лица множествено число от *паркинг > паркинги* се употребява като *паркинзи,* което е погрешно, тъй като, както беше отбелязано, тази палатализация в славянските езици е престанала да съществува през IX век или даже по-рано и тогава думата *паркинг* не е съществувала. От същия вид е и думата *шезлонзи*, която е множествено число от *шезлонг* и би трябвало да бъде *шезлонги.* Друг такъв пример *е брифинг – брифинзи.*

II. ГРАМАТИЧЕСКИ ГРЕШКИ

1. Местоимения

Личните местоимения в български език са запазили падежни форми (Ницолова 1986; Куцаров 2007; Станчева, Микова 2019: 185-206). При тях се срещат именителен, винителен и дателен падеж. Най-често срещаната грешка, която наблюдаваме в речта на журна-

листи от медиите, е употребата само на именителен падеж, независимо от ролята на местоимението в изречението. При останалите местоимения, въпросителните (и образуваните от тях относителни, отрицатени, неопределителни и обобщителни), падежните форми са от една основа и именно при тях се греши най-много под влияние на тенденцията именителната форма да измести останалите. Според участниците в проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ – МОН, договор ДН 10/5 от 15.12.2016 г, моделът *кой – кого* се познава от голяма част от хората, но при употребата се допускат грешки:

*На **кой**,* вместо правилното *На **кого.*** (Станчева, Микова 2019: 185-205)

Употребата на винителната форма е задължителна както за въпросителните местоимения, така и за всички останали, образувани от тях:

кой – кого – на кого (кому), за кого, от кого

който – когото – на когото (комуто)

някой – някого – на някого (някому)

никой – никого – на никого (никому)

всеки – всекиго – на всекиго (всекиму)

Тези падежни форми се използват, когато местоимението замества съществителни, назоваващи лица. Срещат се и случаи, при които се употребява местоимение за лице вместо за предмет.

*Най-важният въпрос, **на когото** трябва да отговорим е.....> Най-важният въпрос, **на който** трябва да отговорим е...*

Примери:

Той го няма тук. > Него го няма тук.

Аз ме боли главата. > Мене ме боли главата.

Аз ми се струва > На мене ми се струва.

Тази музика никой не оставя равнодушен. > Тази музика никого не остава равнодушен.

Да се знае дали не е оказван натиск от някой. > Да се знае дали не е оказван натиск от някого

На кой ще дадем специална награда. > На кого ще дадем специална награда.

Защо само пишат какво е взел като това никой не интересува. > Защо само пишат какво е взел като това никого не интересува.

На кой какво му се е случило > На кого//Кому какво му се е случило.

Открити са 23 стента, дали са изписани на някой. > ...на някого

Някой да са вкарали в затвора? > Някого да са вкарали в затвора?

Няма журналист, на който да не му се е случвало. > Няма журналист, на когото да не му се е случвало.

Даде безброй интервюта, за който си искате > Даде безброй интервюта, за когото си искате.

Нямало на кой да го даде > Нямало на кого да го даде.

Задължително трябва да знаеш с кой се обграждаш > Задължително трябва да знаеш с кого се обграждаш.

Искам да ги дам на някой > Искам да ги дам на някого.

Не съм адвокат на никой > Не съм адвокат на никого.

Никой не сме спрели > Никого не сме спрели.

Да дадем задача на някой да ни го припомни > Да дадем задача на някого да ни го припомни.

Нещата се получиха без да съм човек на някой. > Нещата се получиха без да съм човек на някого.

Можеш да поздравиш и който искаш друг. > Можеш да поздравиш и когото искаш друг.

Парите изтичат в джоба на някой. > Парите изтичат в джоба на някого.

Президентът Радев не го спести на никой. > Президентът Радев не го спести на никого.

Знаеш ли, че помагаш на някой друг. > Знаеш ли, че помагаш на някого другиго.

Кой какво му се е случило. > На кого какво му се е случило.

На кой да се оплача. > На кого да се оплача.

Не може на никой да не даваш да оспори нещо, което си казал. > Не може на никого да не даваш да оспори нещо, което си казал.

Казвам личното си мнение, без да ангажирам никой. > Казвам личното си мнение, без да ангажирам никого.

И най-често срещаното: *няма никой* вместо *няма никого*.

Понякога се употребява дателната форма *кому* с предлог. Когато има предлог, след него се употребява само винителна форма: *на кого*, а не *на кому*. Би трябвало да бъде само *кому*.

На кому е нужен романа? > Кому е нужен романа? *> На кого е нужен романа*.

Не искам никой да обиждам > Не искам никого да обиждам.

Когато си във връзка с някой... > Когато си във връзка с някого...

2. Неправилна употреба на възвратни глаголи като деятелни

В граматичната литература глаголите се делят според отношението, което има глаголното лице (подлогът) към глаголното действие, на деятелни и медиални:

Същински деятелни глаголи. Тези глаголи не образуват възвратни форми. При тях от семантична гледна точка глаголното лице инициира и реализира действието: *Пия кафе. Пея песен. Рисувам картина. Правя къщичка за птици*. *Пиша статия. Чета книга*. *Къпя бебето*.

Медиални (средни) глаголи. При тях глаголното лице граматически се представя за активно, но не е. Тези форми са резултат повече на словообразувателен процес, а не са същински форми на възвратен залог. Медиалните глаголи от своя страна се делят на два субгрупи:

1. Глаголи, при които глаголното лице (човек или животно) е субект на ментален или физически процес: *страхувам се, взимам си, пие ми се, спи ми се, спомням си* и др. Тези форми съдържат задължително *се* и *си*.
2. При втората подгрупа глаголното лице е предмет, засегнат от процес. Някои автори в тези случаи говорят за медиопасив (Михайлова 2009).

Примери: *Прозорецът се счупи. Вратата се отвори. Топката се претърколи сама.* Тези форми съдържат само *се.*

Много често в последно време в речта на журналистите възвратните глаголи се употребяват без *се* и *си* като същински деятелни глаголи:

Страхувал ли е политици.

Той е човекът, който усмихва и мен.

Да усмихнем деня ви с една песен.

Това са забавните домашни любимци, които ми усмихнаха деня днес.

Това наистина ме усмихва.

Създаваме красиви бижута, с които усмихваме деня ви.

Тази грешка става масова напоследък, особено често я допускат водещите на сутрешния блок в **btv** и NOVA. Тук явно не се отчита фактът, че глаголите се характеризират с граматическата категория: залог – (деятелен залог, актив), (страдателен залог, пасив) и (възвратен залог, рефлексив). Подобни употреби са възможни в художествената реч. Там говорим за функция на употребите, която е специфична, но в книжовната реч не е редно да се използват. Стига се и до следните случаи:

Парламентът беше спрян със страхуването от зараза. Би трябвало да бъде*: Парламентът беше спрян поради страх от зараза. Страхуването* е отглаголно съществително, образувано в случая от *страхувам*, а не от *страхувам се.*

3. Отново за членуването

В българския език съществува граматичната (морфологичната) категория определеност. В граматичната литература тази категория се определя по различен начин (като морфологична, изреченска, семантико-прагматична, словоизменителна морфологична категория) и е характерна само за съществителните имена. От семантична гледна точка категорията се конструира от опозицията обособеност/необособеност, идентифицираност/неидентифицираност на означаваното. Определеността е маркирана от признаците обособеност и идентифицираност, което от своя страна означава еднозначна връзка

между обекта и неговия денотат. В морфологично отношение определеността се изразява най-често с определителен член, а неопределеността с нулев морфологичен маркер. Тя може да бъде изразена и по други начини, с лично име например. Тук аз няма да се спирам на всички възможни възгледи за категорията определеност в български език (Ст. Стоянов, В. Станков, Ив. Куцаров, Р. Ницолова, Ю. Маслов, Св. Иванчев, В. Маровска, К. Цанков, Т. Шамрай, В. Малджиева, И. Гаравалова, В. Стефанова, Стойкова 2012 и др.). Смисълът на тази работа, както я разбирам аз, е да покаже определен тип грешки, които по неизвестни, поне на мене, причини получават масова употреба. Най-вероятно иде реч за механично пренясяне от чужди езици. В случая ме интересува повече отношението на тази категория към културата на речта на политици и журналисти, която непрекъснато се лее от електронните медии и след това се възпроизвежда от населението. Иска ми се ние езиковедите не само да отразяваме подобни факти, но и да се опитваме да ги обясним. И да не бързаме да ги включим в кодификационната документация, а да успеем да се преборим с тях. А това може да се постигне с обучение.

Примери:

*Конференцията ще се проведе в **Българска академия на науките.***

*Ние гласуваме **в зала**.*

*Колегите от **здравна комисия** още юни месец направиха дебат.*

*Утре ще се гледа проектозаконът в **зала**.*

*Проектозаконът ще се гледа в **Пленарна зала**.*

*Ще видим как ще го гласуват **в зала**.*

*Отговорността трябва да се понесе от **Световна здравна организация**.*

*Трябваше да преминем от **българска граница** до **сръбска граница**...*

*Ние **на група** взехме решение да не се финансираме.*

*Ще имаме утре гласуване **в група**.*

*Няколко пъти питах за пътя до **индустриална зона**.*

*В становището на **Сливенска митрополия**...*

***Сливенска митрополия** декларира безрезервна подкрепа на Светия Синод.*

*По-добре да отида **в полиция**.*

*Това е нова диамантена седмица от **Национална лотария**.*

*Слушаме само разговори **в кулоари**.*

*Тези, които идват **на приемна**, знаят.*

*Ако трябва нещо да се променя, това е **гражданско общество.***

*Колегите от **здравна комисия**.*

*Искам да попитам **за пари** за здраве.*

*ДПС е избор на **съдба** и аз съм ѝ благодарен.*

*Често ли се случва туристите да посещават **Централен Балкан.***

*Кирил Ананиев може да бъде **на здравна комисия**.*

*Пробите на персонала от **вътрешно отделение** са отрицателни.*

*От **Министерство на здравеопазване** съобщиха...*

*Тук ще стоим, докато ни изпратят **до граница**.*

*Обадих се **в посолство** да питам.*

*Предстои **парламентарна група** > Заседание на парламентарната група*

*Имаше разгорещени дебати **в комисия.***

*Председателят **на асоциация** на аптеки потвърди, че...*

***Световна здравна** организация казва 3 неща.*

*Да се облекчи дейността на **инфекциозна клиника**.*

*Продължава кампанията на **Здравно министерство**.*

*НОЩ става по-важен от **управляваща партия**.*

***Българска национална телевизия** представи...*

*Това са половината от тези, които са пребивавали **в социална услуга**.*

*Това се съдържа и **в червено вино**...*

*Две дами от **национална мрежа** за децата са тук.*

*В момента в **белодробна болница** няма готовност.*

Всъщност категорията определеност маркира познатост, единичност на съответния обект. Той е конкретен и определен. А тази конкретност и определеност в българския език се маркира най-често с морфемен показател – определителен член. Следователно би

трябвало да бъде: *Ние гласуваме **в залата**. Колегите от **здравната комисия** още юни месец направиха дебат. Утре ще се гледа проектозаконът в **залата**. Проектозаконът ще се гледа в **Пленарната зала**. Ще видим как ще го гласуват **в залата**. Ние в **групата** взехме решение да не се финансираме. Ще имаме утре гласуване **в парламентарната група**. Попитах за пътя до **индустриалната зона. Българската** национална телевизия представи. Пробите на персонала от **вътрешното отделение** са отрицателни. От **Министерството на здравеопазването** съобщиха... Тук ще стоим, докато ни изпратят **до границата**. Обадих се **в посолството** да питам, Това се съдържа и в **червеното вино*** и т. н.

Всичките посочени обекти са конкретни, определени и единствени: *Пленарната зала, Здравната комисия, Българската национална телевизия, Българската академия на науките, Посолството на България* в определена страна. В интернет е представен примерът „Студент съм в Софийски университет“ вместо „Студент съм в Софийския университет“, който също за България е единствен. Много добър е подходът в практическата граматика на българския език за поляци на В. Малджиева (Малджиева 2015), където авторката представя интересна систематизация на категорията определеност / неопределеност, поделена на случаи на възможно (не)членуване, на задължително членуване и на задължителна употреба без членуване. Изготвен е списък с позиции, свързани с членуването за студенти, които са в началото на усвояването на тази част от българската граматика при изучаване на български език като чужд.

Изключително широката употреба на нечленувани съществителни имена като посочените в примерите взима застрашителни размери (Мурдаров 2019). По този начин говорят журналисти и политици. Наши колеги от Института за български език подробно се опитват да обясняват по радиото и телевизията, че този начин на говорене е неправилен, но засега няма никакъв ефект. Срещала съм опит за обяснение, че изрази от типа на „пленарна зала“ се възприемат като лични имена и по тези причини не се членуват, за да не се получава двойно изразяване на определеността. По-голямата част от посочените примери обаче не могат да се тълкуват по този начин. И тук искам да подчертая мнението си, че не е редно да приемаме всяка масово разпространила се грешка за тенденция, а да се опитваме да ѝ намерим обяснение, за да я узаконим в кодификационните документи (Виденов 2003, Алексова 2010).

4. Разколебаване при употребата на бройна форма за предмети и животни и мъжколичната форма на числителните за лица:

Съществителните имена от мъжки род, означаващи предмети, животни, явления и т.н., имат бройна форма, когато са употребени след числителни имена и някои местоимения или местоименни наречия (*колко, няколко, толкова): един стол > много столове > шест стола; един кон > много коне, пет > коня, два индивида* (когато става въпрос за животни). Бройната форма не се използва за лица (Николова 2010:66-74; Микова 2019: 246-266). Неправилно е да се каже *пет ученика*, *много ученика.* Правилното е *петима ученици, много ученици, двама индивиди* (когато става въпрос за хора). Мъжколичната бройна форма при числителните имена, съществуваща в старобългарски, е запазена до днес, като след нея винаги се употребява множествено число.

Двама квестори ще ни пазят на матурата по български език и лиература.

За съжаление, посочените форми са разколебани, което е видно от следните примери:

За нас е по-важно не колко педофила ще хванем.

Имаме над 2000 участника.

1000 шофьора да попитаме този въпрос.

Според информатор тя имала двама сина.

Имам двама пракрасни сина.

Двама хора.

В кое семейство има толкова успешни двама артиста.

Той е жив с четири деца и 8 внука.

19 кандидат-студента.

Не случайно хора, отговорни за панелите са три на брой.

Изключихме един, останаха три автора.

Двата кандидата не се явиха.

Те имат само 5-6 кмета.

Имаме 40 000 последователя.

Имало е няколко пътника.

За сега имат шест участника.

Три папи са ме галили по главата.

От 30 участника само две жени се представиха добре.

Вместо бройна форма се употребява форма за множествено число при предмети:

Отново два отговори.

Ще удари по 52 обекти на страната.

Имаме 1300 случаи.

Отчитаме 800 случаи.

Последният пример показва, че смесването на бройната фома и мъжколичната бройна форма е двупосочно.

Даже мъжколичната бройна форма понякога се използва при съществителни, които не назовават лица.

*Имаме **трима нови случаи**.*

5. Неправилно образувано множествено число на съществителни имена

От ефира на btv гост на предаването „120 минути“ каза следното: *Как може да ми показват средни пръстове.*

Множествено число от *пръст* е *пръсти*. Най-вероятно в случая говорещото лице го образува по аналогия на други едносрични имена от мъжки род, тъй като преобладаващото окончание за тях е *–ове*: *стол > столове, кит > китове, кран > кранове, род > родове,* за разлика от многосричните, при които окончанието обикновено е *–и* (*учители*, *възпитатели*, *продукти, космонавти, студенти* и др.). Срещат се и някои изключения: *швед > шведи*, *шоп > шопи***,** *ген > гени*, *зъб > зъби*, *сноб > сноби, пръст > пръсти* и т. н.

Още по-странно изглежда *дупи* като множествено число от *дупе* (отговор на певица, написала текст на песен). Множествено число от *дупе* е *дупета,* а не *дупи*.

И още един интересен пример: *Те се опитаха да ми отрежат крилетата*...(риалити формат по NOVA)

6. Неправилна употреба на предлози.

Неправилната употреба на предлози е масово явление. Най-вероятно значението на предлозите, което трябва да се изучава в училище, се подценява или просто не се преподава В противен случай не бихме били свидетели на следните примери:

*Обръща внимание **към** проблемите им. ...**на** проблемите*

*Ние **на** група взехме решение.../ **в** групата*

*Заговорихме **за** този въпрос / **по** този въпрос.*

*Апелирам **към** внимание / **за** внимание.*

*Предлагам **под** вниманието на МС интересите на хората от това село / **на** вниманието...*

*Изразявам съболезнования **към** близките / изразявам съболезнования **на** близките.*

*Най-важното **на** актьора е характерът / **за** актьора.*

*България ще продължи да оказва подкрепа **към** НАТО / **на** НАТО.*

*Не дължим нищо **към** бюджета / **на** бюджета.*

*Върнах се **в** секундата / **на** секундата.*

*Да плати 70 лв **към** потребителите на.../ **на** потребителите.*

***Във** собствен опит трябва да кажа / **от** собствен опит трябва да кажа*

*Всеки си влиза **със** собствено желание / **по** собствено желание*

*Не се обръща внимание **към** / не се обръща внимание **на**...*

*Даде указания **към** всички журналисти / **на** всички.*

*Не се забелязва никаква воля за справяне **на / със** проблема.*

Предлозите в книжовния български език също имат значения и тези значения е добре да се изучават.

7. Погрешно се използва учтива форма при страдателно причастие и не се използва при миналото деятелно причастие

Вие сериозни ли сте вместо *Вие сериозен ли сте. Вие сте поканени* вместо *Вие сте поканен.*

Но при деятелното причастие, където трябва да се съгласува с местоимението, когато то е подлог, се наблюдава обратното. Това е една от най-масовите грешки и аз не се спирам подробно и специало на нея, защото тя е описана и за нея се говори много (Кунева 2019: 266 – 286). Но журналистите така и не се научиха да не я допускат. В медиите, според мен, почти няма правилна употреба на т. нар. елово причастие. *Вие сте изказал мнение, че това не е правилно*. *Вие бихте ли пожелал да се върнете в България*? *Вие писал ли сте? > Вие сте изказали мнение, че това не е правилно. Вие бихте ли пожелали да се върнете в България*? *Вие писали ли сте? Но Вие били ли сте* ***поканен*** *на тази среща*? В работата си „Бъдещето на българския език от историческо гледище“ И. Харалампиев подчертава, че “това изкуствено и непоследователно правило е създавало и създава големи затруднения в речевата практика, тъй като влиза в противоречие с езиковото съзнание, което не може да проумее защо в едни и същи синтактични условия миналото деятелно причастие например трябва да бъде в множествено число, а миналото страдателно – в единствено, срв. *Вие, господине, ми изглеждате настинали*, но *Вие, господине, ми изглеждате уморен*… В такива условия е напълно закономерно езикът да се стреми да възстанови системността, като подчини и миналото деятелно причастие на преобладаващата употреба на единствено число на имената, местоименията и причастията в учтивата форма на множественото число“ (Харалампиев 2006: 100). Аз обаче мисля, че е добре да се подкрепи правилото.Правилата за страдателните причастия са едни, а за деятелните – други. Не ми се иска да приема, че всяка по-масова погрешна употреба трябва да се превръща в правило и да не се санкционира, за да е по-лесно на говорещите. Просто трябва да се знаят правилата. Освен това повечето грешки са свързани с учтивата форма при миналото деятелно причастие, а не при страдателното.

8. Употреба на диалектни форми

Въпреки тезата на някои езиковеди, че диалектите си отиват, диалектни форми присъстват в речта ни непрекъснато. Една от най-често срещаните неправилни употреби е тази на глаголи в 1 л. мн. ч. от първо и второ спрежение. Изключително често се повтаря диалектната особеност, характерна за западнобългарските говори – към окончание за 1 л. мн. ч на глаголите от първо и второ спрежение да се прибавя *–е* (Томов 2019:330-351). Примери: *пишеме, четеме, говориме, правиме, работиме, трепериме, спиме, пееме, свириме* и др.

Работиме по хипотеза, правиме всичко възможно. Трепериме от кво? *Опитваме се да правиме повече тестове*. *Не можеме още да вземеме решение*. *Не знаеме как и с какво се лекува този вирус*. *До кога ще търпиме всичко това*.

Това е диалектна особеност, но тъй като в София говорът е западнобългарски, тя надделява и употребата се среща във всички медии и в речта на почти всички говорещи журналисти и гости.

Другата масова употреба на диалектни форми е изместването на ударението върху окончанието при орист на глаголите: *писàх, правìх, гледàх, говорìх, направìх, ти направì* и т.н. (Буров, 2020) вместо *пìсах, прàвих, глèдах* и т.н.

Изключително често се употребяват и следните диалектни форми:

Не се мешам > не се меся

Мешат се графики > смесват се графики

Можем да се намешаме ние > можем да се намесим и ние

Младите трябва да се умешат > младите трябва да се смесят

Отпреде, отзаде, отдоле > отпред, отзад, отдолу

Намаляне, намалям *> намаляване, намалявам*

Намаляне / *намаляване на данъчната ставка.*

Трябва правилно ***преценяне /*** *преценяване на ситуацията*

Всеки сам си преценя / Всеки сам си преценява

Добре ***изпекън /*** *изпечен хляб > добре изпечен хляб*

Той е много ***пекън.***

Последните три примера са от югоизточните български говори. Двата са словообразователни, а единият е свързан с първа палатализация, при която *к* > *ч*. Това е стара палатализация, която е престанала да съществува, но нейните резултати в наше време са на лице. В някои диалекти са запазени такива архаични форми. Особено в югоизточните говори на преселниците в Одринско и Лозенградско.

Тук бих искала да се спра на статията на Ст. Буров „Две норми на българската устна книжовна реч“. Неговата теза е, че „на българската книжовна устна реч трябва да се гледа като на инвариант с два основни варианта: източнобългарски с представителен център гр. Велико Търново и западнобългарски с представителен център гр. София. И двата центъра се ползват с достатъчен престиж, за да имат репрезентативна стойност: от една страна, Велико Търново се смята за естествения център, според който се изграждат книжовните норми на българския език, от друга страна, като столица на България София все повече влияе върху престижността на българската реч, а софийската градска реч, поради това, че София се намира в Западна България, е твърде проницаема за особености от западнобългарския произносителен тип. Наличието на два книжовни варианта на съвременната българска устна реч не подлага на изпитание единството на българския език, нито пък признаването на този факт би ерозирало това единство. Тъкмо обратното, това би повишило езиковата толерантност в страната, би спомогнало за по-доброто разбирателство между българите, би премахнало някои изкуствени ограничения, съществуващи в момента, би признало, че речта е сложно единство от много особености и фактори. Това би улеснило самото развитие на нормите на устната реч и би обогатило инвариантната книжовна реч“ (Буров 2012). На този етап лично аз не подкрепям подобна теза. Това, че в речта на лица от определени региони присъстват някои диалектни особености, не означава, че можем да приемем две регионални норми като наддиалектни и книжовни. В случая става въпрос за отношение между монодиалектно, интердиалектно и книжовно (Кочев 1980). Срещат се много разпространени особености в двата региона. Но самият факт, че тези особености са регионално обособени, вече води към диалектно, а не към наддиалектно и книжовно. Има още една работа, която засяга подобни проблеми в друг аспект и която е много интересна. Това е работата на Бл. Шклифов „За разширението на диалектната основа на българския книжовен език и

неговото обновление“. В нея авторът подчертава, че „Правописната реформа през 1945 година е трябвало да стане в духа на националното обединение, а не разединение – противопоставяне изтока на запада“ (Шклифов 2002) и да се приемат в книжовния език както източни, така и западни форми и лексеми. Например *риза – кошуля*, *стан – разбой* и т. н. Не случайно Йордан Пенчев пише в предговора си към работата на Бл. Шклифов: „Време е ние българите, говорещи на източен или западен български диалект, да опознаем езиковото богатство на диалектите, които не говорим. Така бихме обогатили не само собствения си език, но и книжовния български език като цяло“ (Шклифов 2002: 24).

9. Лексикални грешки:

Изключително неприятни грешки се срещат при неправилно употребена лексика, непознаване на значенията на думите, неправилно словообразуване, повтаряне на една и съща дума и др. Най-често това са сбъркани пароними. Паронимите са думи с различно значение, но с приблизително еднакъв звуков състав. Те са думи от една и съща част на речта. Поради сходство в звученето и частично съвпадение на морфемния им състав, паронимите се сближават и могат погрешно и неуместно да се използват в речта. Неразличаването на паронимите е една от индикациите за непознаване на значението на думите в българския език. Най-неприятното е, че тези грешки се допускат и от образовани хора.

И други анализти/ анализатори са го казвали. Анализатор означава ‘лице, което извършва анализ’, а *анализт* би трябвало да се получава от *анали* ‘летописи, данни за историята’ и да означава ‘лице, което се занимава с летописи’ (БТР 1973: 25).

А ти правила ли си постъпления / постъпки да уведомиш някои органи.

Постъпки обикновено се употребява в множествено число и с глагола *правя*, *направя* като означава ‘действия пред съответни инстанции, органи за постигане на определена цел’ (РБЕ).

Постъпление – обикновено в множествено число със значение – ‘пари, материали, предмети, които са постъпили, получени са някъде (в каса, организация и др)’.

Той беше известен в софийската бохемия / бохема. Думата *бохема* е от френски *bohème* и означава ‘част от интелигенцията (обикн. поети, писатели, артисти, художници, музиканти и др.), която живее весело, безгрижно’ (РБЕ), а *Бохемия* е историческа област в западната и централната част на съвременнната държава Чехия.

Моите познанства / познания за бокса не са достатъчни. *Познания* – ‘съвкупност, сбор от сведения за факти в някоя или в много области на науката или живота, които са придобити в резултат на изучаване, опит или др. и са в определена степен системни; знание’ (РБЕ).

Познанства – ‘кръг от познати хора’.

От първата ни среща установих, че това момиче е необичайно вместо *необикновено*. Думата *необичаен*, означава ’който се различава от обикновеното, редовното, често срещаното; необикновен, особен, странен’. Използва се обикновено за предмети и явления. *Необичайна гледка*. *Необичайно явление*.

Необикновен има същото значение, но може да се използва освен за предмети и явления, и за лица.

Той е катализът на събитието / катализаторът. Катализатор – ‘вещество или фактор, което променя скоростта на химичната реакция, без то самото да се променя’ (БТР 1973: 343).

Непознаването на значенията на думите е видно и от примера: *Това е мародерство* (за запалена кола), употребена от водещ на сутрешен блок по Nova. В РБЕ думата *мародерство* се образува от *мародер* има две значения: 1. Лице, което във военно време ограбва с насилие мирното население или убитите и ранените на бойното поле. 2. Лице, което се възползва от властта си, от общественото и служебното си положение, за да граби, ограбва някого. В случая тя не е подходяща. Подходящата дума тук е *вандалство, вандализъм* или *вандалщина*.

Ще има ли по-голямо ***падение /*** *падане на БВП*?

ПÀДАНЕ *ср. отгл. същ.* От *падам* със значение **1.** Движа се бързо свободно надолу в посока към повърхността на земята по силата на притеглянето. 2. За човек или животно — внезапно губя

изправено, равновесно положение и се събарям на земята, пода, обикн. поради удар, болест, изтощение (РБЕ).

ПАДÈНИЕ 1. Позорна проява, постъпка, която накърнява, унижава честта, достойнството на човека; 2. Неуспех, несполука (РБЕ).

Използвайте кремави сенки / кремообразни сенки. Кремав означава ‘Който има цвят, преливащ от бяло към бледожълто’ (РБЕ).

Трябва да се направи допитване до народа – меморандум / референдум.

В писаното проявих, че консумирам лекарства. По правилно е да се каже: *...приемам лекарства, ...пия лекарства.*

„Питам въпрос“ е едно от най-често срещаните погрешно употребявани словосъчетания. Употребяват го водещи в Канал 1, btv, nova, Канал 3.

Питам въпрос. Искам да попитам няколко въпроса.Питам няколко глупави въпроса. Да не питаме повече глупави въпроси.

Би трябвало да се казва: *Задавам въпрос. Искам да задам няколко въпроса. Задавам няколко глупави въпроса. Да не задаваме повече глупави въпроси*. А *питам* обекновено се употребява в съчетание с *нещо* и *някого*: *питам нещо, питам някого за нещо*.

Употребява се често словосъчетанието *скъпи цени* вместо *високи цени.* Също и *Цената е обезценена вместо цената е понижена* или *повишена*

Всеки ден се правят аварии. вместо *Всеки ден стават / се случват аварии*.

Глаголът *случвам се* се използва вместо *получи се,* който в тази форма има значение – ‘оказва се, излиза’:

Това представление се случи / получи. Иска ми се това, което правя да се случи / да се получи. Надявам се книгата да се случи / да стане, да се получи. Нещата полека-лека започнаха да се случват / да стават.

В БТР (БТР 1973: 940) глаголът *случва се* (само в трето лице). Има две значения: 1. Става, извършва се, среща се. *Случи се нещастие. Всичко може да се случи на дълъг път. Случва се да стана рано.*2. Попадам, намирам се случайно. *Случих се там,*

когато той пристигна. Случих се близо до камерата; Случва ми (или *ти, му, ѝ, ни, ви, им*). Става с мене, на мене; сполетява ме. *Случи ми се беда. Случи ми се интересно произшествие.*

Става (само в трето лице) има значение – ‘осъществявам се, случвам се, извършвам се’.

Може би някои думи получават нови значение, които трябва да се добавят в тълковните речници. Подобна дума е *отразявам* (само в отрицателна форма) със значение ‘не забелязва’ в речта на младите: *Тя не ме отразява. Те не те отразяват*. *Тия пък въобще не те отразяват*.

Често се употребяват заедно думи, които имат еднакво значение, но едната е чуждица: *Конна кавалерия. Детска педиатрия. Руса блондинка*. Явно значението на чуждата дума остава неясно за говорещия.

Неприятно впечатление прави употребата на *предвид* като *на предвид, в предвид, в на предвид, от на предвид*.

10. Правописни грешки

Може би от двайсетина години, още от времето на участието ми в кандидат-студентската кампания в Софийския университет ми направи впечатление, че масово се допускат две грешки, които са от материала за първи клас. Не се знае, кога се пише *и* и кога *й*, а също не могат да се пренасят части от думи на нов ред. В работата няма да се занимавам с пренасянето на части от думи. Искам да обърна внимание на изписването на *й* неправилно, което е повсеместно и което е отбелязано по определен начин в Официалния правописен речник. Тези особености съм взела от медиите, когато отдолу се появява лента с надпис. В социалните мрежи това смесване е направо масово. Почти не се намира правилно изписване на *и* > *й, й* > *и*. Двете графеми отбелязват два отделни звука. *И* е гласен звук, а *й* е глайд т.е. графема, която не може да се произнесе, и двете според мен не могат да се заместват взаимно.

Еврейте вм. *евреите*

Нейстово вм. *неистово*

Кой бяха вм. *Кои бяха...*

Вие и вашите глашатай вм. глашатаи

На практика е много стоиностно вм. стойностно.

Тези телевизий като че ли се надпреварват да ни показват мутри и мутреси непрекъснато. вм. *Тези телевизии...*

Кои те харесва вм. Кой те харесва. Ако е *кои*, трябва да е *Кои те ха*ресват.

Махнете стиховете и геройте / героите от учебниците.

Как постъпват различните зодий / зодии.

Мой сънародници. вм. *Мои сънародници.*

Искам да кажа на всички, който / които търсят работа.

Канят я по всички телевизий / телевизии.

Някой / някои хора имат способности...

Никои /никой не може да ми попречи.

Кой / кои са чистачите в България – циганите.

Ние сме жертва на хора, който / които не спазват карантината.

В част от представения материал липсва най-елементарното съгласуване по род и число, а българският език е език на съгласуването. Не мога да се съглася с ОПРБЕ, че *и* или *й* нямат значение. *Воини* и *войни.* Наистина и ударението има смислоразличителна функция, но в случая не само то.

Ще отбележа, че в социалните мрежи се срещат и невероятни неща.

По-вече

На гледна карта на глупостта.

Тя е без лична и не къдърна.

Каже те

Пише те ми на лични

Днес протестират деградирали те.

Да внимаваме да не заразим по-вече хора.

Срамувам се от този не достоен журналист.

Работих ме с този човек заедно.

Става ясно, че не се разпознават префикси, суфикси, окончания, член.

Изводи

Социолингвистите отдавна са достигнали до извода, че "масовата грешка е наложила се тенденция, която ние не сме усетили навреме и не сме реагирали своевременно да ѝ дадем път за свободна конкуренция" чрез допускането ѝ като дублетна форма (Виденов 2003: 221). Тези тенденции си пробиват път в медиите и много често дразнещи грешки се оказват съвсем приемливо речево поведение за говорещите българския език като роден, заради повторението им в медийната реч. Затова "виновни за масовите грешки са не масово грешащите, а и кодификаторите, които не отчитат, че определени езикови тенденции вече са взели връх" (Върбанова 2013). С подобно твърдение аз категорично не мога да се съглася. Промените, които са забелязани в медиите, масово навлизат в речта на хората не защото са тенденция, а защото медиите налагат определен изговор и влияят на слушателите. Не мога да приема също, че непознаването на определени правила е резултат от „демократизиране на речта". Повечето от примерите, представени тук са резултат от незнание.

Библиография:

Алексова 2010: Алексова Кр. За съвременния статус на някои от най-разпространените в столичния социум речеви варианти. –В: Проблеми на устната комуникация. Книга осма. Велико Търново: УИ "Св. св. Кирил и Методий".

Андрейчин, Георгиев, Илчев и др. 1973: Андрейчин Любомир, Георгиев Любомир, Илчев Стефан и др. Български тълковен речник (БТР), София: Наука и изкуство.

Буров 2012: Буров, Ст. Две норми на българската устна книжовна реч // Електронно списание LiterNet, 07.11.2012, № 11 (156). https://liternet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm

Буров 2012: Буров, Стоян. От *пúсàх* през *нùсах* и *пúсàх* до *нùсах*. За историята на една акцентна норма. Сборник в чест на проф. д. ф. н. Лилия Крумова-Цветкова по случай нейната 70-годишнина. София, 245-265.

Виденов 2003: Виденов, М. По въпроса за "масовата грешка" в речта на съвременната българска интелигенция. // Електронно списание LiterNet, 13.06.2003, № 6 (43). https://liternet.bg/publish3/mvidenov/masovata.htm

Върбанова 2013: Върбанова, П. Българският език днес – между разума и чувствата, между миналото и интернет, 2013 // Блогът на Павлина https://pavlinav.wordpress.com/2014/10/08/1-72/.

Гаравалова 2013: Гаравалова, И. Морфологичната същност на определителния член в българския език. // Български език, №2, 43–54.
Гаравалова 2014: Гаравалова, И. Членуването на съществителните имена в българските говори. София: Авангард прима.
Ефтимова 2015: Ефтимова, А. Множественото число на абстрактните съществителни имена в съвременните български медии // *Дзяло*, X-XX в. год. III, 2015, № 6.
Ефтимова 2020: Ефтимова А. Масовите отклонения от книжовноезиковите норми в медиите – грешки или нови норми? – В: Медии и език. Електронно списание за научни изследвания по медиен език [онлайн]. 26 януари 2020, №7 http://medialinguistics.com/2020/01/26/common-deviations-from-the-literary-norms/
Златева 2019: Златева Ж. Норма за променливо –я в мн. ч. на миналите причастия. // Български език, Приложение №1, 2019, 286-309.
Иванчев 1957: Иванчев, Св. Наблюдения върху употребата на члена в български език. // Български език. №6.
Кочев 1980: Кочев Ив. Многоаспектност на проблема за диалектното. – В: Проблеми на езиковата култура. София, „Наука и изкуство“, 1980, 182–189.
Кунева 2019: Кунева И. Норма за съгласуване по число при учтивата форма. // Български език, Приложение №1, 2019, 266-286.
Куцаров 2007: Теоретична граматика на българския език. Морфология. УИ „Паисий Хилендарски“.
Малджиева 2015: Малджиева В. Praktyczna gramatyka języka bułgarskiego dla Polaków, Toruń.
Маслов 1982: Маслов, Ю. Граматика на българския език. София.
Маровска 2017: Маровска В. Морфологичната категория определеност/неопределеност в съвременния български език. –В: Научни трудове, Т. 55, № 1, СБ. А. 2017. Филология. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.
Микова 2019: Микова Л. Норма за употреба на бройната форма.// Български език, Приложение №1, 2019, 185-205.
Михайлова 2009: Михайлова А. Страдателният залог в немски и в български език. ЮЗУ „Неофит Рилски“.
Мурдаров 2019: Мурдаров Вл. Разни нови езикови съвети, София, 2019, Black Flamingo Publishing.
Николова 2010: Николова В. Съгласуване на съществителните от мъжки род с числителните бройни имена в български книжовен език – узус и кодификация. // Език и литература, №3-4, София.
Ницолова 1986: Ницолова, Р. Българските местоимения. София: Наука и изкуство.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

ОПРБЕ 2016: Официален правописен речник на българския език. Глаголи. Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“. София, Просвета.

РБЕ 2006: Речник на българския език, т. 4. София: АИ „Проф. М. Дринов“.

РБЕ 2015: Речник на българския език, т. 15, София: АИ „Проф. М. Дринов“.

Станков 1998: Станков, В. За семантичния инвариант на определителния член в българския език. –В: Помагало по българска морфология. Имена. Съст. Ал. Александров, Р. Русинова. Шумен: Алтос, 84 – 94.

Станчева, Микова 2019: Станчева Руска, Л. Микова. Норма за употреба на кого формите, Български език, Приложение №1, 2019, 185-205.

Стефанова 2017: Стефанова В. История на определеността в българския език АВТОРЕФЕРАТ за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.1 – Филология – Български език (История на българския език).

Стойкова 2012: Стойкова В. Компютърна морфология на определителния член в българския език. С. 2012, УИ „Св. Климент Охридски“.

Стоянов, 2098: Стоянов Ст. Граматическата категория определеност в българския език, 1980, София, Народна просвета, 2008.

Томов 2019: Томов М. Норма за употреба на окончанието –м за 1 лице мн. ч. на глаголите от 1. И 2. Спражение.// Български език, Приложение №1, 309-330.

Харалампиев 2006: Харалампиев И. Бъдещето на българския език от историческо гледище. Велико Търново, Фабер.

Цанков, Петкова 1999: Цанков К., А. Петкова. За инвариантното значение на категорията определеност/неопределеност в съвременния български език –В: Българистични проучвания. 5. Акуални проблеми на българистиката и славистиката. Велико Търново. Международен семинар по български език и култура, 73-88.

Шамрай 1987: Шамрай Т. Референция и семантична интерпретация на изречението с оглед на категорията определеност/неопределеност. – Втори международен конгрес по българистика. София, 23 май–3 юни 1986 г. Доклади 3. Съвременен български език. БАН, София.

Шевельов 1992: Шевелев Ю. Олександер Потебня і українське питання: Спроба реконструкції цілісного образу науковця— вступ до книги Олександера Потебні Мова. Націоналізм. Денаціоналізація: Статті і фрагменти. New York: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., Inc. 7-46.

Шклифов 2002: Шклифов Бл. За разширението на диалектната основа на българския книжовен език и неговото обновление, София.

ПУНКТУАЦИОННИ ГРЕШКИ В МЕДИИТЕ И ПУНКТУАЦИОННИ ПРАВИЛА В УЧЕБНИЦИТЕ

Калина Мичева-Пейчева

Това изследване е посветено на грешките в употребата на запетаи в просто и сложно изречение. Една от най-честите системни грешки в пунктуацията. То се разработва като част от проекта „Властта на езика и медийният дискурс. Мониторинг“ на Секцията за етнолингвистика в Института за български език към БАН.

На българската пунктуация, на правилата за нейното прилагане се отделя място във всички граматики с част синтаксис, в правописните речници, както и в специални разработки (Ницолова 1978, Граматика 1983; Официален речник 2012, Радева 2002, 2012, Георгиева 2019а, 2019б, 2020). На пунктуационното оформяне на сложното изречение са посветени статиите на Св. Коева, П. Бъркалова, Вл. Маринов (Коева 2010, Бъркалова 2010, Маринов 2017), конкретно за запетаите са написани трудовете на Ст. Петрова (Петрова 2010, 2017), а за отделни грешки и нарушения на етичните норми в рекламни и медийни текстове се говори в публикациите на К. Алексова, А. Гецов, В. Бонджолова, А. Ефтимова, Д. Александрова, Н. Сталянова, Вл. Миланов (Алексова 2009, Гецов 2015, Бонджолова 2015, Ефтимова 2020, Александрова 2012, Сталянова 2020, Сталянова, Миланов 2012). Изследване на ексцерпирани в определена медия грешки в употребата на запетаи липсва.

Освен обекта на изследване бихме искали да уточним и материала, върху който се извършват наблюдението и анализът. В съвременното езикознание често се използват електронни корпуси от емпиричен материал, служещ като предпоставка за обективността на проучването. Корпусноизведеният подход предполага формулиране на хипотези изцяло въз основа на наблюдения върху употребата на езиковите единици в корпуса. Тези изследвания дават възможност

за анализ на някои езикови явления и за намиране на доказателства за тяхното обяснение. Затова ние използваме малък корпус от материал, ексцерпиран от електронната медия Dir.bg, по-точно от сайта impressio.dir.bg.

В съвременната корпусна лингвистика терминът ***корпус*** се използва за означаване на фрагменти с езиков материал или в писмен, или в речев формат, главно в електронна форма, събрани по систематичен и структуриран начин, така че да могат да бъдат използвани за анализ на езикови явления. Според някои учени текстовият архив, текстовата библиотека и наборът от текстове се различават от корпуса по това, че те съдържат значими сами по себе си текстове, които обаче не са структурирани (Гюли, Пиперидис 2003). Съществува обаче и друго мнение, според което освен анотирани корпусите могат да съдържат и сурови, необработени текстове, достатъчно е да представят информация за датата на публикуване, автора, заглавието и жанра. От тази гледна точка ексцерпираният от нас материал може да се класифицира като набор от текстове или „чист“ подезиков корпус с жанр публицистика, а още по-конкретно медийни текстове за събития и хора, свързани с културата. Този избор се мотивира от необходимостта да проучим добре написани текстове, създадени от вероятно подготвени журналисти. Точно в тях могат да проличат системните, а не случайните грешки, които се дължат на бързина и невнимание. Представителността на корпуса предполага, че подбраната съвкупност от текстове представлява минимален модел на медийния подезик, тоест корпусът, който има краен размер, е адекватен представител на потенциално безкрайно множество от текстове в българската публицистика, посветени на културата.

Методологически се опираме на възможността корпусите да се използват за типологизиране на допусканите от носителите на езика грешки (Лесева, Тодорова 2017). Въпреки характера на корпуса нашето наблюдение категорично установява, че грешките при употребата на запетаи са най-честите грешки. Техният брой надминава сериозно регистрираните грешки при пълния и краткия член на имената от м. р.

Решихме да потърсим причините за това явление в начина на преподаване на правилата в българското училище. За целта първо се запознахме с програмата по български език, утвърдена от Министерството на образованието и науката, и установихме, че пунктуация се

изучава за първи път обстойно в шести клас в урочните единици за еднородни части и сложно съчинено изречение.

В седми клас употребата на запетаи се обяснява при уроците за обособени части, сложно съставно и сложно смесено изречение. В осми клас се преговаря пунктуацията при обособени части и се разработват поотделно правилата при сложни съставни изречения с подчинено определително, подложно, допълнително и обстоятелствено. След това проучихме учебниците по български език за 6., 7. и 8. клас на издателствата: „Булвуст 2000“, „Анубис“, „Просвета плюс“, „Просвета, основано 1945“, „Рива“ и „Бгучебник“. Резултатите споделяме при всеки тип грешки.

1. Грешки при употребата на запетаи в простото изречение

Според българската граматика (Граматика 1983) и Официалния правописен речник на българския език (Официален речник 2012) в простото изречение има четири синтактични позиции, при които се изисква употреба на запетаи: при еднородни части, обособени части, вметнати думи и изрази и при обръщения.

1.1. Еднородни части

В ексцерпирания материал най-честият случай на свързване на две еднородни части е със съюза *и*, като при такива синтактични конструкции почти не се наблюдават грешки. Например:

> *Ежедневието там изглежда тихо и хармонично, а архитектурата е автентична и прекрасна.* https://impressio.dir.bg/arhitektura/kashtichki-vav-frensko-selo: две еднородни обстоятелствени пояснения, свързани с *и*, и две еднородни определения, свързани с *и*.

Въпреки това и при този най-разпространен модел може да се открие запетая пред *и*:

> *Помня, че бях много притеснена, и развълнувана.* https://impressio.dir.bg/interview/opernata-prima-krasimira-stoyanova-u-nas-neshtata-zatavat-vse-po-dalboko-bez-misal-za-badeshteto: неправилно поставена запетая пред *и* като връзка между две еднородни части.

При изброяване с безсъюзно свързване също обикновено се поставят правилно запетаите, които отделят еднородните части. Например:

Отбранителните възможности на стената са усилени с изграждането на наблюдателни кули, казарми, гарнизони, системи за димна или светлинна сигнализация. https://impressio.dir.bg/arhitektura/narichat-velikata-kitayska-stena-nay-golyamoto-grobishte-v-sveta: четири еднородни несъгласувани определения, свързани безсъюзно.

Когато обаче са налице повече от две еднородни части, свързани със съюзите *и* и *или*, се регистрират както излишни запетаи пред първа употреба, така и пропуснати запетаи при повторна поява. Например:

Сещам се и за Диего Веласкес, или Пусен или неговите приятели. https://impressio.dir.bg/interview/dzhon-malkovich-tsyalato-savremenno-izkustvo-e-pokvareno-ot-nartsisizam: неправилно поставена запетая пред първото *или*, изпусната запетая пред второто *или*.

Вместо това в хрониките се срещат различни наименования, като "граница" (сай), "укрепления" (юен), "преграда" (джан), "външните крепости" ("уайбао"), и "граничната стена" (биенцян). https://impressio.dir.bg/arhitektura/narichat-velikata-kitayska-stena-nay-golyamoto-grobishte-v-sveta: неправилно поставена запетая пред еднократно *и*.

Има едно място в Самарканд, на което се молят и християни, и мюсюлмани и юдеи - това е гробът на Св. Даниил. https://impressio.dir.bg/lyubopitno/drevniyat-samarkand-i-proklyatieto-na-tamerlan: пропусната запетая пред третото *и*.

Как се преподава материалът за еднородните части в българското училище? Това е първата урочна единица с разясняване на пунктуационни правила в обучението по български език още в шести клас. По-ранното ѝ преподаване води до по-дълъг период на затвърждаване на знанието. В учебниците са посочени следните правила:

1. Еднородните части се свързват безсъюзно и се отделят със запетая.

2. Еднородните части се свързват със съюзите *и* и *или*, пред които се пише запетая само ако са повторени.

3. Еднородните части се свързват със съюзите *а, та, па, ала, ама, но*, пред които се пише запетая.

4. Еднородните части се свързват с двойките съюзи *ту/ту, ни/ни, нито/нито, не само/но и, както/така* и др., като пред втория се пише запетая.

Такава е формулировката в учебника на издателство „Рива“, подобна е и в този на „Булвест 2000“. Тоест тя е изчерпателна и достъпна за разбиране. За съжаление, в някои учебници информацията е непълна, пропуснати са важни съюзи. А в учебника на „Анубис“ е допусната грешка:

2. Запетая се пише пред съюзите:

• и – и, та, па, хем – хем, нито – нито и др.
• или – или, ли – или, дали – или, ту – ту и др.

По неизвестни причини не е уточнено, че запетаята се поставя пред втория от двойките съюзи. Освен това двойките съюзи са представени в две различни подточки, а единичните съюзи *та* и *па* са вмъкнати при двойките от първата подточка. (Георгиева и др. 2017: 103).

Добро впечатление прави обяснението на разликата между еднородни и неоднородни определения и съответно различната пунктуация при двата вида в учебниците на „Булвест 2000“, „Бгучебник“, „Просвета, основано 1945“ и „Рива“. С повече упражнения, разработени във втори урок за еднородните части, се отличават учебниците на „Просвета плюс“, „Бгучебник“ и „Анубис“.

1.2. Обособени части

Според нормите на съвременния български книжовен език обособените части се отделят със запетаи. В зависимост от позицията им запетаята може да стои пред тях, когато са в края на изречението, след тях, когато са в началото на изречението, или да ги огражда, когато са в средата. Най-чести са грешките при обособените определения, по-редки са при обособените приложения и деепричастия. При обстоятелствените пояснения, за които нормативно обособяването не е задължително, в проучения корпус са регистрирани друг тип

грешки. Като говорим за неправилно поставяне на запетая, трябва да направим уговорка, че на нейно място може да има и тире. В материала от електронната медия се наблюдават няколко типа грешки.

1.2.1. Пропусната запетая пред обособена част

В текстовете често не се осъзнава появата на обособена част и не се поставя запетая пред нея. Това се отнася най-вече за обособени определения. Например:

… вече е трудно да си представим мафиотския бос различен от това, което е Ал Пачино! https://impressio.dir.bg/kino/maykata-i-dyadoto-na-al-pachino-sa-rodeni-v-gradcheto-korleone: пропусната запетая пред обособена част: *различен от това*.

Велико събитие обковано от истинската красота на безусловни таланти. https://impressio.dir.bg/interview/kaludi-kaludov-ne-znam-s-kakvo-zasluzhih-tova-shtastie-no-yavno-bog-mnogo-me-obicha: пропусната запетая пред обособена част: *обковано от истинската красота на безусловни таланти.*

Началото на новия 17/18 започва наистина с обичайното ни турне включващо големите летни фестивали на Европа. https://impressio.dir.bg/interview/vesko-eshkenazi-za-vesko-eshkenazi: пропусната запетая пред разширена обособена част: *включващо големите летни фестивали на Европа.*

1.2.2. Пропусната запетая след обособена част

Различен тип грешка, при която е налице осъзнаване на обособената част и отделянето ѝ от останалите части на изречението в начална позиция, но не и в крайна, се наблюдава също доста често. Например:

Винаги съм бил очарован от техниките, свързани с киното и обичам да предвиждам бъдещата им еволюция https://impressio.dir.bg/interview/fransis-ford-kopola-marketingat-i-igrite-za-vlast-zamarsyavat-kinoto: пропусната запетая след обособена част: *свързани с киното*.

…за мен Федерер е един свръх спортист, постигнал много повече от всички други негови колеги в миналото и в настоящето и той ще остане неизменно в историята на спорта. https://

impressio.dir.bg/interview/sonya-joncheva-mezhdu-opredeleniyata-lyubimata-violeta-na-plasido-domingo-italianskata-kalas-i-favoritkata-na-vogue: изпусната запетая в края на обособената част: *постигнал много повече от всички други негови колеги в миналото и в настоящето.*

Ние правихме едно забележително турне тогава – Васко Василев, Веско Ешкенази и аз в Германия и в Русия и към тези спомени имам много топло чувство. https://impressio.dir.bg/interview/aleksandrina-pendachanska-mozhehme-da-napravim-poveche-za-balgariya: пропусната запетая или тире след обособени приложения: *Васко Василев, Веско Ешкенази и аз*.

С фамозния оперен бас, определян преди години като "младия Гяуров" и "новия Борис Христов" разговаряме за важните срещи и световните оперни сцени. https://impressio.dir.bg/interview/yulian-konstantinov-nay-golemite-glasove-na-xx-vek-sa-balgari-gena-dimitrova-i-nikolay-gyaurov: пропусната запетая след разширена обособена част: *определян преди години като "младия Гяуров" и "новия Борис Христов"*.

… вече се срещат в може би най-известния дует между баси – този на Филип Втори и Великия инквизитор и тогава нещата, мисля, че са били малко по-трудни за преживяване. https://impressio.dir.bg/interview/yulian-konstantinov-nay-golemite-glasove-na-xx-vek-sa-balgari-gena-dimitrova-i-nikolay-gyaurov: пропусната запетая или тире след разширена обособена част: *този на Филип Втори и Великия инквизитор.*

В една опера хората отиват да чуят в естествена среда, с естествена акустика оперния глас, съпоставен с оркестъра и с хора и това как звучи. https://impressio.dir.bg/interview/yulian-konstantinov-nay-golemite-glasove-na-xx-vek-sa-balgari-gena-dimitrova-i-nikolay-gyaurov: пропусната запетая след разширена обособена част: *съпоставен с оркестъра и с хора.*

Насладете се на едно представление – концерт поднесено с такт, хумор и себепознание. https://impressio.dir.bg/stsena/vizhte-koy-pribira-sutrin-zvezdite-na-zhivo-i-onlayn-s-dimo-stoyanov-i-grupa-p-i-f: пропусната запетая или тире след обособеното приложение *концерт* и едновременно с това пред обособеното определение *поднесено с такт, хумор и себепознание*.

1.2.3. Излишни пунктуационни знаци при обособяване

В текстовете може да се открие, макар и рядко, дублиране на пунктуационните знаци – едновременно изписване на тире и запетая, което е грешно, тъй като тирето и запетаята имат една и съща функция и се заменят при оформянето на обособени части. Например:

От култови филми до шедьоври – "Басейнът", "Под яркото слънце", "Гепардът", "Самураят", "Господин Клайн" –, разбивайки света с поразителната си красота, налагайки своето присъствие, мълчание и самота. Ален Делон е маркирал своята територия. https://impressio.dir.bg/ikoni/izpovedta-na-alen-delon-az-sam-parva-tsigulka-imam-nuzhda-ot-dirigent: неправилно поставена запетая след тире при отделяне на обособените приложения от обособения израз с деепричастието *разбивайки*. Неправилна е и точката, тъй като обособените разширени части с деепричастия се отнасят тъкмо към подлога *Ален Делон*.

1.2.4. Неправилно обособяване

В ексцерпирания материал има немалко примери за неправилно обособяване на обстоятелствени пояснения. Явно кодификацията, която не е категорична при обособяването на обстоятелствени пояснения и допуска личен избор, води до стремеж към хиперкоректност и поставяне на излишни запетаи. Всъщност нормативната граматика ясно определя, че обособяването е възможно, но не задължително, при две обстоятелствени пояснения от един и същи вид. Затова приведените примери с обособяване и пунктуационно отделяне на единични обстоятелствени пояснения са груба грешка.

Директорът на Виенската опера разговаря с мен, след спектакъла ми на "Еврейката". https://impressio.dir.bg/interview/opernata-prima-krasimira-stoyanova-u-nas-neshtata-zatavat-vse-po-dalboko-bez-misal-za-badeshteto/: неправилно поставена запетая пред обстоятелствено пояснение в състава на просто изречение.

В началото на кариерата Ви, световната преса Ви нарича "русата Нетребко". https://impressio.dir.bg/interview/elina-garancha-pred-dir-bg-syakash-stoish-pred-bog-kogato-slushash-rekviem-a-na-verdi неправилно поставена запетая след обстоятелствено пояснение.

Чувствам се пречистена, след представянето на тази творба с него. https://impressio.dir.bg/interview/elina-garancha-pred-dir-bg-syakash-stoish-pred-bog-kogato-slushash-rekviem-a-na-verdi неправилно поставена запетая преди обстоятелствено пояснение.

Продължихте ли да работите с него, след тази първа среща? https://impressio.dir.bg/interview/operniyat-bas-orlin-anastasov-nikolay-gyaurov-beshe-neposredstven-s-chuvstvo-za-humor-i-ogromna-klasa неправилно поставена запетая преди обстоятелствено пояснение.

Според легендата, след построяването му, гробът започнал да расте и достигнал почти 18 метра широчина... https://impressio.dir.bg/lyubopitno/drevniyat-samarkand-i-proklyatieto-na-tamerlan: неправилно поставени запетаи пред и след обстоятелственото пояснение: *след построяването му*.

Единичните примери за излишно обособяване на допълнение доказват, че не се знаят същностни характеристики на обособяването, тъй като в българския език то е възможно само при определения, приложения и обстоятелствени пояснения. Например:

… а и освен това цялата емоция от спектакъла, човек трябва да я сподели с някого! https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: неправилно поставена запетая след разширено пряко допълнение.

За музиката, певицата мисли да следва тенденцията на по-мелодичното звучене. https://life.dir.bg/zvezdi/desi-slava-preborila-naskoro-sledrodilnata-depresiya: неправилно поставена запетая след непряко допълнение.

Как се изучават обособените части? Информация за тях се дава в специална урочна единица в последния раздел на учебника за 7. клас. В учебниците на издателство „Просвета, основано 1945“ и „Бгучебник“ най-подробно са представени условията за обособяване и произтичащите от тях пунктуационни правила. В учебника на „Просвета, основано 1945“ за обособените определения е посочено, че се появяват пред поясняваната дума, като тя задължително се членува, и след поясняваната дума. Обособените приложения могат да стоят в позиция след съществително име. Деепричастието се обособява винаги, а обстоятелствените пояснения, изразени с други части

на речта, се обособяват само ако има две от един и същи вид, като второто конкретизира първото. Само в този учебник се изтъква, че това обособяване не е задължително, а е по желание на създателя на съобщението. (Михайлова и др. 2018: 73).

В други учебници информацията е редуцирана: обясняват се условията за обособяване само на определенията („Рива“) или само на обстоятелствените пояснения („Просвета плюс“). Обособеното приложение се дефинира като вид обособено определение, като се избягва термина ***приложение*** („Рива“, „Просвета плюс“) или се въвежда термина, но отново приложението се причислява към обособените определения („Бгучебник“). Полезно за учениците е и знанието за това с какви части на речта могат да се изразяват обособените части в изречението, защото от това произтичат някои особености на пунктуацията („Рива“). Най-точно са описани правилата за употреба на запетаи, тирета и скоби при отделяне на обособени части в учебниците на „Просвета плюс“, „Бгучебник“ и „Булвест 2000“.

Съществен момент в преподаването на тази трудна материя е в рамките на колко урочни единици и с какви упражнения се осъществява учебният процес. Тук картината е доста пъстра и зависи от решенията на авторските колективи. Уроците са разпределени така – в учебниците на „Булвест 2000“ и „Просвета, основано 1945“ има само един, в който са включени и упражнения. В учебника на „Просвета плюс“ са два, в този на „Рива“ – 3 урока и в учебника на „Анубис“ са пет. Безспорно при повече уроци и много повече и разнообразни задачи и тестове вероятността за разбиране на правилата е много по-голяма.

1.3. Вметнати думи и изрази

Вметнатите думи и изрази са характерни както за устната, така и за писмената реч на българите. Те позволяват да се изрази емоционално отношение към изказването или да се покаже доколко вярно, вероятно е твърдението според създателя на съобщението. В проучения корпус този тип синтактични конструкции са доста чести, а оттам и грешките при пунктуационното им оформяне са много. Според нормативната граматика част от вметнатите думи и изрази се отделят със запетаи.

1.3.1. Пропуснати запетаи

Определено дори и образованите хора, каквито вероятно са авторите на текстовете в impressio.dir.bg, не се ориентират добре в разпознаването и правилното пунктуационно оформяне на вметнатите изрази. Най-честите грешки са при *за съжаление* и *разбира се*, които или изобщо не се отделят със запетаи, или се отделят само от едната страна. Например:

За съжаление у нас често се омаловажава трудът на художника. https://impressio.dir.bg/interview/tamnozhaltoto-momiche-ot-varna-i-obetat-na-hudozhnika: пропусната запетая след вметнат израз *за съжаление*.

… знаменития баритон Дмитрий Хворостовски, който за съжаление ни напусна твърде рано. https://impressio.dir.bg/interview/elina-garancha-pred-dir-bg-syakash-stoish-pred-bog-kogato-slushash-rekviem-a-na-verdi: пропуснати запетаи пред и след вметнат израз *за съжаление*.

Има, разбира се роли, които не съм пял. https://impressio.dir.bg/interview/operniyat-bas-orlin-anastasov-nikolay-gyaurov-beshe-neposredstven-s-chuvstvo-za-humor-i-ogromna-klasa: пропусната запетая след *разбира се* като вметнат израз.

Най-важните хора, разбира се са хората от семейството ми. https://impressio.dir.bg/interview/aleksandrina-pendachanska-mozhehme-da-napravim-poveche-za-balgariya: пропусната запетая след *разбира се* като вметнат израз.

България е едно благословено място, за съжаление ние не си даваме сметка с какво сме наградени. https://impressio.dir.bg/interview/aleksandrina-pendachanska-mozhehme-da-napravim-poveche-za-balgariya: пропусната запетая след вметнат израз *за съжаление*.

Разбира се това не се постига … https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: пропусната запетая след вметнат израз *разбира се.*

1.3.2. Излишни запетаи

Характерът на вметнатите думи и изрази като специфичен елемент на изреченската структура, който не е свързан синтактично с

никоя друга част на изречението и представя коментар на автора на текста към изказаното, вероятно е причина за грешките при тяхното пунктуационно отделяне. Истината е, че вметнатите думи и изрази се делят на две големи групи. В първата група влизат такива, които могат да се реализират и като други части на изречението, и като вметнати. Такива са: *обратно, напротив, разбира се, да кажем, да речем, изглежда, мисля, надявам се, предполагам, значи, честно казано, между другото, естествено, за съжаление, за щастие, от една страна, от друга страна* и др. Точно затова те се отделят със запетаи, така се подчертава тяхната роля на вметнати думи и изрази.

Към втората група се отнасят думи и изрази, които винаги се употребяват като вметнати, те не могат да заемат позицията на друга част на изречението както тези от първата група (сравни: *надявам се, разбира се, да кажем* могат да бъдат сказуеми; *естествено* може да бъде съгласувано определение: *естествено развитие*; *от друга страна* може да бъде обстоятелствено пояснение: *от другата страна на брега*). Такива са: *всъщност, наистина, вероятно, навярно, следователно, впрочем, като че ли, може би, обаче, сякаш, например, според мене* и др. Те не се отделят със запетаи. Определено може да се каже, че разграничаването на тези два типа вметнати думи и изрази и тяхното различно пунктуационно оформяне не е последователно не само в медийни, но и в научни текстове. В нашия материал най-често се ограждат с излишни запетаи изрази със *според* от типа: *според авторите, според вас* и т.н.

Какво е нужно, според вас, за да постигнеш успех в дадена област? https://impressio.dir.bg/interview/zlatniyat-fizik-na-balgariya-teodosiy-teodosiev-moeto-skromno-zhelanie-e-da-postigna-vazmozhnoto: неправилно поставени запетаи пред и след *според вас* като вметнат израз.

Кое е най-голямото откритие в областта на физиката до днес, според вас? https://impressio.dir.bg/interview/zlatniyat-fizik-na-balgariya-teodosiy-teodosiev-moeto-skromno-zhelanie-e-da-postigna-vazmozhnoto: неправилно поставена запетая пред *според вас* като вметнат израз.

Но тогава по-скоро нещо се пропука, според мен, в отношенията ни с Дачев. https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: неправилно поставени запетаи пред и след *според мен* като вметнат израз.

Често се наблюдава графично отделяне на *обаче* като вметната дума чрез запетаи. Тук не се анализират случаите, в които *обаче* и *сякаш* могат да въвеждат изречения като съюзи и изискват запетая пред въведеното изречение.

Свободата не бива, обаче, да се превръща в свободия… https://impressio.dir.bg/interview/tamnozhaltoto-momiche-ot-varna-i-obetat-na-hudozhnika: неправилно поставени запетаи пред и след *обаче* като вметната дума.

В много актьорски биографии, обаче, сливането на актьор със запомнящ се екранен образ … https://impressio.dir.bg/kino/maykata-i-dyadoto-na-al-pachino-sa-rodeni-v-gradcheto-korleone: неправилно поставени запетаи пред и след *обаче* като вметната дума.

Обаче, Гена пък не беше Скорпион, тя беше Телец … https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: неправилно поставена запетая след *обаче* като вметната дума.

Регистрирани са примери с повечето вметнати думи, които не трябва да се отделят със запетаи, а се представят по този начин:

Наистина, това е грандиозен актьорски успех. https://impressio.dir.bg/kino/maykata-i-dyadoto-na-al-pachino-sa-rodeni-v-gradcheto-korleone: неправилно поставена запетая след *наистина* като вметната дума.

… и това беше прекрасно, наистина. https://impressio.dir.bg/interview/yulian-konstantinov-nay-golemite-glasove-na-xx-vek-sa-balgari-gena-dimitrova-i-nikolay-gyaurov: неправилно поставена запетая пред *наистина* като вметната дума.

Вероятно, и това е имал предвид в избора си на Ал Пачино за ролята на Майкъл Корлеоне … https://impressio.dir.bg/kino/maykata-i-dyadoto-na-al-pachino-sa-rodeni-v-gradcheto-korleone: неправилно поставена запетая след *вероятно* като вметната дума.

Изобщо, нерешените задачи са много. https://impressio.dir.bg/interview/zlatniyat-fizik-na-balgariya-teodosiy-teodosiev-moeto-skromno-zhelanie-e-da-postigna-vazmozhnoto неправилно поставена запетая след *изобщо* като вметната дума.

Казвали са ми, например, че тя винаги веднага след спектакъл си лягала в хотела. https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: неправилно поставена запетая пред *например* като вметната дума.

Как биха могли българите да се усъвършенстват в правилното писане на запетаи при вметнати думи и изрази? Само по пътя на самообразованието и стремежа към грамотност като важна ценност в съвременното общество. Защото в учебниците по български език липсва урок за вметнати думи и изрази и за тяхната пунктуация. Единствено в учебника на издателство „Просвета, основано 1945“ в урока за обособени части е направено разграничение между вметнатите и обособените части и са изброени основни представители на двете групи вметнати думи и изрази, като се казва при кои се пишат запетаи и при кои не (Михайлова и др. 2018: 73). Предполагаме, че това авторско решение се дължи на факта, че в авторския колектив на учебника участва и един от авторите на Официалния правописен речник на българския език, по чиято инициатива в учебника са включени правилата за употреба на вметнати думи и изрази почти в същия вид, както ги намираме и в Речника (Официален речник 2012: 77). Това е изключително полезна и необходима информация, която би трябвало да намери място във всички учебници по български език.

Както вече споменахме в началото на изложението, в простото изречение се поставят запетаи и при обръщение. Поради характера на проучвания корпус такива грешки не са регистрирани.

2. Грешки при употребата на запетаи в сложно изречение

Най-честата пунктуационна грешка в ексцерпирания медиен материал е свързана с употребата на запетаи в сложното изречение. Те или се изпускат, или се поставят на неправилно място. Налице е липса на езиков усет за границите между простите изречения в състава на сложното, както и незнание на правилата за пунктуационно отбелязване на тези граници. Най-лесно би било на всеки край или начало на нова предикативна единица в сложна изреченска структура да се постави запетая, но нормативната граматика определя правилата, според които в тези гранични точки в някои случаи се пишат запетаи, а в други случаи не. Това зависи от типа връзка между изре-

ченията (съчинителна или подчинителна) и от съюза, съюзната дума или сложния съюз, с който са свързани те.

2.1. Грешки при съчинително свързване в сложно изречение

В сложните съчинени и смесени изречения в точките със съчинителна връзка най-честите грешки се отнасят до запетаите пред съюзите *и* и *или*: 1. Поставят се запетаи пред еднократно употребени съюзи. 2. Изпускат се запетаи пред повторно *и, или.* Например:

Председателят и неговият заместник дошли до къщата, посуетили се, и си тръгнали. https://impressio.dir.bg/kaleydoskop/goticheska-kashta-s-dyavoli-hvarlya-v-uzhas-zhitelite-na-malko-selo: неправилно поставена запетая пред първо *и* в сложно съчинено изречение.

… трябва да си стопроцентов италианец, и да си роден в Сицилия! https://impressio.dir.bg/kino/maykata-i-dyadoto-na-al-pachino-sa-rodeni-v-gradcheto-korleone: неправилно поставена запетая пред първо *и* в сложно съчинено изречение.

Винаги е било така, и така ще бъде. https://impressio.dir.bg/interview/zlatniyat-fizik-na-balgariya-teodosiy-teodosiev-moeto-skromno-zhelanie-e-da-postigna-vazmozhnoto: неправилно поставена запетая пред първо *и* в сложно съчинено изречение.

Малко певци преодоляват това, и за това са необходими режисьори като него. https://impressio.dir.bg/interview/operniyat-bas-orlin-anastasov-nikolay-gyaurov-beshe-neposredstven-s-chuvstvo-za-humor-i-ogromna-klasa: неправилно поставена запетая пред първо *и* в сложно съчинено изречение.

Фантазията на този човек е такава, и парите му стигат да я превърне в реалност. https://impressio.dir.bg/kaleydoskop/goticheska-kashta-s-dyavoli-hvarlya-v-uzhas-zhitelite-na-malko-selo: неправилно поставена запетая пред първо *и* в сложно смесено изречение.

Факти и митове се преплитат в Самарканд като в приказка, и много често на човек му е трудно да отдели истината от преданията. https://impressio.dir.bg/lyubopitno/drevniyat-samarkand-i-proklyatieto-na-tamerlan: неправилно поставена запетая пред

първо *и* в сложно смесено изречение. В този текст е възможно объркване при разграничаването на функциите на двата съюза *и*. В словосъчетанието *факти и митове* съюзът *и* свързва еднородни части, а в: *и много често на човек му е трудно* вече има изреченска функция, но се появява за първи път като съюз между изречения и не трябва да се пише запетая пред него.

Защото той умее да влиза в различни "кожи", и да прави всичките си герои значими. https://impressio.dir.bg/kino/maykata-i-dyadoto-na-al-pachino-sa-rodeni-v-gradcheto-korleone: излишна запетая пред *и* при съчинителна връзка между две съподчинени изречения, въведени със съюз *да*.

… а аз стоя в къщи с децата, и на сцената се познаваме толкова добре, че връзката помежду ни помага на работата. https://impressio.dir.bg/interview/elina-garancha-pred-dir-bg-syakash-stoish-pred-bog-kogato-slushash-rekviem-a-na-verdi: неправилно поставена запетая пред *и* като връзка между две съчинени изречения в сложно смесено.

… ще обикалям улиците посред нощ, или ще ходя на фитнес, или какво ще правя? https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: неправилна запетая пред първото *или* в сложно съчинено изречение.

Има един проблем, който за мен е наистина много дълбок и той е на път да убие операта и това е използването на микрофони. https://impressio.dir.bg/interview/yulian-konstantinov-nay-golemite-glasove-na-xx-vek-sa-balgari-gena-dimitrova-i-nikolay-gyaurov: изпусната запетая след подчинено изречение: *който за мен е наистина много дълбок*. Изпусната е и запетая след *операта* преди второто *и* като връзка между простите в сложно съчинено изречение, част от сложно смесено.

Човек или го има или го няма, това не се възпитава. https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: изпусната запетая пред второто *или* в сложно съчинено изречение.

Не са регистрирани грешки при употребата на съюзите *но, обаче, а, ала, ама*, *ами*, които изразяват съпоставително-противопоставителни отношения и за които правилото е безусловно: пред тях винаги се поставя запетая.

Как се обучават българските ученици в грамотност относно запетаите при съчинително свързване? Както вече споменахме, този материал се изучава в края на шести клас след урока за еднородни части. Правилата са формулирани по следния начин:

„Съчинителна връзка в сложното изречение се осъществява:

• безсъюзно, чрез запетая;

• съюзно, като пишем запетая:

– пред съюзите а, но, ала, ама, обаче, пък, та, па;

– пред повторените съюзи и, или;

– пред втория от двойките съюзи ту/ту, нито/нито, хем/хем, я/я и др." (Кръстанова и др. 2017: 107). По подобен начин – разбираемо и точно, са представени правилата и в учебниците на „Булвест 2000", „Просвета плюс", „Просвета, основано 1945".

В учебника на издателство „Анубис" се изброяват видовете съчинителни връзки: *и, или, но, ни, нито, та, па, а, ала, ама, обаче, ли – или, дали – или, ту – ту* и др. (Георгиева и др. 2017: 100), без никъде в четирите урока, посветени на сложното съчинено изречение, да се обяснява пунктуацията на тези връзки. Явно се разчита на написаното при урока за съюзи, където на с. 91 доста непоследователно са изредени няколко съчинителни и подчинителни съюза, пред които се пише запетая. Но извън тях са останали съюзите *но, ни, нито, па, а, обаче, ли – или, дали – или, ту – ту*, за които така и не намираме информация в учебника с какви пунктуационни правила са свързани. На с. 91 се казва още, че пред еднократно употребени *и, или, да* не се пише запетая. Подобен подход не е методически правилен, не може да се разкъсват важни знания в две урочни единици, които се преподават през пет урока. В никой друг учебник авторите не са си позволили да спестят правилата за пунктуация на сложното съчинено изречение, въпреки че отчасти ги има и в урока за съюзи. Например в учебника на „Рива" в урока за съюз са дадени изчерпателно правилата за запетаи при съчинителните връзки явно с оглед на програмата за шести клас, която включва тъкмо тяхната функция в сложното съчинено изречение (Кръстанова и др. 2017: 57).

В учебниците на „Просвета, основано 1945" и „Бгучебник" обаче е предоставена пълна и точна информация за всички пунктуационни особености при употребата на съчинителни и подчинителни

съюзи и съюзни думи, като е направена и разлика между относителните и въпросителните местоимения в ролята на съюзни думи (Инев и др. 2017: 73; Михайлова и др. 2017: 87 – 88). В уроците за въпросителни и относителни местоимения непоследователно се споменават правилата за употреба на запетаи пред тях: в учебниците на „Просвета, основано 1945“ и „Анубис“ те присъстват и в двата урока; в учебниците на „Бгучебник“ и „Булвест 2000“ – само при въпросителните местоимения; в учебника на „Просвета плюс“ – само при относителните местоимения; в учебника на „Рива“ не са включени в уроците.

Пълната информация, която откриваме в някои от учебниците (виж по-горе), както и повечето упражнения (четири урока вместо два в учебниците на „Рива“ и „Анубис“) са сигурна основа за по-добри знания и умения на всички ученици.

2.2. Грешки при подчинително свързване в сложно изречение

В сложните съставни и смесени изречения при подчинително свързване са възможни различни синтактични отношения и различни съюзи и съюзни думи. Някои от тях изискват винаги запетаи, други при повторна употреба, а трети в зависимост от обкръжението (наличие на друг съюз в контактна позиция, на уточняващо наречие и др.). Затова и грешките са разнообразни.

2.2.1. Изпуснати запетаи при подчинени обстоятелствени изречения за време

В началото на подчинените обстоятелствени изречения за време могат да стоят съюзните думи *когато, докогато, докато, откогато, откакто* и съюзите *щом, щом като, като, след като, преди да*. В проучения корпус най-често се изпускат запетаи преди или след изречения, въведени със съюзите *като, след като, когато*. Единствено при *като* можем да говорим за двояко правило: когато свързва изречения, пред него се пише запетая, но когато свързва словосъчетания със сравнение, пред него не трябва да се поставя запетая. Въпреки това се откриват грешки не само при *като*, но и при *след като* и *когато*. Например:

Човек като види името на заглавието непременно си прави асоциация към история с фантастични елементи. https://impressio.dir.bg/kino/v-polet-kam-sazryavaneto-s-krilo-na-drakon: две пропуснати запетаи: пред и след подчинено вметнато изречение: *като види името на заглавието.*

Няма как човек да не се вдъхнови като вижда труда и радостта, с които работят тя и нейният екип. https://impressio.dir.bg/interview/opernata-prima-krasimira-stoyanova-u-nas-neshtata-zatavat-vse-po-dalboko-bez-misal-za-badeshteto: изпусната запетая пред подчинено изречение: *като вижда труда и радостта.*

Той знае как се чувствам като стана сутрин и как да ми помогне вечер. https://impressio.dir.bg/interview/elina-garancha-pred-dir-bg-syakash-stoish-pred-bog-kogato-slushash-rekviem-a-na-verdi: пропуснати запетаи пред и след подчинено изречение: *като стана сутрин.*

Искам да правя същото като порасна. https://impressio.dir.bg/afish/ikonata-na-geym-industriyata-tomi-talariko-idva-v-balgariya: изпусната запетая пред подчинено изречение: *като порасна.*

След това пяхме в тази изключителна зала "Карнеги Хол" в Ню Йорк, която има такава акустика, че човек като влиза и му е неудобно, че му чукат токчетата по паркета. https://impressio.dir.bg/interview/yulian-konstantinov-nay-golemite-glasove-na-xx-vek-sa-balgari-gena-dimitrova-i-nikolay-gyaurov: изпусната запетая пред и след подчинено изречение: *като влиза.*

… след като напусне академичната общност ще продължи и професионално по пътя на изобразителното изкуство. https://impressio.dir.bg/interview/tamnozhaltoto-momiche-ot-varna-i-obetat-na-hudozhnika: пропусната запетая след подчинено изречение: *след като напусне академичната общност.*

… творците често биват признавани и възвеличавани след като си отидат от света. https://impressio.dir.bg/interview/tamnozhaltoto-momiche-ot-varna-i-obetat-na-hudozhnika: пропусната запетая пред подчинено изречение: *след като си отидат от света.*

Как продължихте след като излязохте от болницата? https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: изпусната запетая пред подчинено изречение: *след като излязохте от болницата*.

Малко мои платна имам вкъщи, защото когато ги погледна – виждам грешките си. https://impressio.dir.bg/interview/tamnozhaltoto-momiche-ot-varna-i-obetat-na-hudozhnika: пропусната запетая пред подчинено изречение: *когато ги погледна.* Наличието на друга съюзна дума пред *когато* не отменя запетаята, това се случва единствено ако първият съюз е едносричен, например при: *но когато, а когато, че когато* не се пише запетая между съюзите.

2.2.2. Изпуснати запетаи при подчинени определителни изречения

Подчинените определителни изречения се въвеждат с относителните местоимения или наречия: *който, щото, дето, чийто, какъвто, където, когато* и др. Най-чести в книжовния български език и в проучвания медиен материал са изреченията с *който*, затова и грешките при тях са много. Моделът, който се реализира многократно, е: разпознато начало на подчиненото определително изречение, маркирано със запетая, и неразпознат край без запетая. Например:

Емоции, проблеми, които ме тормозят излизат на бял свят. https://impressio.dir.bg/interview/tamnozhaltoto-momiche-ot-varna-i-obetat-na-hudozhnika: пропусната запетая след подчинено вметнато изречение: *които ме тормозят.*

Зависи от контекста, в който съм го направил и какво мисля за резултата. https://impressio.dir.bg/interview/fransis-ford-kopola-marketingat-i-igrite-za-vlast-zamarsyavat-kinoto: пропусната запетая след подчинено вметнато изречение: *в който съм го направил.*

… после се залових за работа за "Разговорът", който също не успях да завърша и тогава пак се върнах към "Дъждовни хора". https://impressio.dir.bg/interview/fransis-ford-kopola-marketingat-i-igrite-za-vlast-zamarsyavat-kinoto: пропусната запетая след подчинено вметнато изречение: *който също не успях да завърша.*

И това, което ме впечатли много беше, че всичко около тях е един голям празник. https://impressio.dir.bg/interview/sonya-joncheva-mezhdu-opredeleniyata-lyubimata-violeta-na-plasido-domingo-italianskata-kalas-i-favoritkata-na-vogue: изпусната запетая след подчинено изречение: *което ме впечатли много*.

Това, което с тежко сърце бих споделила с Вас е, че съжалявам, че в България няма една голяма концертна зала. https://impressio.dir.bg/interview/sonya-joncheva-mezhdu-opredeleniyata-lyubimata-violeta-na-plasido-domingo-italianskata-kalas-i-favoritkata-na-vogue: изпусната запетая след подчинено изречение: *което с тежко сърце бих споделила с Вас.*

За да могат и публиката, и музикантите, които участват в тези концерти да почувстват тази грандиозна част от нашата професия. https://impressio.dir.bg/interview/sonya-joncheva-mezhdu-opredeleniyata-lyubimata-violeta-na-plasido-domingo-italianskata-kalas-i-favoritkata-na-vogue: изпусната запетая след подчинено изречение: *които участват в тези концерти.*

Много съм впечатлена от факта, че госпожа Ина Кънчева, която е инициатор на Стипендията "С усилие към звездите" от години работи в тази посока. https://impressio.dir.bg/interview/opernata-prima-krasimira-stoyanova-u-nas-neshtata-zatavat-vse-po-dalboko-bez-misal-za-badeshteto: изпусната запетая след подчинено изречение: *която е инициатор на Стипендията "С усилие към звездите"*.

... предизвикваха всеки един от нас да развие това, което носи в себе си и се занимаваха с всеки поотделно. https://impressio.dir.bg/interview/marius-na-50-vsichko-sam-premahnal-ot-zhivota-si-ostana-vakuum-i-samo-edin-teatar-v-sredata: пропусната запетая в края на подчиненото определително изречение: *което носи в себе си.*

В редки случаи се пропуска запетая пред относителното местоимение *който* в началото на подчинено определително изречение или и в двете позиции.

Успехът, това е човек да пренесе "кошничката" си благополучно, с даровете които е получил по наследство. https://impressio.dir.bg/interview/zlatniyat-fizik-na-balgariya-teodosiy-teodosiev-moeto-skromno-zhelanie-e-da-postigna-vazmozhnoto: пропусната запетая пред *които*, излишна запетая след *благополучно*.

Като че ли се научих да го разпознавам, да усещам намеренията му като композитор в начина по който води музиката, в начина по който представя героите си. https://impressio.dir.bg/interview/opernata-prima-krasimira-stoyanova-u-nas-neshtata-

zatavat-vse-po-dalboko-bez-misal-za-badeshteto изпуснати запетаи пред подчинените изречения: *по който води музиката* и *по който представя героите си.*

Колкото и да звучи банално, сцената на която обичам да се връщам, е тази в София. https://impressio.dir.bg/interview/aleksandrina-pendachanska-mozhehme-da-napravim-poveche-za-balgariya изпусната запетая пред подчинено изречение: *на която обичам да се връщам.*

... но това което ги обединява е способността им да правят огромни жертви, за да постигнат целта си. https://impressio.dir.bg/interview/zlatniyat-fizik-na-balgariya-teodosiy-teodosiev-moeto-skromno-zhelanie-e-da-postigna-vazmozhnoto: две пропуснати запетаи: пред и след подчинено вметнато изречение: *което ги обединява*.

2.2.3. Изпуснати запетаи при подчинени допълнителни изречения

Подчинените допълнителни изречения се въвеждат най-често със съюзите *да* и *че*, но също така и с въпросителните думи *кой, чий, какъв, колко, как, защо, къде, кога* и с въпросителните частици *ли, дали, нима, нали* и др. В проучения корпус се регистрират грешки с изпускане на запетая пред съюза *че*, въпреки че той е един от най-употребяваните в българския език, за който още в началния курс на обучение учителите повтарят: „Пред *че* винаги се пише запетая“.

... мисля че Бог много правилно кара хората да уважават нещата, които искат да постигнат. https://impressio.dir.bg/interview/zlatniyat-fizik-na-balgariya-teodosiy-teodosiev-moeto-skromno-zhelanie-e-da-postigna-vazmozhnoto: пропусната запетая пред *че*.

... ще имат удоволствието да Ви видят да си партнирате с Веселина Кацарова, което означава че спектакълът ще бъде от световна класа. https://impressio.dir.bg/interview/kaludi-kaludov-ne-znam-s-kakvo-zasluzhih-tova-shtastie-no-yavno-bog-mnogo-me-obicha: изпусната запетая пред подчинено изречение: *че спектакълът ще бъде от световна класа.*

… мисля че ще го сторим следващия път. https://impressio.dir.bg/interview/kaludi-kaludov-ne-znam-s-kakvo-zasluzhih-tova-

shtastie-no-yavno-bog-mnogo-me-obicha изпусната запетая пред подчинено изречение: *че ще го сторим следващия път*.

Маестро, знам че и вие сте много запален рибар. https://impressio.dir.bg/interview/operniyat-bas-orlin-anastasov-nikolay-gyaurov-beshe-neposredstven-s-chuvstvo-za-humor-i-ogromna-klasa: изпусната запетая пред подчинено изречение: *че и вие сте много запален рибар*.

По-логично е да не се разпознае краят на подчиненото допълнително изречение, въведено с *че*, но такива грешки се откриват рядко:

Мисля, че това ще е едно ново предизвикателство и се надявам да се справя добре. https://impressio.dir.bg/interview/kaludi-kaludov-ne-znam-s-kakvo-zasluzhih-tova-shtastie-no-yavno-bog-mnogo-me-obicha: изпусната запетая след подчинено изречение: *че това ще е едно ново предизвикателство*.

2.2.4. Изпуснати запетаи при сложни съюзи с че

Сложните съюзи с формант *че* са много: *макар че, въпреки че, в случай че, при условие че, независимо че, при положение че* и др. Пунктуационните грешки при тях са изключително разнообразни. Тук ще приведем само един случай на изпускане на запетая, а останалите ще разгледаме в параграфа, посветен на неправилно поставени запетаи.

Най-големите режисьори са тези, които ти дават точната доза свобода, насочвайки те деликатно в случай че излезеш от рамката на спектакъла. https://impressio.dir.bg/interview/operniyat-bas-orlin-anastasov-nikolay-gyaurov-beshe-neposredstven-s-chuvstvo-za-humor-i-ogromna-klasa: изпусната запетая пред подчинено изречение: *в случай че излезеш от рамката на спектакъла*.

2.2.5. Изпуснати запетаи при съюз да и сложни съюзи със съюз да

В българската граматика ясно е формулирано правилото за пунктуационно оформяне на изречения, въведени с *да*: запетая не се поставя при първа поява на *да*. По наши наблюдения то се спазва.

Но въведеното с *да* изречение си има и край и той трябва да се отбележи със запетая задължително. Ето тази норма всъщност често се нарушава:

Искам да кажа, че моментът да се вземе такова решение беше дошъл. https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: изпусната запетая след подчинено изречение: *да се вземе такова решение.*

Сложните съюзи с формант *да* в българския език са: *за да, преди да, без да, та да, освен да* и др. Те въвеждат различни по тип подчинени изречения и изискват запетая в началото и края на въведената единица. В проучвания корпус често се пропускат именно тези запетаи при съюзите *преди да, без да, за да*.

Странното е, че междувременно преди да дойде тази прекрасна партия на Падре Гуардиано, която фактически беше моят дебют, те ме поканиха за две други неща. https://impressio.dir.bg/interview/yulian-konstantinov-nay-golemite-glasove-na-xx-veksa-balgari-gena-dimitrova-i-nikolay-gyaurov: изпусната запетая пред подчинено изречение: *преди да дойде тази прекрасна партия на Падре Гуардиано.*

Не съм бил усмихнато, весело дете преди да открия театъра. https://impressio.dir.bg/interview/marius-na-50-vsichko-sam-premahnal-ot-zhivota-si-ostana-vakuum-i-samo-edin-teatar-v-sredata: пропусната запетая пред подчинено изречение: *преди да открия театъра.*

Искам да направя "Мегаполис" преди да умра. https://impressio.dir.bg/interview/fransis-ford-kopola-marketingat-i-igrite-za-vlast-zamarsyavat-kinoto: пропусната запетая пред подчинено изречение: *преди да умра*.

А с Пласидо Доминго първият ми спомен е пет минути преди да изляза на сцената в Ла Скала. https://impressio.dir.bg/interview/sonya-joncheva-mezhdu-opredeleniyata-lyubimata-violeta-na-plasido-domingo-italianskata-kalas-i-favoritkata-na-vogue: изпусната запетая пред подчинено изречение: *преди да изляза на сцената в Ла Скала.*

Да мога да помогна на някой, ако има нужда, без да ме е молил и след това да не го споменавам повече. https://impressio.

dir.bg/interview/tamnozhaltoto-momiche-ot-varna-i-obetat-na-hudozhnika: пропусната запетая след подчинено вметнато изречение: *без да ме е молил.*

За да постигне това е необходимо човек да бъде способен на творческа самота. https://impressio.dir.bg/interview/zlatniyat-fizik-na-balgariya-teodosiy-teodosiev-moeto-skromno-zhelanie-e-da-postigna-vazmozhnoto: пропусната запетая след подчинено изречение *за да постигне това.*

2.2.6. Изпуснати запетаи при подчинени условни изречения

В българския език подчинените условни изречения най-често се въвеждат със съюз *ако*. Правилото за пунктуационното им оформяне е безусловно и въпреки това има немалко пропуснати запетаи в края на въведени с *ако* единици.

Те се чудеха, ако не стана актьор как ще го преживее. https://impressio.dir.bg/interview/marius-na-50-vsichko-sam-premahnal-ot-zhivota-si-ostana-vakuum-i-samo-edin-teatar-v-sredata: пропусната запетая в края на подчиненото условно изречение: *ако не стана актьор.*

... ако кажа душа ще звучи много така.. наистина необяснима работа. https://impressio.dir.bg/interview/yulian-konstantinov-nay-golemite-glasove-na-xx-vek-sa-balgari-gena-dimitrova-i-nikolay-gyaurov: изпусната запетая след подчинено изречение: *ако кажа душа*.

Ако не беше микрофонът никой от тях нямаше да знае за Бочели. https://impressio.dir.bg/interview/yulian-konstantinov-nay-golemite-glasove-na-xx-vek-sa-balgari-gena-dimitrova-i-nikolay-gyaurov: изпусната запетая след подчинено изречение: *Ако не беше микрофонът.*

Чудил съм се, ако бях чул някакво друго негово изпълнение какъв щеше да е ефектът. https://impressio.dir.bg/interview/operniyat-bas-orlin-anastasov-nikolay-gyaurov-beshe-neposredstven-s-chuvstvo-za-humor-i-ogromna-klasa изпусната запетая след подчинено изречение: *ако бях чул някакво друго негово изпълнение*.

2.2.7. Изпуснати запетаи при подчинени причинни изречения

Подчинените обстоятелствени изречения за причина в българския език се въвеждат от специфичните причинни съюзи: *защото, тъй като* и *понеже*. В корпуса, който проучихме, не са открити грешки при поставянето на началната запетая, явно тези съюзи се разпознават добре. Но краят на въведената от тях предикативна единица не винаги се отбелязва с необходимата запетая. Например:

Аз смятам, че са важни, защото са много образователни, показват другата страна на нашето изкуство и смятам, че затова те са изключително важни. https://impressio.dir.bg/interview/aleksandrina-pendachanska-mozhehme-da-napravim-poveche-za-balgariya: изпусната запетая след подчинено изречение: *защото са много образователни, показват другата страна на нашето изкуство.*

В момента, тъй като съм повече на вълна Пиацола мога да кажа, че това е един изключително сериозен композитор. https://impressio.dir.bg/interview/vesko-eshkenazi-za-vesko-eshkenazi: изпусната запетая след подчинено изречение: *тъй като съм повече на вълна Пиацола.*

… да направят компромиси с хонорари, защото, ние все още, за съжаление, не можем да плащаме европейски хонорари. https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: неправилна запетая след *защото.*

2.2.8. Неправилно поставени запетаи при уточняващи думи и изрази

Едно от трудните правила в българската нормативна граматика е това за функцията на уточняващите думи при пунктуационното оформяне на изреченията. Ето как е формулирано то в Официалния правописен речник на българския език: „Не се отделят със запетая две прости изречения, ако пред съюза или съюзната дума, въвеждащи второто изречение, стои отрицателната частица *не* или уточняваща дума или израз (*даже, дори, дълго, едва, единствено, именно, много, малко, особено, поне, само, тъкмо, чак, твърде дълго, твърде скоро* и под.)" (Официален речник 2012: 81). Истината е, че никой

списък не може да включи всички възможни уточняващи наречия, частици и изрази с тях. В цитирания например не присъстват *винаги* и *веднага*, а те са чести в комбинации като: *винаги когато, веднага щом.* Затова хората се затрудняват да определят точно кога не трябва да се пише запетая пред иначе добре познатите и изискващи запетая съюзи и съюзни думи. Двете правила би трябвало да се допълват, като второто ограничава първото. Но на практика те влизат в противоречие и това води до честото им нарушение. В нашия корпус също има такива грешки, които обхващат запетаи пред съюза или съюзната дума, запетаи пред уточняващата дума и запетаи едновременно пред уточняващата дума и съюза или съюзната дума. Тази пъстрота доказва, че нормата е сериозно разколебана.

Мисля, че то е направено най-вече, за да привлича вниманието към себе си. https://impressio.dir.bg/interview/dzhon-malkovich-tsyaloto-savremenno-izkustvo-e-pokvareno-ot-nartsisizam: неправилно поставена запетая пред *за да*, тъй като има уточняващо наречие *най-вече.*

Много е по-трудно, а особено, когато акустиката е лоша. https://impressio.dir.bg/interview/kaludi-kaludov-ne-znam-s-kakvo-zasluzhih-tova-shtastie-no-yavno-bog-mnogo-me-obicha: неправилно поставена запетая между уточняващо наречие *особено* и съюзна дума *когато*.

Но основното е, просто да сме заедно. https://impressio.dir.bg/interview/aleksandrina-pendachanska-mozhehme-da-napravim-poveche-za-balgariya: неправилно поставена запетая пред подчинено изречение, въведено с уточняващо наречие и съюз *да*.

Но пък баща ми я е харесал и се е влюбил в нея, точно, защото тя е пеела толкова хубаво. https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: две грешни запетаи пред и след *точно.*

Може би, защото беше и най-млад в сравнение с другите. https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: тъй като подчиненото изречение е въведено с уточняваща сложна частица, запетаята пред *защото* е грешна.

… тя харчи само, ако трябва https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg неправилна запетая след *само.*

Този фестивал излиза около 200 хиляди лева, сигурно, защото има две сцени. https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: неправилни запетаи пред и след *сигурно.*

2.2.9. Неправилно поставени запетаи при въпросителни думи и частици

Според утвърденото правило пред въпросителни местоимения, наречия и частици, които въвеждат подчинени изречения, не се пише запетая. Но тъй като пред повечето съюзни думи (и най-вече пред относителните местоимения и наречия, които по форма и функция са близки до въпросителните) се поставя задължително запетая, това правило често се нарушава. Такива грешки откриваме и в проучения медиен материал:

… първото нещо, което се появява пред очите ми е, как майка ми се прибира от работа, а аз тичам към нея. https://impressio.dir.bg/interview/marius-na-50-vsichko-sam-premahnal-ot-zhivota-si-ostana-vakuum-i-samo-edin-teatar-v-sredata: неправилно поставена запетая пред въпросително наречие *как*, изпусната запетая след подчинено изречение *което се появява пред очите ми*.

В крайна сметка малцина са тези, които реално разбират, какво всъщност беше явлението Гяуров. https://impressio.dir.bg/interview/operniyat-bas-orlin-anastasov-nikolay-gyaurov-beshe-neposredstven-s-chuvstvo-za-humor-i-ogromna-klasa: неправилно поставена запетая пред подчинено изречение, въведено с въпросителна дума *какво*.

Тези проблеми в кръста сега, дали не се проявяват, вследствие на катастрофата. https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: неправилна запетая пред въпросителна частица *дали,* неправилна запетая пред обстоятелствен израз *вследствие на катастрофата*.

2.2.10. Неправилно поставени запетаи при еднократно употребен съюз да

Нарушава се и нормата пред еднократно употребен съюз *да* да не се поставя запетая. Например:

... най-много е допринесъл за това, една толкова малка държава да се отъждествява с такъв колосален артист. https://impressio.dir.bg/interview/operniyat-bas-orlin-anastasov-nikolay-gyaurov-beshe-neposredstven-s-chuvstvo-za-humor-i-ogromna-klasa: неправилно поставена запетая пред подчинено изречение, въведено със съюз *да*.

Защото няма нищо срамно в това, да работиш, за да изкараш прехраната си. https://impressio.dir.bg/kino/da-se-sramuvash-da-badesh-kakavto-si: излишна запетая пред подчинено изречение, въведено с *да*: *да работиш*.

2.2.11. Неправилно поставени запетаи при сложни съюзи с компонент че

Сложните съюзи с формант *че* са много: *макар че, въпреки че, в случай че, при условие че, независимо че* и др. При тях кодификацията изисква запетаята да се постави пред сложния съюз, тоест пред първия му елемент. Но в нашия корпус се срещат три типа отклонения от нормата: запетаята се поставя пред *че*, тоест между елементите на сложния съюз; запетаята се поставя само след сложния съюз; запетаята се поставя преди и след сложния съюз. Подобна картина показва, че нормата не е усвоена.

… макар, че Вие сте мецосопрано, тя - сопрано. https://impressio.dir.bg/interview/elina-garancha-pred-dir-bg-syakash-stoish-pred-bog-kogato-slushash-rekviem-a-na-verdi: неправилно поставена запетая между *макар* и *че*.

Въпреки, че все си мисля, че – за това може би той трябва да бъде питан – има доза романтика в него. https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg неправилна запетая между *въпреки* и *че*.

Въпреки че, в днешно време, благодарение на висококачествените предавания на живо и записите, ние артистите можем да се промотираме по целия свят. https://impressio.dir.bg/interview/

elina-garancha-pred-dir-bg-syakash-stoish-pred-bog-kogato-slushash-rekviem-a-na-verdi: неправилно поставена запетая след *въпреки че*.

... завършила е музикалното си образование в Лайпциг, така че, винаги е живяла в Германия. https://impressio.dir.bg/interview/vizhte-poslednoto-intervyu-na-hristina-angelakova-pred-dir-bg: неправилна запетая след *така че*.

2.2.12. Неправилно поставена запетая между съюз И и подчинителен съюз

В българската граматика има и правило, което урежда употребата на два съюза един след друг. Според него, ако първият съюз е едносричен и неударен, не се пише запетая след него; ако обаче първият съюз е многосричен, след него се поставя запетая. В проучения материал е регистрирана грешка при едносричния и неударен съюз *и* в комбинация с друг подчинителен съюз.

...въпреки това Ви вземаме в хора и, ако искате, можете да пеете от време на време едни малки роли при нас. https://impressio.dir.bg/interview/sonya-joncheva-mezhdu-opredeleniyata-lyubimata-violeta-na-plasido-domingo-italianskata-kalas-i-favoritkata-na-vogue: неправилно поставена запетая между съюзите *и* и *ако*.

Както се вижда, грешките при подчинително свързване са не само най-много, но са и най-разнообразни по тип. Затова е важно да проследим как се преподават правилата за пунктуация при подчинително свързване в българските училища. Вече споменахме, че в шести клас при изучаването на въпросителни и относителни местоимения в някои от учебниците се представят и изискванията за оформянето на въведените от тях подчинени изречения. Също така само в някои от учебниците се дава информация за повече подчинителни съюзи в урока за съюза като неизменяема част на речта. Едва в края на седми клас са предвидени уроци за сложно съставно и сложно смесено изречение. В урочния материал присъства и информация за пунктуацията на тези изречения.

Пълна и подробна е тя например в учебника на издателство „Просвета плюс“. Описани са три типа позиции, които са свързани с различно пунктуационно оформяне:

1. Когато подчиненото изречение се намира преди главното, винаги се пише запетая.
2. Когато подчиненото изречение се намира между частите на главното, се огражда със запетаи, като въведените с *да* и въпросителни думи се отделят със запетая само в края.
3. Когато подчиненото изречение са намира след главното:

А) се отделя със запетая, ако е въведено със съюз или относително местоимение или наречие;

Б) не се отделя със запетая, ако е въведено със съюза *да* или въпросителна дума;

В) не се отделя със запетая, ако пред съюза или относителното местоимение или наречие стои отрицателната частица *не* или уточняващо наречие. (Ангелова и др. 2018: 76).

В учебника на „Рива“ още в урока за подчинителни връзки много ясно е казано, че „не пишем запетая пред съюза *да* и въпросителните местоимения, наречия и частици, ако не са повторени в същата синтактична роля. Запетая пишем пред всички останали подчинителни връзки“ (Николова и др. 2018: 87). На следващата страница откриваме още едно правило: не се пише запетая, ако пред подчинителната връзка има уточняващо наречие или отрицателна частица *не*. А на с. 92 се намира и поредното важно правило: след подчинено изречение пишем запетая. Така формулирани, тези правила са много кратки и ясни, по-лесни за запомняне, но са разкъсани на три места. В учебника има четири урока и много повече упражнения, което безспорно води до по-добро усвояване на материала.

Четири вместо два урока има и в учебниците на „Анубис“ и „Бгучебник“. Пълно са описани пунктуационните правила и в учебниците на „Просвета, основано 1945“ и „Бгучебник“. Пропуски се откриват в урочните единици в учебниците на „Анубис“, където няма информация за съюза *да* и въпросителните думи, и на „Булвест 2000“, където не е казано нищо за ролята на уточняващите наречия. В някои от учебниците се описват правилата за употреба на запетаи при два съюза един след друг.

В програмата по български език за осми клас се изучават видовете подчинени изречения и в учебниците има отделни уроци за пунктуация при подчинено определително, подчинено допълнително, подчинено обстоятелствено и подчинено подложно изречение. Нова информация за пунктуационните правила не се преподава, но

те се припомнят и се усъвършенства тяхното прилагане при различни видове текст и в различни по сложност и структура изреченски цялости.

3. Заключение

Анализът на грешките при употреба на запетаи в неголям корпус от медийни текстове категорично доказва, че те са най-честите. От общо 216 грешки, допуснати в корпуса, 113 или 52% са свързани с пропуски в сложни изречения, 48 или 22% са в прости изречения. Общо 74% са неправилно поставените или изпуснати запетаи, а това е сериозен дял, който заслужава вниманието на специалистите. В рамките на простото изречение грешките в пунктуацията на обособените части (18) и вметнатите думи и изрази (24) количествено са почти равен брой, докато при еднородните части (6) те са значително по-малко. Не се знаят добре условията за обособяване на определения и обстоятелствени пояснения, не се прави разлика между вметнати думи и изрази, които изискват и които не изискват запетаи.

По-добре са усвоени правилата при съчинителното свързване в сложното изречение, допускат се неточности при еднократна и повторна поява на съюзите *и* и *или*, но не и при противопоставителните *но, а, ала, ама, ами, обаче*. Характерът на проучения материал не ни дава възможност да направим изводи относно грешките при двойните съюзи, тъй като в голяма степен те са разговорни (сравни *ту– ту, хем – хем, я – я*) и се срещат рядко в избраните медийни текстове.

Със сигурност може да се каже, че правилата за пунктуация при подчинително свързване в сложно съставно и сложно смесено изречение се нарушават много повече. Най-съществената причина за това е фактът, че те са по-сложни и многобройни. Регистрират се значителен брой грешки при сложните съюзи с формант *че* и *да*, например при *въпреки че, макар че, в случай че, така че, за да, без да, преди да*. Разпознаването на съюза или съюзната дума и поставянето на запетая пред подчиненото изречение е по-често от откриването на края на подчиненото изречение и отбелязването му с пунктуационен знак. Наблюдават се системни пропуски при въпросителните местоимения и наречия като съюзни думи и при уточняващите думи пред съюзи точно защото те не са част от общото правило: „в началото на подчинено изречение пред съюз или съюзна дума се пише запетая“.

Става дума за грешки в употребата на запетаи в рамките на грамотно написани текстове с богат лексикално и стилистично език. За сравнение в този корпус от 216 грешки само 7 са с неправилно членуване на имена в м. р. ед. ч. с пълен или кратък член. А това говори за добро усвояване на правописните норми за разлика от пунктуационните.

Ако трябва да отговорим на въпроса може ли да се търси причината за тези грешки в начина на преподаване, в уроците в българските учебници, бихме казали, че отговорът е положителен. Без да омаловажаваме постигнатото от авторите на новите учебници по български език, трябва да кажем, че преподаването на пунктуационните правила започва много късно в края на шести клас, а основна част от най-трудните особености на подчинителното свързване се учат в края на седми клас. Времето за упражняване и затвърдяване на знанията е изключително малко и крайно недостатъчно с оглед изпитите след седми клас в рамките на Националното външно оценяване, с които се кандидатства и за гимназиален курс на обучение.

Пропуските на съществени знания като това за вметнатите думи и изрази, което присъства само в един учебник, разпръскването на информацията в няколко урочни единици, понякога и отдалечени, също влошават положението. Истинските умения за оформяне на простите и сложните изречения с пунктуационни знаци се добиват не при редакция на чужд текст, не при решаване на тестови задачи, а преди всичко при създаване и коригиране на собствен текст. Затова колкото по-рано и компактно изучават учениците правилата и колкото по-дълго ги прилагат в своите преразкази, съчинения, есета и т.н., толкова по-последователно и точно ще поставят запетаите във всяка синтактична позиция. И когато някой ден част от тях станат автори на медийни текстове, ще пишат по-грамотно.

Библиография

Александрова 2012: Александрова, Д. Тенденции в политическата история на българския преход. – В: Реторика и комуникации / A Peer Scentific Journal, бр. 3, 2012.

Алексова 2009: Алексова К. И в национални медии има правописни грешки – В: e vestnik.bg. 2.10.2009. https://e-vestnik.bg/ [20.04.2022]

Ангелова и др. 2018: Ангелова, Т., Г. Дачева, Б. Радева. Български език. Седми клас. София: Просвета плюс, 2018.

Бонджолова 2015: Бонджолова, В. Особености на рекламния език и стил. Лексикален аспект. Велико Търново: Фабер, 2015.

Бъркалова 2010: Бъркалова, П. Пунктуация в сложните изречения с глагол съм. – В: Актуални проблеми на съвременната българска книжовна норма. Пловдив: Контекст, 2010, 130 – 137.

Георгиева 2019а: Георгиева, М. Когниция и пунктуация. – В: Чуждоезиково обучение, 2019, кн. 2, 131 – 138.

Георгиева 2019б: Георгиева, М. Предикация и пунктуация. – В: Българистични езиковедски четения. Материали от Международната конференция по случай 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 19 – 20 ноември 2018 г. София, 2019, 274 – 279.

Георгиева 2020: Георгиева, М. Метаезик и пунктуация. София, 2020.

Георгиева и др. 2017: Георгиева, М. , В. Жобов, Д. Димитрова, В. Габровска. Български език. Шести клас. София: Анубис, 2017.

Гецов 2015: Гецов, А. Медии и (не)грамотност. – В: Newmedia21.eu, 31.10.2015. https://www.newmedia21.eu/analizi/medii-i-ne-gramotnost/ [20.04.2022]

Граматика 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис. Попов, К. (гл. ред.). София: Издателство на БАН, 1983.

Гюли, Пиперидис 2003: Гюли, В., Ст. Пиперидис. Корпуси и технологии за обработка на естествения език. Съвременни тенденции в обработването и анотирането на корпуси. http://213.191.204.62/balric/bg_files/bg_pdf/corpora_bg.pdf [20.04.2022]

Ефтимова 2020: Евтимова, А. Масовите отклонения от книжовноезиковите норми в медиите – грешки или нови норми? – В: Медии и език. Електронно списание за научни изследвания по медиен език. 26 януари 2020, № 7. http://medialinguistics.com/2020/01/26/common-deviations-from-the-literary-norms/ [20.04.2022]

Инев и др. 2017: Инев, И., П. Върбанова, П. Маркова. Български език. Шести клас. София: Бгучебник, 2017.

Коева 2010: Коева, Св. Пунктуация на подчинените изречения: коментар и препоръки. – В: Актуални проблеми на съвременната българска книжовна норма. Пловдив: Контекст, 2010, 237 – 243.

Кръстанова и др. 2017: Кръстанова, В., Е. Николова, М. Рашкова, Д. Лалова, К. Минчева, М. Бунева. Български език. Шести клас. София: Рива, 2017.

Лесева, Тодорова 2017: Лесева, Св., М. Тодорова. Български национален корпус – области на приложение. – В: Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език (София, 15 – 16 май, 2017). Част 2. София: Институт за български език, 2017, 243 – 252.

Маринов 2017: Маринов, Вл. За пунктуацията при подчинените изречения, въведени с въпросителна дума . – В: Език свещен. Юбилеен сборник

по случай 70-годишнината на проф. д-р Пенка Радева. Велико Търново: УИ „Св.св. Кирил и Методий", 2017, 127 – 138.
Михайлова и др. 2018: Михайлова, В., Й. Тишева, Р. Станчева, Б. Борисов. Български език. Седми клас. София: Просвета, основано 1945, 2018.
Николова и др. 2018: Николова, Е. М. Рашкова, Д. Лалова, Д. Николова. Български език. Седми клас. София: Рива, 2018.
Ницолова 1978: Ницолова, Р. Българска пунктуация. Библиотека „Родна реч омайна". София: Народна просвета, 1978.
Официален речник 2012: Официален правописен речник на българския език. София: Просвета, 2012.
Петрова 2010: Петрова, Ст. Ах, тази запетая. – В: Актуални проблеми на съвременната българска книжовна норма. Пловдив: Контекст, 2010, 88 – 97.
Петрова 2017: Петрова, Ст. Предизвикани мисли относно пунктуацията в българския език. – В: Език и литература, 2017, № 3 – 4, 39 – 54.
Радева 2002: Радева, П. Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език. Сложно изречение. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий", 2002.
Радева 2012: Радева, П. Динамика в синтаксиса на съвременния български език. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий", 2012.
Сталянова 2020: Сталянова, Н. Речта на съвременното българско общество, Издателство „Парадигма", София, 2020.
Сталянова, Миланов 2012: Сталянова, Н., В. Миланов, Езикови портрети на български политици, част 1, УИ „Климент Охридски", 2012.

Мариана Георгиева Мария Китанова Калина Мичева-Пейчева

ВЛАСТТА НА ЕЗИКА
И
МЕДИЙНИЯТ ДИСКУРС

Българска
Първо издание

Рецензенти: *доц. Владислав Миланов, проф. Донка Александрова*

Графичен дизайнер: *Вероника Томчева*

Формат 60×90/16
Печатни коли 7,50

Печатница на Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5

www.press.bas.bg

ISBN 978-619-245-243-8 (e-book)

ISBN 978-619-245-243-8 (e-book)